

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Л. А. Філянiна

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Навчальний посiбник

Днiпро
2026

УДК 341.4

*Рекомендовано до друку вченою радою
Університету митної справи та фінансів
(протокол № 6 від 29.12.2025 р.)*

Рецензенти :

Шаблистий Володимир – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Гаркуша В'ячеслав – кандидат юридичних наук, доцент, суддя Самарського районного суду міста Дніпра

Міжнародне кримінальне право : навчальний посібник / Філяніна Л. А. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2025. 161 с.

Навчальний посібник присвячено ключовим аспектам міжнародного кримінального права як складової міжнародної правової системи. У доступній і системній формі викладено основні поняття, принципи, джерела та механізми притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини – геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Окрему увагу приділено діяльності міжнародних кримінальних інституцій, зокрема Міжнародного кримінального суду, а також аналізу актуальної практики міжнародних трибуналів.

Посібник покликаний забезпечити здобувачів вищої освіти та інших зацікавлених осіб надійною базою знань для подальшого вивчення та професійної діяльності у сфері міжнародної кримінальної юстиції. Видання буде корисним для студентів, викладачів, правників, а також усіх, хто цікавиться питаннями відповідальності за міжнародні злочини та захисту прав людини на глобальному рівні.

Сподіваємося, що цей навчальний посібник сприятиме формуванню нового покоління правників – компетентних, принципових, здатних ефективно захищати справедливість, права і свободи людини як на національному, так і на міжнародному рівнях.

ISBN 978-966328-259-6

© Філяніна Л. А., 2026

© Університет митної справи та фінансів, 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, СИСТЕМА, ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	6
1.1. Поняття міжнародного кримінального права. Предмет, суб'єкти, система, джерела міжнародного кримінального права	6
1.2. Дія норм міжнародного кримінального права у часі й просторі	15
1.3. Принципи міжнародного кримінального права	20
Питання для контролю засвоєння знань	33
Рекомендовані джерела для додаткового ознайомлення	33
Розділ 2. ЗЛОЧИНИ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ПОНЯТТЯ, СУТЬ І СИСТЕМА	35
2.1. Поняття, види злочинів у міжнародному кримінальному праві	35
2.2. Міжнародні злочини у міжнародному праві	36
2.3. Злочини міжнародного характеру як елемент міжнародних злочинів: поняття та класифікація	63
Питання для контролю засвоєння знань	72
Розділ 3. ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ФОРМИ СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ У БОРОТЬБІ З МІЖНАРОДНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ	73
3.1. Співробітництво держав у боротьбі з міжнародною злочинністю.....	73
3.2. Міжнародно-правова допомога та екстрадиція	78
Питання для контролю засвоєння знань	93
Розділ 4. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	94
4.1. Підстави та особливості кримінальної відповідальності за нормами міжнародного кримінального права	94
4.2. Види покарань у міжнародному кримінальному праві за міжнародні злочини	100
4.3. Відбування покарання та виконання вироків міжнародних судів	103
4.4. Обставини, що виключають кримінальну відповідальність у міжнародному кримінальному праві	106
Питання для контролю засвоєння знань	107
Розділ 5. МІЖНАРОДНІ ВОЄННІ ТРИБУНАЛИ	109
5.1. Сучасна система міжнародної кримінальної юстиції	109
5.2. Міжнародні кримінальні трибунали ad hoc, створені Радою Безпеки ООН	111

5.3. Змішані (гібридні) суди та трибунали	114
Питання для контролю засвоєння знань	119
Розділ 6. МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД	120
6.1. Поняття та загальна характеристика МКС	120
6.2. Порядок порушення розслідування та провадження справ у Міжнародному кримінальному суді	129
6.3. Міжнародне співробітництво держав у діяльності Міжнародного кримінального суду	142
6.4. Учасники процесу	146
6.5. Цільовий (трастовий) фонд для жертв (Trust Fund for Victims (TFV) та його роль у системі МКС	150
Питання для контролю засвоєння знань	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ НОРМАТИВНИХ АКТІВ ТА ЛІТЕРАТУРИ	156

ПЕРЕДМОВА

У сучасному світі, де міжнародна безпека, права людини та правопорядок перебувають під постійною загрозою, вивчення міжнародного кримінального права набуває особливої уваги. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, масових порушень норм міжнародного гуманітарного права, зростання кількості міжнародних злочинів, особлива увага приділяється розумінню ролі міжнародного кримінального права в умовах сучасних глобальних викликів, а саме: поширення воєнних злочинів, злочину геноциду, злочинів проти людяності, злочину агресії, а також боротьбі з міжнародною злочинністю.

Міжнародне кримінальне право – це не лише галузь, що регулює відповідальність за найтяжчі злочини, що становлять загрозу всій міжнародній спільноті, а й потужний інструмент правосуддя, котрий дозволяє забезпечити відповідальність тих, хто стоїть за серйозними порушеннями основоположних норм міжнародного права. Міжнародне кримінальне право формує правову основу для людини, відновлення справедливості та утвердження принципу невідворотності покарання, незалежно від посади, рангу чи національної приналежності злочинця.

Сучасна Україна виступає активною учасницею формування новітньої практики міжнародного кримінального правосуддя. Наша держава ініціює важливі міжнародно-правові процеси, співпрацює з Міжнародним кримінальним судом та сприяє створенню нових прецедентів у відповідь на глобальні виклики сьогодення

У цьому контексті вивчення дисципліни «Міжнародне кримінальне право» має не лише теоретичне, але й глибоке практичне значення – як для майбутніх юристів, так і для фахівців у сфері права, які вже працюють над розслідуванням, документуванням та переслідуванням міжнародних злочинів.

Сподіваємось, що цей посібник сприятиме формуванню нового покоління юристів: обізнаних, принципових, здатних ефективно захищати справедливість і права людини на національному та міжнародному рівнях.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, СИСТЕМА, ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

1.1. Поняття міжнародного кримінального права. Предмет, суб'єкти, система, джерела міжнародного кримінального права

Гене́за міжнародного кримінального права

Міжнародне публічне право встановлює правила, що регулюють поведінку держав, допомагає формувати взаємовідносини, визначати права і обов'язки держав у міжнародному співтоваристві. Тому, правильне розуміння міжнародного кримінального права значною мірою залежить від усвідомлення того, що воно є складовою частиною міжнародного публічного права, а отже – функціонує в межах міжнародно-правової системи. Натомість міжнародне кримінальне право має специфіку, яка вирізняє його серед інших галузей міжнародного публічного права. Йдеться передусім про те, що його норми передбачають індивідуальну кримінальну відповідальність фізичних осіб – на відміну від переважної більшості міжнародно-правових норм, які регулюють відносини між державами. Міжнародне кримінальне право забороняє вчинення певних дій, що визнані злочинами відповідно до норм міжнародного права і передбачає різні механізми для притягнення винних осіб до відповідальності.

Перед тим, як ми перейдемо до сучасної форми міжнародного кримінального права, важливо зрозуміти, історію розвитку та особливості даної галузі. Знання її історії дозволяє краще усвідомити, як міжнародне кримінальне право функціонує на практиці сьогодні.

Порівняно з іншими галузями міжнародного права, походження міжнародного кримінального права є відносно недавнім.

Після укладення Вестфальських мирних договорів 1648 року міжнародне право почало розвиватися в рамках нової системи, в основі якої покладено принцип суверенної рівності держав та похідний від нього принцип невтручання у внутрішні справи. У межах Вестфальської системи суб'єктами міжнародного права визнавалися виключно суверенні держави. Відповідно, основні норми міжнародного права того періоду були зосереджені на регулюванні міждержавних зобов'язань. Індивід не розглядався як безпосередній суб'єкт міжнародного права, а його відповідальність могла наставати лише згідно з нормами національного законодавства.

Протягом XIX століття починала формуватися концепція міжнародного кримінального права. У цей період вона охоплювала переважно питання національної кримінальної юрисдикції, екстрадиції та надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах. Іншими словами, йшлося не стільки про притягнення осіб до відповідальності за міжнародні злочини, скільки про узгодження дій держав у сфері кримінального переслідування правопорушників на міждержавному рівні.

Що стосується самого терміну «міжнародне кримінальне право», то одним із перших, хто запропонував його виокремлення як окремої правової категорії, був німецький юрист Л. фон Бар. Він у 1832 р. увів поняття *international criminal law*, відмежувавши його від міжнародного приватного права [¹, с. 681]. На його думку, як міжнародне приватне, так і міжнародне кримінальне право слід розглядати як складові частини міжнародного публічного права, що діють у межах загальної міжнародно-правової системи.

Хоча, як ми бачимо, корені міжнародного кримінального права можна простежити впродовж багатьох століть, сучасна система міжнародного кримінального права почала формуватися на початку ХХ століття.

Після завершення Першої світової війни у 1919 році представники країн Антанти (до яких належали Сполучені Штати, Британська імперія, Франція, Італія та Японія) підписали з Німеччиною мирну угоду, відому як Версальський договір. Окрім визначення умов капітуляції Німеччини, договір передбачав, що колишній німецький лідер Вільгельм II має постати перед міжнародним трибуналом за свій «верховний злочин проти міжнародної моралі та святості договорів». Однак Вільгельм II втік із Німеччини й так і не був притягнутий до відповідальності.

Друга світова війна та її наслідки спричинили глибокі трансформації в системі міжнародного права, що, також, суттєво вплинуло на розвиток міжнародного кримінального права. Однією з ключових змін стало закріплення принципу, відповідно до якого порушення певних норм міжнародного права тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність. Отже, за серйозні порушення міжнародного права передбачають не лише класичну форму міжнародної відповідальності, а саме відповідальність держави, але й індивідуальну відповідальність конкретних осіб, які вчинили злочин.

Поява даного принципу була зумовлена необхідністю створення ефективного механізму примусового виконання міжнародного права. Вперше він був чітко сформульований у ст. 6 Статуту Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі (1945 р.), відповідно до якої, злочини, що порушують міжнародне право, вчиняються не абстрактними суб'єктами, а конкретними особами [²]. Саме на цій підставі Міжнародний трибунал визнав можливість притягнення до кримінальної відповідальності за геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності осіб, що діяли від імені держав, але відповідали за свої дії як фізичні особи.

Сьогодні принцип індивідуальної кримінальної відповідальності визнається як у договірному, так і в звичаєвому міжнародному праві. Найбільш повна кодифікація міжнародного кримінального права

¹ Міжнародне право : основні галузі : підручник / за ред. В.Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2004. 813 с.

² Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201

закріплена в Римському статуті Міжнародного кримінального суду (1998 р.). У межах його предметної юрисдикції перебувають чотири основні категорії міжнародних злочинів: злочин агресії, геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності. Римський статут не лише формалізує принципи, закладені в нюрнберзькій практиці, але й забезпечує стабільний механізм міжнародного кримінального правосуддя в умовах сучасних глобальних загроз.

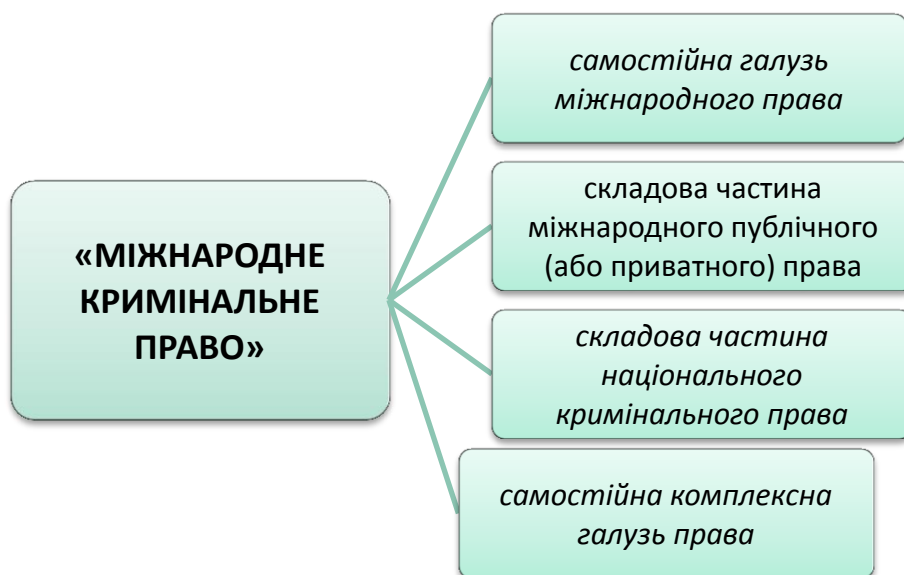
Питання для обговорення:

Чому на Вашу думку, міжнародне кримінальне право розвивалося швидше після Другої світової війни?

Які міжнародні події могли сприяти такому стрімкому розвитку?

Поняття міжнародного кримінального права

У сучасній науковій літературі існує декілька концепцій у формулюванні поняття «міжнародного кримінального права», що відображають різні теоретичні підходи до його природи, структури та співвідношення з іншими правовими системами.

1) *міжнародне кримінальне право як самостійна галузь міжнародного права.* В межах цього підходу МКП трактується як відносно автономна галузь, що функціонує на основі загальновизнаних принципів міжнародного публічного права, але має свою специфіку, предмет і метод правового регулювання. МКП регулює ряд однорідних правовідносин та інтересів спрямованих на створення специфічного режиму юридичного регулювання. Так, В. Буткевич визначає МКП як сукупність принципів і норм, що регулюють співпрацю суб'єктів міжнародного права у сферах

кримінальної юстиції, боротьби з міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру [³, с. 676].

2) *міжнародне кримінальне право є складовою частиною міжнародного публічного (або приватного) права* прихильники даного підходу наголошують, що МКП є похідним від міжнародного публічного (або приватного) права, оскільки поняття міжнародного злочину, як суспільно небезпечного і протиправного явища визначається в нормах міжнародного права. Відповідно, міжнародне кримінальне право не має самостійної природи, а є спеціальним напрямом у системі загального міжнародного права.

3) *міжнародне кримінальне право як частина національного кримінального права*. Такий підхід базується на твердженнях, окремих вчених, що категорії «злочин» і «кримінальна відповідальність» мають суто внутрішньодержавну природу (передбачені національним законодавством), оскільки конкретні склади злочинів, санкції та процедури їх реалізації визначаються національним законодавством. Тому, належать до національного кримінального права і немає необхідності переводити їх у міжнародно-правове поле. При цьому стверджується, що санкції і покарання на міжнародному рівні повторюють положення національного кримінального законодавства, джерелами МКП є здебільшого кримінальні кодекси та інші внутрішні нормативні акти, а міжнародно-правові норми мають переважно декларативний або рекомендаційний характер [⁴, с. 677];

4) *міжнародне кримінальне право як самостійна комплексна галузь права*. Таку думку поширює, Навроцький В. який вважає, що МКП має комплексний характер, оскільки поєднує у собі інституційні елементи міжнародного та національного кримінального права [⁵]. Цей підхід визнає автономність МКП, але підкреслює його міжсистемний характер: з одного боку, воно базується на міжнародно-правових принципах і процедурах, з іншого – не може повноцінно реалізовуватись без взаємодії з національними кримінальними системами.

Міжнародне кримінальне право (МКП) – це галузь міжнародного публічного права, принципи і норми якої регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права щодо переслідування, притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності та покарання осіб, які скоїли міжнародні злочини.

Предмет міжнародного кримінального права

Міжнародне кримінальне право тісно пов'язано із внутрішньодержавним кримінальним, кримінально-процесуальним, та кримінально-виконавчим правом, норми яких регламентують слідчо-

³ Міжнародне право : основні галузі : підручник / за ред. В.Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2004. 813 с.

⁴ Міжнародне право: Підручник / За ред. В.Г. Буткевича. Київ. «Либідь», 2004. 816 с.

⁵ Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання. 2000. 771 с.

розшукову діяльність на їх території. Тому *предмет* міжнародного кримінального права носить комплексний характер і охоплює питання кримінально-правового, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого порядку, що як правило зафіксовані у національному законодавстві будь-якої держави, а також міжнародно-правових нормах котрі регламентують порядок співробітництва між державами. Так, під юрисдикцію міжнародних трибуналів і судів потрапляють: міжнародні злочини (геноцид, апартеїд, колоніалізм, військові злочини, злочини агресії), а юрисдикція національних судів поширюється на злочини міжнародного характеру (піратство, работоргівля, торгівля жінками та дітьми, тероризм, тортури, та інші злочини що віднесені до даної групи)

Сутність міжнародного кримінального права полягає саме в створенні універсального механізму дієвих заходів щодо притягнення до кримінальної відповідальності особи винної у скоєнні міжнародного злочину чи злочину міжнародного характеру. Тобто дії винної особи визнаються як суспільно небезпечне діяння не тільки національним правом але й міжнародно-правовими актами і не має значення який судовий орган, національний чи міжнародний, виносить рішення про винуватість особи.

Ознаки міжнародного кримінального права

а) наявність *специфічних джерел*, що базуються на міжнародно-правових нормах – міжнародні договори, міжнародний звичай, прецедентна практика міжнародних судів, а також, норми національного законодавства;

б) наявність *власного предмета і метода регулювання*. Міжнародне кримінальне право регулює суспільні відносини, пов'язані з відповідальністю за вчинення найтяжчих злочинів, що зачіпають інтереси міжнародної спільноти в цілому;

в) *взаємопов'язаність міжнародного і національного права* щодо питання притягнення до відповідальності особи за скоєння міжнародного злочину чи злочину міжнародного характеру. Імплементация міжнародних норм у національне законодавство є важливою умовою ефективної реалізації міжнародного кримінального правосуддя;

г) *специфічність суб'єктів міжнародної кримінальної відповідальності*. У доктрині міжнародного права визначається коло суб'єктів, що можуть нести міжнародну відповідальність. Традиційно фізична особа вважалась такою, що знаходиться поза межами сфери дії міжнародного права. Проте саме індивід є безпосереднім виконавцем більшості злочинів, що становлять інтерес для міжнародного кримінального права. Таким чином, за міжнародні злочини можуть нести відповідальність як індивіди (у формі кримінальної відповідальності), так і держави та міжнародні організації (у формі міжнародно-правової відповідальності);

д) *норми міжнародного кримінального права створюються державами на спільних міжнародних конференціях*. Дані міжнародні норми мають

пріоритет над національними кримінальним законодавством у випадках, коли держава взяла на себе відповідні міжнародні зобов'язання. Так, наприклад, відповідно до Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (п. 1 ст. 9);

е) визначення відповідальності за деякі міжнародні злочини входить до компетенції міжнародних судових органів, а не тільки національних судів. Це підтверджується практикою Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі 1945 р., Токійського трибуналу 1946 р., Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди 1994–2015 рр., Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії 1993–2017 рр. З моменту створення Міжнародного кримінального суду 1998 р. питання притягнення до відповідальності за злочини геноциду, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії входить до його юрисдикції.

Система міжнародного кримінального права як галузі права

Система МКП знаходиться в процесі становлення. Вона поєднує характерні риси міжнародного публічного права і в той же час має власну специфіку. Формування даної галузі відбувається під значним впливом внутрішньодержавного кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права, що зумовлює наявність чисельних спільних рис. У сучасному вигляді МКП об'єднує міжнародно-правові норми та національні норми, що регулюють питання кримінальної відповідальності, процесу та судоустрою [6].

Особливості системи сучасного міжнародного кримінального права:

- МКП об'єднує норми національного кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого права та судочинства базуючись на міжнародно-правових нормах;
- принципи і норми, що закріплені у МКП, визначають його юридичну природу та належать до його загальної частини.
- склади злочинів формують особливу частину МКП.
- значна частина норм стосується процесуально-правових аспектів реалізації міжнародної кримінальної відповідальності, що дає підстави говорити про формування міжнародного кримінального процесуального права як окремої підгалузі.
- статути міжнародних кримінальних судів (Міжнародного кримінального суду, МТКЮ, МТКР) заклали інституційні основи міжнародного кримінального судочинства.

Отже, систему міжнародного кримінального права утворюють всі міжнародно-правові норми та акти міжнародних організацій, що регламентують взаємопов'язані елементи, а саме: предмет, метод і завдання

⁶ Буроменський М. В. Міжнародне кримінальне право та кримінально-правова система України. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Київ : ВАІТЕ, 2015. С. 469.

правового регулювання. При цьому дана галузь зберігає тісний зв'язок із системою міжнародного публічного права та є її невід'ємною складовою.

В теорії МКП пропонується поділити його систему, за аналогією з національними кримінально-правовими системами на Загальну та Особливу частини.

До Загальної частини МКП належить:

– сукупність міжнародно-правових норм і рішень міжнародних організацій, що визначають принципи міжнародного кримінального права;

– поняття і ознаки злочинного діяння, а також положення, що регламентують сферу дії міжнародних актів кримінально-правового характеру (у просторі, часі та щодо кола осіб);

– міжнародно-правові норми, що регулюють настання, обсяг та підстави відповідальності, а також підстави для звільнення від відповідальності.

Особливу частину МКП становить – сукупність міжнародно-правових норм і рішень міжнародних організацій, в яких визначено ознаки конкретних міжнародних злочинів, а саме: злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.

Джерела міжнародного кримінального права

Джерела міжнародного кримінального права збігаються з джерелами міжнародного права, в основу яких покладені положення ст. 38 Статут Міжнародного суду ООН. Традиційно до джерел відносять: договори, міжнародні звичаї, загальні принципи права і як допоміжний засіб – судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів у галузі міжнародного публічного права. Водночас, формування системи джерел міжнародного кримінального права як складової частини міжнародного права є дещо складнішим. Усі зазначені джерела застосовувалися спеціальними трибуналами ad hoc. Натомість, Міжнародний кримінальний суд (МКС), відповідно до Римського статуту, має власну систему джерел.

Міжнародні договори та міжнародний звичай є найбільше поширеними джерелами міжнародного публічного права, а отже, міжнародного кримінального права. Договори самі по собі можуть слугувати основою міжнародного кримінального права. Не обов'язково, щоб ці норми одночасно підтримувалися іншими джерелами міжнародного права, наприклад звичаєм.

Наприклад, Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії встановив, що якщо його власний Статут не дає відповіді на певне юридичне питання, Трибунал може звертатися до звичаєвого міжнародного права та загальних принципів права.

Конвенції чи договори є більш сучасним і більш обдуманим засобом створення норми, оскільки вони являють собою угоду, досягнуту між державами відповідно до принципу «pacta sunt servanda». Відповідно до Віденської конвенції про право договорів 1969 р., «кожен діючий договір є обов'язковим для його сторін і повинен виконуватись ними добросовісно».

Прикладами договорів, що мають відношення до міжнародного кримінального права, є Гаазькі конвенції 1907 р.; Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.; Чотири Женевські конвенції 1949 р. та додаткові протоколи I та II 1977 р.; Конвенція про запобігання та покарання злочину геноциду 1948 року; Римський статут Міжнародного кримінального суду також є багатостороннім договором. Статут Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді та Статут Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії були прийняті згідно з резолюціями Ради VII Безпеки ООН і мають обов'язковий характер для всіх держав-членів Організації Об'єднаних Націй.

Отже, джерела міжнародного кримінального права можна поділити на такі групи:

1. *Міжнародні договори, що координують діяльність держав у боротьбі зі злочинністю та визначають правовий статус окремих міжнародних організацій* – Статут ООН 1945 р.; Віденська конвенція про міжнародні договори 1969 р.; Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. та інші; Статут Міжнародного кримінального суду 1998 р;

2. *Міжнародні договори, що регламентують співробітництво держав у протидії, запобігання і боротьбі із окремими видами злочинів:*

а) *універсальні* – Конвенція про рабство 1926 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з підробкою грошових знаків 1929 р.; Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і експлуатацією проституції третіми особами 1950 р.; Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р.; Конвенція про відкрите море 1958 р. і Конвенція ООН з морського права 1982 р. в частині, що стосується боротьби з морським піратством; Конвенція про злочини та деякі інші акти, що вчиняються на борту повітряних суден 1970 р.; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, 1971 р.; Конвенція про психотропні речовини 1971 р.; Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 р.; Конвенція про попередження і покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, в тому числі дипломатичних агентів, 1973 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з захопленням заручників 1979 р.; Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 р.; Конвенція проти тортур і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання 1985 р.; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, 1988 р. та ін.;

б) *регіональні* – Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р.; Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 р. та додаткового протоколу до неї 1978 р.; Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 р.; Конвенція Ради

Європи про запобігання тероризму 2005 р.; Конвенція про кіберзлочинність 2001 та ін.;

3. *Міжнародно-правові акти, спрямовані на врегулювання відносин співробітництва держав у боротьбі зі злочинами проти миру і безпеки людства а також військовими злочинами* – Угода про судове переслідування і покарання головних військових злочинців у Європі 1945 р. та Статут Міжнародного військового трибуналу для суду і покарання головних військових злочинців європейських країн вісі 1945 р. (Статут Нюрнберзького трибуналу); Статут Токійського міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу 1946 р.; Статут Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, що були вчинені на території колишньої Югославії 1993 р.; Статут Міжнародного трибуналу по Руанді 1994 р.; Угода між ООН та Урядом Сьєрра-Леоне про заснування Спеціального суду по Республіці Сьєрра-Леоне 2000 р.; Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. та додаткові Протоколи до них від 1977 р.; Конвенція про незастосування строку давності до військових злочинів та злочинів проти людства 1968 р.; Європейська конвенція про незастосування строку давності до злочинів проти людства та воєнних злочинів 1974 р.

4. *Загальні принципи права* (суверенної рівності держав, обов'язкового виконання договорів, прав людини та інші)

5. *Міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаний в якості правової норми (opinio juris)* – переконання, що така практика є обов'язковою або узгоджується з міжнародним правом. Ідея, що звичай може слугувати підставою для кримінальної відповідальності, піддається критиці, з огляду на те, що звичай часто є занадто нечітким, щоб слугувати достатньо чіткою та передбачуваною основою для притягнення до відповідальності. Це суперечить принципу *nullum crimen sine lege* («немає злочину без закону»), відповідно до якого особа може бути визнана винною лише за те діяння, яке вже на момент його вчинення визнавалось злочином. Незважаючи на це, Міжнародні військові трибунали в Нюрнберзі та Токію, а також спеціальні трибунали ad hoc визнали можливість встановлення міжнародної кримінальної відповідальності на основі звичаєвих норм. У тих випадках, коли договори і звичаї не давали однозначної відповіді щодо того, яка норма є правом, трибунали ad hoc, зверталися до загальних принципів права, беручи до уваги правові підходи, відображені у національному законодавстві. Проте врахування лише однієї правової системи є недостатнім, адже загальні принципи права – це ті, що є притаманними основним правовим системам світу. З огляду на їх загальність і абстрактність ці принципи, як правило, застосовуються як засіб останньої інстанції. Разом з тим, вони не завжди чітко сформульовані або прямо визначені у законодавстві окремих держав.

6. *Резолюції міжнародних органів та допоміжні засоби для визначення норми*: рішення міжнародних судів; резолюції міжнародних

органів; проекти та коментарі Міжнародної правової комісії; проекти та коментарі міжнародних наукових асоціацій; рішення національних судів; національне законодавство.

Отже, міжнародні договори, конвенції, звичаєве міжнародне право та судова практика міжнародних судів і трибуналів сформували розвиток міжнародного кримінального права. Його еволюція відображає зобов'язання міжнародної спільноти сприяти відповідальності, припиненню безкарності та дотриманню принципів правосуддя та прав людини в усьому світі.

1.2. Дія норм міжнародного кримінального права у часі й просторі

Проблема дії міжнародного кримінального права залишається однією з найскладніших і дискусійних у сучасній правовій науці. Вона охоплює два основних аспекти: *дію у часі* та *дію у просторі*.

Дія норм у часі

Дія норм міжнародного кримінального права у часі базується на трьох критеріях: дотриманні принципу *nullum crimen sine lege* (немає злочину без закону); забороні зворотної сили, крім випадків пом'якшення відповідальності; визначення моменту набуття чинності нормою (ратифікації, опублікування, набуття звичаєвого статусу).

1. *Принцип відсутності зворотної сили (Non-retroactivity, неретроактивність), Nullum crimen sine lege* – «немає злочину без закону» (ніякого покарання без злочину) – особа не може бути засуджена за діяння, котре на момент його вчинення не було злочином за міжнародним або національним правом.

Закріплено в:

ст. 22(1) Римського статуту МКС: особа не підлягає кримінальній відповідальності ... за діяння, яке на момент його вчинення не вважалося злочином відповідно до цього Статуту^[7];

ст. 7 (1) Європейської конвенції з прав людини: нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом^[8].

ст. 15 (1) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упущення, що, згідно з

⁷ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

⁸ Європейська конвенція з прав людини 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

діючим на момент його вчинення внутрідержавним законодавством або міжнародним правом, не були кримінальним злочином [9].

Наприклад, МКС не має юрисдикції щодо злочинів, вчинених до 1 липня 2002 року, бо це дата набрання чинності Римського статуту (ст. 11).

Отже, заборонено карати за діяння, що не було злочином на момент його вчинення.

2. Допустимість зворотної дії більш м'якого закону (*Lex mitior*).

Принцип *lex mitior* є винятком із загального правила про незворотність кримінального закону. Згідно із цим принципом, якщо закон, що стосується правопорушення обвинуваченого, був змінений, на такий, що передбачає менш сувору відповідальність або покарання, застосовується саме більш м'який закон. Обвинувачені можуть скористатися перевагами *lex mitior* за умови, що новий закон набрав чинності та має обов'язкову силу. Захищений правовий інтерес виникає лише тоді, коли до особи має бути застосовано новий сприятливіший діапазон покарання або підстави кримінальної відповідальності [10].

Отже, якщо після вчинення злочину був прийнятий закон, який зменшує кримінальну відповідальність або пом'якшує покарання, він застосовується ретроспективно.

*Наприклад, У МТКЮ суди застосовували принцип *lex mitior*, у справі *Kunarac et al.*, враховуючи зміни щодо тривалості покарання [11, с. 69].*

3. Момент набуття чинності норми МКП.

Загалом, дія норм міжнародного кримінального права підпорядковується загальним правилам міжнародного права. При цьому важливо розрізняти момент прийняття міжнародної норми та момент набуття нею юридичної сили – вони не завжди збігаються. Більшість міжнародних договорів містять чітко обумовлені підстави набуття чинності, при яких прийнята міжнародна норма набуває чинності для держав, які її підписали. Як правило, юридична обов'язковість норми міжнародного права виникає з моменту її ратифікації, а умови набуття чинності залежать від кількості ратифікацій та інших критеріїв, передбачених самим договором.

Норм міжнародного кримінального права, як правило, мають імперативний (*jus cogens*) характер, що означає їх обов'язковість незалежно від згоди окремих держав [12;13]. Водночас імперативність не

⁹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

¹⁰ Appeals Chamber Judgement in the Case the Prosecutor v. Dragan Nikolic. 4 February 2005. URL: <https://www.icty.org/en/press/appeals-chamber-judgement-case-prosecutor-v-dragan-nikolic>

¹¹ Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії 050204IT. URL: https://www.icty.org/x/cases/dragan_nikolic/trans/en/050204IT.htm

¹² Перепьолкін С. М. Перелік імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*): теорія та практика. *Правова позиція*. 2025. № 2 (47). С. 73–78.

¹³ Перепьолкін С. М. Імперативні норми загального міжнародного права (*jus cogens*): ідентифікація та правові наслідки. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського*

скасовує необхідності формальної процедури набуття чинності. Це підтверджується Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 року, котра передбачає кілька варіантів визначення дати набрання договором чинності:

- дата прямо визначається у договорі або за згодою держав-учасниць;
- у разі відсутності чітко зазначеної дати або згоди договір набуває чинності після вираження згоди на його обов'язковість усіма державами, які брали участь у його укладанні;
- якщо держава приєднується до договору вже після його набрання чинності, договір набуває чинності для цієї держави з моменту приєднання (якщо не передбачено інше).

Важливо зазначити, що набуття чинності міжнародного договору не означає його автоматичної обов'язковості для держав-підписантів. Як правило, у міжнародному договорі, встановлюється «ратифікаційний кворум» – визначається необхідна кількість держав, що мають ратифікувати даний договір для набуття юридичної сили. Для тих держав, які не ратифікували договір, він не є обов'язковим, але може застосовуватись як частина міжнародного звичаю.

Для України, як і більшості держав, міжнародний договір набуває чинності тільки після його ратифікації та офіційного оприлюднення.

Наприклад, ст. 8 Конституції Португалії 1976 р. визначає, що норми міжнародних договорів ратифіковані або схвалені належним чином, набувають чинності після офіційної публікації і їх виконання стає обов'язковим для Португальської держави [¹⁴].

Також можлива ситуація, коли держава ратифікувала договір, але він не набрав чинності у міжнародному розумінні – наприклад, через ненадходження до депозитарію необхідної кількості ратифікаційних грамот. У такому випадку норми договору залишаються нечинними до завершення процедури.

Дія норм міжнародного кримінального права залежить від ряду формальних і матеріальних умов, зокрема від процедур укладення, ратифікації та набуття чинності міжнародного договору. Хоча багато норм міжнародного кримінального права мають імперативний характер, їх юридична обов'язковість для конкретної держави виникає лише після належного міжнародно-правового оформлення та внутрішньодержавної легалізації. Це забезпечує баланс між суверенітетом держав і необхідністю ефективного функціонування системи міжнародної кримінальної відповідальності.

Отже, момент набуття чинності норми МКП, залежить від: дати вступу в силу міжнародного договору; кількості ратифікацій (як

університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. 2025. Вип. 19 (31). С. 179–187.

¹⁴ Конституція Португалії 1976 р. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/portugal.pdf>

передбачено в договорі); визнання норми звичаєвим правом (customary law). Суд повинен оцінити момент дії норми – коли вона стала обов'язковою для конкретної держави.

Наприклад. Нюрнберзький процес (1945–1946), злочини проти людяності та миру не були чітко кодифіковані до війни, але трибунал визнав їх порушенням загально визнаних принципів права.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) не має юрисдикції щодо подій, які сталися до 1 липня 2002 року (ст. 11 Римського статуту).

Україна до середини 2024 року не ратифікувала Римський статут, але двічі визнала юрисдикцію МКС (заяви 2014 і 2015 рр.) щодо подій після 21.11.2013. Після ратифікації 21 серпня 2024 року – норми Римського статуту діють повноцінно та без обмежень.

Дія норм у просторі

Міжнародне кримінальне право застосовується не лише у межах однієї держави, а має міжнародну або універсальну юрисдикцію, що є ключовим інструментом у боротьбі зі злочинами що загрожують міжнародному миру та безпеці. Юрисдикція міжнародного кримінального права визначається наступними принципами:

Територіальний принцип (principium territorii) – юрисдикція держави (і міжнародного суду, за згодою або статутом) має юрисдикцію над злочинами, вчиненими на її території включно з повітряним і морським простором. За певних обставин держава може видавати закони або виносити рішення щодо подій, які відбуваються за її межами. (злочин вчинено на території держави-учасниці).

Наприклад, МКС та ситуація в Україні: хоча Україна не була державою-учасницею Римського статуту до 2024 року, вона двічі визнала юрисдикцію МКС на підставі територіального принципу (ст. 12(3) Статуту):

– Постанова Верховної Ради № 145-VIII (2015) – юрисдикція МКС на період з 20 лютого 2014 року [¹⁵];

– у 2022 р. Прокурор МКС відкрив офіційне розслідування злочинів на території України після вторгнення РФ [¹⁶].

Принцип громадянства – Суд має юрисдикцію, якщо злочин вчинив громадянин держави, яка є державою-учасницею Статуту або визнає юрисдикцію МКС. даний принцип пов'язаний із принципами активної та пасивної правосуб'єктності.

Активна правосуб'єктність – діяння вчинені особою, яка має громадянство держави суду. Відповідно до даного принципу, громадяни продовжують підтримувати зв'язок із своєю державою, де б вони не знаходились. Тому особа має право на державний захист, а також її дії

¹⁵ Постанова Верховної Ради № 145-VIII (2015) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>

¹⁶ Decision assigning the situation in Ukraine to Pre-Trial Chamber II. ICC-01/22-1. 02 March 2022. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2022_01686.PDF

продовжують підпадати під дію певних законів держави-громадянства. Держави можуть претендувати на юрисдикцію над своїми громадянами за порушення внутрішніх законів, яких громадяни зобов'язані дотримуватись навіть під час їх скоєння за кордоном.

Наприклад, громадянин Франції, який вчинив воєнний злочин в Сирії, може бути переслідуваний Францією бо вона є стороною Римського статуту.

Пасивна правосуб'єктність – діяння, вчинені проти громадян держави-учасниці Суду. Держави претендують на юрисдикцію щодо кримінальних діянь, скоєних за межами їх території, не обов'язково їх громадянами, якщо жертва має громадянство цієї держави. Даний принцип згадується у низці договорів про боротьбу із тероризмом але при цьому є суперечливим, бо ґрунтується на громадянстві жертви, а не на зв'язку із територією чи правопорушенням.

Принцип універсальної юрисдикції – Можливість притягнення до відповідальності за злочин незалежно від місця скоєння злочину та громадянства винного. Деякі злочини (ґеноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, катування) є настільки серйозними, що будь-яка держава має право (або обов'язок) переслідувати винного, незалежно від того: де вчинено злочин, хто жертва, ким є підозрюваний. *Наприклад, Бельгія розглядала справи про ґеноцид у Руанді проти негромадян Бельгії.*

Основи цього принципу були закладені Статутом Нюрнберзького трибуналу, а саме: будь-яку особу, яка вчинила будь-яку дію, що визнається, згідно з міжнародним правом, злочином, несе за нього відповідальність і підлягає покаранню. При цьому дія універсального принципу було поширене на ті злочини, які увійшли в юрисдикцію Міжнародного трибуналу.

Надалі в міжнародному кримінальному праві сформувалося розуміння застосування даного принципу до всіх злочинів проти миру і безпеки людства.

Логічного завершення формулювання універсального принципу дії міжнародного кримінального права досягло в ч. 1 ст. 3 Проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства: «Особа, яка вчиняє злочин проти миру і безпеки людства, несе за це відповідальність і підлягає покаранню». Отже, будь-яка особа, де б вона не вчинила міжнародний злочин (тим більше за який не обчислюється термін давності) може підлягати юрисдикції будь-якої держави або Міжнародного кримінального суду.

В даний час можна говорити про поширення універсального принципу дії міжнародного кримінального права і щодо ряду конвенційних злочинів.

Наприклад, в Конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р. зазначено, що винні особи «можуть передаватися компетентному суду будь-якої держави-учасниці цієї Конвенції, яке може придбати юрисдикцію над особистістю обвинувачених».

Тенденція до розширення універсального принципу дії норм міжнародного кримінального права може розцінюватися як позитив, оскільки універсалізація останнього означатиме як однаковість в його

застосуванні, так і більш успішне досягнення його завдань з підтримки світового правопорядку і покаранню винних.

Держава або міжнародний суд може притягнути до відповідальності особу за найтяжчі злочини: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, агресію, незалежно від території, національності, громадянства чи згоди держави. Застосовується у випадках, коли: злочин загрожує всій міжнародній спільноті; немає ефективного національного розслідування.

Юрисдикція ad hoc (за згодою держави) передбачає, що Міжнародний кримінальний суд може отримати юрисдикцію щодо ситуації в конкретній державі, навіть якщо ця держава не є стороною Римського статуту, за умови її добровільної згоди.

Якщо держава, що не є учасницею Римського статуту, робить заяву, що вона приймає юрисдикцію Суду щодо злочину, вказаного у ст. 5, то Суд може здійснювати юрисдикцію щодо цього злочину ... (ст. 12(3))

Наприклад, відомий приклад, щодо України, яка до 2024 року не була державою-учасницею Римського статуту, проте двічі надала ad hoc-згоду на юрисдикцію МКС: 2014 рік для розгляду подій на Майдані (визнання юрисдикції за період 21.11.2013 – 22.02.2014); та 2015 рік для розширення юрисдикції на події, пов'язані з агресією РФ (з 20 лютого 2014 року без обмеження в часі). Саме на цій основі МКС відкрив розслідування, видав ордер на арешт Путіна (2023), що стало історичним прецедентом.

Юрисдикція через Раду Безпеки ООН, котра може передати справу на розгляд МКС, навіть якщо злочини відбулися в державі, що не є учасницею Римського статуту (ст. 13(b)). Такі передачі ситуацій є виключними політичними рішеннями п'яти постійних членів РБ ООН. Юрисдикція МКС у випадках за рішенням РБ є обов'язковою, навіть якщо держава відмовляється співпрацювати.

Проблема подвійних стандартів: ситуації щодо Сирії та М'янми не були передані МКС, попри масштабні злочини, через вето Росії та Китаю.

Отже, принципи ad hoc-згоди та передачі через Раду Безпеки ООН є альтернативними механізмами надання МКС юрисдикції у виняткових ситуаціях. Вони дозволяють: обійти формальну відсутність ратифікації Римського статуту державою; забезпечити міжнародне переслідування злочинів, які становлять загрозу міжнародному миру та безпеці; водночас викривають політичні обмеження та нерівність доступу до правосуддя.

1.3. Принципи міжнародного кримінального права

Міжнародне кримінальне право ґрунтується на низці основоположних принципів, що становлять його фундамент та створюють передумови для притягнення осіб до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів. Оскільки міжнародні злочини все частіше включають в себе екстериторіальні елементи, що вимагають посилення взаємодії між державами, тому виникає потреба у посиленні координації та співпраці між державами для забезпечення дотримання цих принципів. Співробітництво держав у сфері міжнародного кримінального права відбувається з урахуванням як національних принципів кримінального

права, так і міжнародних норм, зафіксованих у відповідних договорах, стороною яких є держава. Таким чином, ефективна імплементація міжнародного кримінального права залежить від гармонізації міжнародних зобов'язань із внутрішньодержавним правовим порядком.

Принципи МКП – це фундаментальні норми побудови системи кримінальної відповідальності за злочини, передбачені міжнародним правом. Вони визначають склад злочину, умови настання відповідальності, а також допустимі межі покарання та захисту.

Статути Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ) та Руанди (МКТР) лише частково регулювали ці принципи. Їхні положення обмежувались окремими аспектами, такими як форми індивідуальної кримінальної відповідальності, питання «вищих наказів» та колективної відповідальності.

Загальні принципи міжнародного кримінального права

Частина III Статуту МКС (статті 22–33) містить систематизований виклад загальних принципів, що вперше у практиці міжнародного кримінального права набули цілісного нормативного оформлення. У процесі розробки статутних правил держави-учасниці свідомо уникали використання надто звуженої юридичної термінології, притаманної окремими національним правовим системам. Водночас структура Римського статуту, що містить поділ на матеріальні елементи (*actus reus*), психічні елементи (*mens rea*) та підстави для виключення кримінальної відповідальності (так звані «захисти») зберігають вплив англо-американської системи права.

Більшість положень, викладених у статтях 22–33 Римського статуту мають характер звичаєвого міжнародного права. Вони відображають «загальну практику, прийняту як закон», що стосується притягнення до відповідальності за злочини, передбачені міжнародними нормами і тому були включенні до Розділу XX Кримінального кодексу України.

Принцип законності у міжнародному кримінальному праві

Статут МКС прямо не вживає термін «принцип законності», проте його сутність відображена у:

–ст. 22 – *nullum crimen sine lege*
–«немає злочину без закону»
(заборона покарання за діяння, не визначене як злочин)

–ст. 23 – *nulla poena sine lege*
«немає покарання без закону»
(покарання можливе лише в межах, передбачених законом)

ст. 24 - *non-retroactivity ratione personae* (заборона зворотної дії кримінального закону, якщо вона погіршує становище особи)

Ці три положення разом становлять єдиний концептуальний блок принципу законності у міжнародному кримінальному праві.

Даний принцип означає, що злочином може визнаватися лише те діяння, яке було прямо визначене як суспільно небезпечне у міжнародному чи національному кримінальному праві, чинному на момент його вчинення, і за яке встановлена індивідуальна кримінальна відповідальність. Наявність злочину залежить від існування чинної норми

права, що передбачає кримінальне покарання. Принцип гарантує правову визначеність і передбачуваність кримінального законодавства, даючи особі змогу усвідомлювати наслідки своїх дій. Він закріплений у ст. 15 Міжнародного пакта про громадянські та політичні права, Римському статуті МКС, а також у національному законодавстві. Зокрема, ст. 3 встановлює, що злочинність, караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються виключно Кримінальним кодексом України. У ньому передбачено і відповідальність за «основні» міжнародні злочини (розділ XX Особливої частини).

Принцип законності також включає в себе такі підпринципи:

Принцип визначеності (specificity) – злочин має бути чітко та точно визначений у правовій нормі, щоб особа могла передбачити правові наслідки своїх дій.

Заборона аналогії – кримінальні норми підлягають вузькому тлумаченню. Їх не можна застосовувати до діянь, які прямо не передбачені законом, шляхом аналогії, навіть із гуманних міркувань.

Отже, принцип законності, що включає *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* та *non-retroactivity ratione personae*, є фундаментальним у міжнародному кримінальному праві та виконує функцію захисту прав особи, а саме: забезпечує верховенство права, забороняє ретроспективне застосування кримінального закону; гарантує юридичну визначеність.

Закріплення даного принципу в Римському статуті та національному законодавстві, зокрема в Кримінальному кодексі України, свідчить про гармонізацію національного права з міжнародними стандартами кримінальної юстиції.

Індивідуальна кримінальна відповідальність

Ст. 25 Статуту МКС є однією з основних норм сучасної системи міжнародного кримінального судочинства. У ній прямо закріплено принцип індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, у різних формах співучасті. Це положення суттєво відрізняється від підходів передбачених статутами Міжнародних військових трибуналів у Нюрнберзі та Токію, котрі допускали колективну кримінальну відповідальність, зокрема за членство в злочинних організаціях. Також це відрізняється від судової практики Міжнародних кримінальних трибуналів для колишньої Югославії та Руанді, де була розроблена доктрина «спільного злочинного угруповання» (*Joint Criminal Enterprise*), що фактично дозволяла кримінальне переслідування за участь у спільних діях.

Згідно із положеннями ст. 25 Статуту МКС особа підлягає кримінальній відповідальності і покаранню за злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, якщо ця особа:

а) скоює злочин самостійно, спільно з іншою особою або через третю особу, незалежно від кримінальної відповідальності останньої;

b) наказує, підбурює або спонукає (заохочує) до вчинення злочину, який фактично був скоєний або якщо відбувся замах на цей злочин;

c) сприяє, підбурює або іншим чином заохочує скоєнню злочину або замаху на нього, зокрема шляхом надання засобів для його вчинення;

d) сприяє скоєнню або замаху на скоєння злочину групою осіб, які діють зі спільною метою, за умови, що таке сприяння є добровільним і:

– вчиняється з наміром посилити незаконну діяльність або злочинну мету групи, яка передбачає скоєння злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду; або

– вчиняється з усвідомленням наміру групи вчинити такий злочин;

e) у випадку геноциду, прямо і публічно підбурює інших до його вчинення;

f) вчиняє замах на злочин, здійснюючи дії, що становлять суттєвий крок до його реалізації, однак злочин виявляється незавершеним з причин, що не залежать від волі особи. Разом з тим особа, не несе відповідальності за замах, якщо вона повністю і добровільно відмовилася від злочинної мети, припинивши спробу або іншим чином запобігши завершенню злочину

Водночас ст. 25 (4) Статуту МКС визначає, що індивідуальна кримінальна відповідальність не впливає на відповідальність держав згідно з міжнародним правом.

Непринцип посилання на посадове становище

Римський статут у ст. 27 визначає, що жодна особа, незалежно від її статусу чи посадового становища, не може уникнути кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів. Посадове становище глави держави або уряду, члена уряду або парламенту, обраного представника чи державної посадової особи в жодному разі не звільняє особу від кримінальної відповідальності згідно із Статутом та не є, саме по собі, підставою для пом'якшення покарання. Також ст. 27 (2) зазначає, що норми національного чи міжнародного права про імунітети або спеціальні процесуальні гарантії, котрі пов'язані із посадовим становищем особи не повинні перешкоджати здійсненню юрисдикції Суду. Отже, даний принцип гарантує рівність усіх осіб перед законом і судом; запобігає безкарності зі скоєння найтяжчих міжнародних злочинів та визначає верховенство міжнародного правосуддя над національними і політичними привілеями та імунітетами.

Відповідальність командирів чи інших начальників

Ст. 28 Статуту МКС встановлює спеціальні положення щодо кримінальної відповідальності військових командирів або цивільних начальників за злочини, скоєні їхніми підлеглими, що підпадають під юрисдикцію Суду. Дана відповідальність ґрунтується не тільки на самому

факті безпосереднього наказу або участі, а й на принципі «відповідальності за бездіяльність».

Ст. 28 передбачає дві основні форми такої відповідальності: для військових командирів та для цивільних начальників, що не мають формального військового статусу, але здійснюють фактичне керівництво.

Відповідальність військових командирів

Військовий командир або особа, яка фактично виконує функції військового командира, несе кримінальну відповідальність за злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС, вчинені силами, які перебувають під її ефективним контролем, у разі нездійснення належного контролю, якщо одночасно виконуються такі умови:

- командир знав або повинен був знати, що підлеглі вчиняли або мали намір вчинити такі злочини;
- він або вона не вжив(ла) усіх необхідних і розумних заходів у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення злочинів або для передачі інформації до компетентних органів (ст. 28 (а)).

Відповідальність цивільних начальників

Щодо начальників, які не є військовими командирами, але здійснюють контроль над підлеглими, відповідальність настає, якщо:

- начальник знав або свідомо ігнорував очевидну інформацію про вчинення або намір вчинити злочин;
- злочини стосувалися діяльності, що входила до сфери його фактичної відповідальності й контролю;
- начальник не вжив усіх необхідних і розумних заходів для запобігання злочинам, їх припинення або передачі інформації до компетентних органів.

Ст. 28 Статуту чітко демонструє, що у сфері міжнародного кримінального права недостатньо особисто не брати участі у злочинах. Командири та начальники зобов'язані активно запобігати вчиненню міжнародних злочинів своїми підлеглими. Невиконання цього обов'язку, є самостійною підставою для притягнення до кримінальної відповідальності.

Важливе значення має ментальний критерій – командир знав, повинен був знати (недбалість) або свідомо ігнорував інформацію/факт скоєння злочину. У поєднанні із фактичним контролем та причинно-наслідковим зв'язком між бездіяльністю керівника і злочином це формує склад міжнародної відповідальності. Водночас Статут не передбачає автоматичного покарання командира за раніше скоєні злочини підлеглими.

Відповідальність командирів і начальників у міжнародному кримінальному праві адаптована до умов субординації та ієрархії, що притаманні як військовим, так і цивільним структурам управління. Даний принцип має особливе значення, оскільки охоплює не тільки випадки безпосередньої участі у вчиненні злочину, але й відповідальність за недбалість або бездіяльність, коли керівник не вжив необхідних заходів

для запобігання або припинення злочинів, учинених підлеглими. Такий підхід спрямований на усунення безкарності вищого командування, яке несе обов'язок контролю, але може намагатися уникнути відповідальності, посилаючись на формальну відсутність участі у протиправних діях. Водночас цей механізм зобов'язує осіб, які займають керівні посади, діяти проактивно, в межах своїх повноважень і компетенції, з метою запобігання міжнародним злочинам. Цей принцип міжнародного кримінального права посилює верховенство права у збройних конфліктах та кризових ситуаціях, покладаючи відповідальність не лише на виконавців, а й на тих, хто мав змогу зупинити злочини, але цього не зробив.

Незастосування строку давності

Відповідно до ст. 29 Римського статуту, злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, не підлягають ніякому статутному обмеженню щодо терміну давності.

Загалом ця норма відображає положення Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів 1974 р. [17], а також відповідних норм міжнародного звичаєвого права.

Таким чином, геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії не підлягають жодним строковим обмеженням щодо притягнення до кримінальної відповідальності. У випадку злочину агресії норми про незастосування терміну давності набули практичного значення після активізації юрисдикції МКС щодо цього злочину.

Національне законодавство України повністю відповідає цим міжнародним стандартам. Так, відповідно до ст. 49 (5) Кримінального кодексу України, строк давності не застосовується до злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Принцип незастосування строків давності для міжнародних злочинів слугує додатковою гарантією того, що винні у найтяжчих порушеннях міжнародного гуманітарного права та прав людини не уникнуть правосуддя незалежно від часу, що минув з моменту вчинення злочину.

Принцип суб'єктивної оцінки або принцип індивідуальної вини (mens rea)

Однією з ключових характеристик частини III Римського статуту є посиленна увага до суб'єктивної сторони злочину (subjective imputation) та принципу вини (culpability), що є невід'ємними елементами кримінальної відповідальності.

Ст. 30 Статуту МКС визначає, що особа підлягає кримінальній відповідальності і покаранню за ті діяння, які були вчинені з прямим умислом, якщо інше не передбачено самим Статутом. Отже, психічний

¹⁷ Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25.01.1974 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text

елемент злочину (*mens rea*) є обов'язковою передумовою для визнання особи винною. Зокрема, такі злочини як геноцид і злочин агресії можуть бути вчинені виключно з прямим умислом.

Так, у випадку злочину геноциду, суб'єктивна сторона виражається в намірі знищити повністю або частково національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Для злочину агресії обов'язковим є наміри спеціального суб'єкта – особи, яка має політичні та/або військові повноваження, діяти з метою використання збройної сили проти іншої держави з порушенням норм міжнародного права. Отже, у даному випадку виключається непрямий умисел або недбалість.

Водночас, відповідно до практики Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії (зокрема, у справах щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності), допускається встановлення відповідальності за непрямий умисел, а саме: коли особа усвідомлює можливі наслідки своїх дій, але байдуже ставиться до їх настання.

У багатьох національних правових системах цей принцип відображає концепцію кримінальної відповідальності, за якою основним обґрунтуванням для застосування кримінального покарання є моральна осудність особи. Вина (*culpability*) передбачає моральну осудність котра є підставою для індивідуальної кримінальної відповідальності, а суворість покарання має відповідати ступеню моральної провини особи

Хоча Римський статут прямо не формулює принцип вини *culpability*, він чітко відображений у багатьох положеннях, зокрема в ст. 30. Згідно з нею, кримінальна відповідальність настає лише за умови, що особа навмисно вчинила об'єктивні елементи злочину, усвідомлюючи його наслідки.

Цей принцип підтверджується також у судовій практиці. *Наприклад, у справі Prosecutor v. Erdemović Міжнародний трибунал по колишній Югославії відкинув захист «крайньої необхідності» (duress) у випадку навмисного вбивства, навіть за умов примусу чи загрози негайної смерті, тим самим підкресливши пріоритет індивідуальної кримінальної відповідальності над будь-якими зовнішніми обставинами*¹⁸, para. 91].

Водночас ст. 33 (1)(d) Римського статуту передбачає можливість виключення кримінальної відповідальності через необхідність, однак не допускає цього для умисного вбивства. Статті 32 і 33 також обмежено визнають помилку у праві (*mistake of law*) як підставу для виключення відповідальності, лише якщо вона виключає психічний елемент злочину.

Ці положення свідчать про чітке рішення держав-засновниць МКС надати пріоритет саме принципу індивідуальної вини, навіть якщо це суперечить традиційним превентивним цілям кримінального права.

Отже, Римський статут втілює послідовний підхід до суб'єктивної сторони злочину, надаючи перевагу принципу індивідуальної вини (*culpability*) як основі кримінальної відповідальності. Такий підхід забезпечує

¹⁸ Prosecutor v Erdemovic 29 November 1996. URL: <https://www.icty.org/x/cases/erdemovic/tjug/en/erd-tsj961129e.pdf>

баланс між вимогами справедливості та ефективного кримінального переслідування, підкреслюючи, що моральна осудність, свідомість і намір є ключовими умовами притягнення до відповідальності. Відповідно, кримінальна відповідальність у міжнародному праві не може бути заснована лише на об'єктивних наслідках дій, але вимагає ретельної оцінки психічного стану особи, що вчинила злочин.

Принцип пропорційності покарання – покарання має відповідати тяжкості злочину. Суд повинен враховувати обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність.

Виключення юрисдикції для осіб, які не досягли 18 років. Відповідно до ст. 26 Римського статуту, МКС не має юрисдикції щодо особи, яка на момент скоєння злочину, передбаченого цим договором, не досягла повноліття (вісімнадцяти років). Це положення закріплює абсолютну межу віку для кримінального переслідування у міжнародному кримінальному судочинстві. Римський статут встановлює чітке обмеження юрисдикції МКС щодо неповнолітніх, що є проявом міжнародного стандарту захисту прав дитини. Водночас кримінальне законодавство України, застосовується до більш широкого кола потенційних злочинів за міжнародним правом, ніж саме міжнародне право. Національне законодавство України встановлює нижчий вік настання кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 22 Кримінального кодексу України, особа підлягає кримінальній відповідальності з 16 років за вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, а за вчинення окремих тяжких злочинів, зокрема за ст. 258 «Терористичний акт», ст. 443 «Посягання на представника іноземної держави» взагалі з 14 років.

Ст. 31–32 Римського статуту визначають обставини, які виключають кримінальну відповідальність осіб за діяння, що підпадають під юрисдикцію МКС, і відображають загальновизнані принципи кримінального права, аналогічні національним системам, зокрема Україні. До таких обставин належить:

психічний розлад (божевілля) – особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо на момент скоєння злочину вона страждала на психічне захворювання або розлад, який позбавив її здатності: усвідомлювати протиправність або характер своєї поведінки; контролювати власні дії відповідно до вимог закону;

сп'яніння (інтоксикація) – особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо на момент скоєння злочину вона перебувала у стані інтоксикації, що унеможливило усвідомлення характеру своїх дій або контроль за ними. Це позбавляє її можливості усвідомлювати протиправний характер своєї поведінки або погоджувати свої дії з вимогами закону. Водночас, якщо інтоксикація була добровільною, і особа знала або повинна була знати, що її поведінка в такому стані може призвести до скоєння злочину, відповідальність не виключається.

Відмінність з українським кримінальним законодавством: ч. 1 п 13 ст. 67 Кримінального кодексу України прямо визначає стан сп'яніння як обставину, що обтяжує покарання, що принципово відрізняється від підходу МКС.

самооборона – особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо на момент скоєння злочину: існувала безпосередня та незаконна загроза її життю, здоров'ю чи майну або життю чи здоров'ю інших осіб внаслідок незаконного застосування сили; її дії були вимушеними і розумними (пропорційними) загрози.

примус/необхідність – означає акт застосування сили, погроз, примусу або психологічного тиску, щоб змусити особу діяти проти своєї волі. Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо її дії були спричинені: безпосередньою загрозою смерті або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження відповідній особі або третій стороні; умовами, що перебували поза її контролем; і водночас, її поведінка була необхідною та пропорційною, тобто не спричинила більшої шкоди, ніж та, якої вона намагалася уникнути.

Отже, дані підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені Римським статутом, відображають загальновизнані принципи кримінального права, зокрема: відсутність вини у зв'язку з психічним станом, право на самооборону, непереборний примус, врахування об'єктивних обставин, що позбавляють особу можливості діяти інакше.

Відповідно до ст. 32 Римського статуту, *помилка факту або помилка у праві* може також слугувати підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, якщо вона виключає психічний елемент (*mens rea*) злочину, тобто суб'єктивну сторону.

Помилка факту (mistake of fact) – це хибне сприйняття винною особою фактичних обставин свого діяння, що має значення для кваліфікації вчинку як злочину. Іншими словами, особа помиляється щодо об'єктивних елементів злочину (*actus reus*).

Наприклад, *комбатант стріляє у транспортний засіб Червоного Хреста, помилково вважаючи його ворожим танком через обмежену видимість. Якщо буде доведено, що в разі достовірного розуміння обставин (тобто якби особа знала, що це гуманітарний транспорт), вона не вчинила б злочину, то така помилка факту може виключати умисел, а відтак і кримінальну відповідальність.*

Помилка у праві (mistake of law) – це неправильне (хибне) уявлення особи про юридичну природу власних дій або бездіяльності, тобто помилкова правова кваліфікація об'єктивної сторони злочину діяння згідно з нормами міжнародного права.

Доктрина виходить із загального принципу *ignorantia juris non excusat* – незнання закону не звільняє від відповідальності. Відповідно, помилка у праві щодо того, чи є певне діяння злочином, що підпадає під юрисдикцію МКС, сама по собі не є обставиною, котра виключає кримінальну відповідальність. Така позиція відображає необхідність забезпечення

стабільності міжнародного правопорядку та недопущення зловживань, коли особи могли б уникати відповідальності, посиляючись на власне хибне тлумачення норм. Разом з тим, звичайна необізнаність із правом не усуває покарання, проте у випадках, коли помилка є істотною та добросовісною, і об'єктивно виключає можливість формування злочинного наміру, міжнародне право допускає звільнення від відповідальності. Такий підхід відповідає фундаментальному принципу індивідуальної відповідальності та моральної осудності як основи кримінального переслідування.

Римський статут передбачає виняток, а саме: помилка у праві може бути врахована як підстава для звільнення від відповідальності, якщо вона виключає необхідний психічний елемент (*mens rea*) складу злочину, тобто позбавляє можливості сформулювати умисел чи іншу форму вини. У таких випадках особа фактично не усвідомлює кримінальної природи своєї поведінки та не може діяти навмисно (наприклад, через щире переконання, що дії правомірні, з урахуванням статусу, повноважень або хибної інтерпретації норм гуманітарного права).

Крім того, помилка у праві може мати значення й у випадках, прямо передбачених ст. 33 Римського статуту, котра регулює питання виконання наказу начальника або припису закону. Зокрема, якщо особа діяла на виконання наказу, який не був явно незаконним, і щиро вважала його правомірним, така помилка щодо права може вплинути на кваліфікацію її відповідальності. Водночас у випадку наказу про вчинення геноциду або злочинів проти людяності цей виняток не застосовується, оскільки такі накази визнаються завідомо незаконними.

Отже, Римський статут чітко розмежовує помилку факту та помилку закону як потенційні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Вирішальним чинником є те, чи виключає така помилка психічний елемент злочину (умисел або іншу форму вини). Якщо виключає то, особа не несе відповідальності.

Більшість із цих положень збігаються з національним кримінальним правом України, за винятком ставлення до стану сп'яніння, який у Римському статуті за певних умов може виключати вину, а в Україні навпаки, вважається обставиною, що обтяжує покарання.

Це свідчить про загальний рух міжнародного кримінального права до індивідуалізованої, справедливої оцінки поведінки особи з урахуванням як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників.

Принцип дії наказу начальника та припису закону

Римський статут ст. 33 встановлює кримінальну відповідальність за злочини, передбачені міжнародним правом, навіть у випадках, коли такі діяння вчинені на підставі наказу уряду або військового командира чи цивільного начальника. Це положення МКС має значення для запобігання

безкарності, оскільки в історії міжнародного правосуддя неодноразово траплялися спроби обвинувачених виправдати свої дії поклою наказам керівництва у межах військової або державної ієрархії.

Римський статут визнає, що посилання на виконання наказу не є автоматичною підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. Проте у виняткових випадках таке посилання може бути прийнятним лише за одночасної наявності трьох умов.

Умови допустимості посилання на виконання наказу:

- особа юридично зобов'язана виконувати накази відповідного уряду або начальника (тобто діяла у межах службового підпорядкування);
- особа не знала, що наказ є незаконним (відсутність усвідомлення протиправного характеру дії);
- наказ не був явно незаконним (не мав очевидних ознак протиправності).

N.B. Статут однозначно встановлює, що накази на вчинення злочинів геноциду або злочинів проти людяності завжди є явно незаконними. Це означає, що особа не може виправдати участь у таких діяннях жодним наказом керівництва, оскільки злочинний характер таких актів настільки очевидний, що посилання на підпорядкування втрачає правове значення.

Отже, Римський статут закріплює принцип, згідно з яким виконання злочинного наказу саме по собі не звільняє особу від кримінальної відповідальності, якщо вона усвідомлювала або повинна була усвідомлювати його неправомірність. Такий підхід ґрунтується на загально визнаному в міжнародному праві принципі особистої (індивідуальної) кримінальної відповідальності.

Таким чином, міжнародне кримінальне право: не визнає «сліпе підпорядкування» як виправдання для участі у міжнародних злочинах; зобов'язує осіб, навіть у межах ієрархії, оцінювати законність наказів; надає пріоритет моральній автономії та особистій (індивідуальній) відповідальності над лояльністю до командування.

Це в черговий раз підтверджує, що у міжнародному правосудді не існує абсолютного імунітету від відповідальності на підставі виконання наказу, особливо у справах, що стосуються найбільш тяжких злочинів проти людства та злочину геноциду.

Процесуально-правові принципи міжнародного кримінального права

У Статуті МКС також містяться принципи міжнародного кримінального права, що регулюють діяльність суду на стадіях розслідування, обвинувачення, судового розгляду та винесення вироку. Головна їх мета – забезпечення справедливості, неупередженості та законності процесу міжнародного кримінального судочинства.

Презумпція невинуватості – особа вважається невинною, доки її вину не буде доведено у встановленому законом порядку і встановлена законним, незалежним судом. Зміст даного принципу закріплений у ст. 66 Римського статуту:

– кожна особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено в Суді відповідно до застосовного права.

– тягар доведення вини повністю покладається на Прокурора – саме він зобов'язаний представити належні й допустимі докази, що підтверджують обвинувачення.

– обвинувачений може бути визнаний винним лише у разі, якщо Суд переконаний у його винуватості поза розумним сумнівом (*beyond reasonable doubt*). Цей стандарт забезпечує максимальний захист прав обвинуваченого і виключає засудження у разі будь-яких істотних сумнівів щодо його причетності до злочину.

Право на справедливий судовий розгляд – під час визначення будь-якого обвинувачення обвинувачений має невід'ємне право на публічний, неупереджений та справедливий судовий розгляд, що відбувається з дотриманням принципу рівності сторін (ст. 67(1)). Це включає щонайменше такі основоположні процесуальні гарантії:

право на поінформованість – бути негайно та докладно повідомленим мовою, яку обвинувачений розуміє та якою він володіє, про суть, підстави й зміст висунутого обвинувачення.

право на підготовку захисту – мати достатній час і можливості для підготовки захисту та конфіденційно спілкуватися з обраним адвокатом.

право на розгляд без зволікань – бути судимим без невиправданої затримки, з дотриманням принципу розумного строку.

право на присутність та захист – бути присутнім на судовому засіданні, особисто здійснювати захист або через захисника, та мати право на безоплатного захисника, якщо немає коштів, але цього вимагають інтереси правосуддя.

право на допит свідків – мати можливість допитувати свідків обвинувачення та викликати свідків на свій захист на рівних умовах, а також подавати інші докази, допустимі згідно зі Статутом.

право на переклад – безоплатно користуватися послугами перекладача та отримувати переклад необхідних матеріалів, якщо мова провадження або документи не є зрозумілими для обвинуваченого.

право не свідчити проти себе – не бути примушеним до свідчення або визнання вини, мати право зберігати мовчання, і це не повинно тлумачитись як доказ вини.

право на заяву без присяги – робити усні чи письмові заяви на свій захист без необхідності давати присягу.

презумпція невинуватості – не нести тягар доказування або обов'язок доводити свою невинуватість.

Отже, гарантії, передбачені ст. 67 Римського статуту, забезпечують реалізацію принципу верховенства права та захисту прав особи у міжнародному кримінальному процесі. Вони закріплюють стандарти справедливого судочинства, аналогічні тим, що передбачені у міжнародних договорах з прав людини, зокрема, ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Це створює баланс між ефективним переслідуванням за найтяжчі злочини та гарантіями прав обвинуваченого, які є необхідними у демократичному правосудді.

NE BIS IN IDEM (лат. «не двічі за одне») – особа не може бути двічі засуджена за один і той самий злочин. Цей принцип гарантує справедливість судочинства, оскільки забезпечує остаточність вироку, захищає особу від повторного, свавільного або зловмисного переслідування як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Окрім захисту прав обвинуваченого, принцип *ne bis in idem* також покликаний стимулювати належне, добросовісне і ефективне проведення кримінального провадження з боку органів досудового розслідування та судів. Застосування цього принципу на міжнародному рівні залежить від його формулювання в статутах міжнародних трибуналів.

Так, Римський статут підтверджує загальновизнану концепцію *ne bis in idem* але має певні виключення, що базуються на положеннях Статутів Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (ст. 10(2)(b) МТКЮ) та для Руанди (ст. 9(2)(b) МТКР). Римський статут формулює так принцип *ne bis in idem*: особа може бути суджена МКС, незважаючи на попереднє провадження в іншому суді, якщо: а) було призначено для того, щоб убезпечити відповідну особу від кримінальної відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду; або б) за іншими ознаками не було проведено незалежно або неупереджено відповідно до норм належної правової процедури, визнаних міжнародним правом, та було проведено у спосіб, що за існуючих обставин не відповідав наміру притягнути відповідну особу до відповідальності (ст. 20(3) Статуту МКС).

Отже, принцип *ne bis in idem* є гарантією стабільності та остаточності судових рішень, а також запобігає повторному кримінальному переслідуванню за одне й те саме діяння. Водночас міжнародне кримінальне право допускає винятки, коли національні механізми правосуддя використовуються з метою уникнення відповідальності або порушують стандарти справедливого судочинства. Принцип *ne bis in idem* у міжнародному праві спрямований не лише на формальне дотримання процесуальних гарантій, але й на реальне забезпечення справедливості, навіть якщо це вимагає повторного судового втручання в особливо виняткових обставинах.

Питання для контролю засвоєння знань

1. Що таке міжнародне кримінальне право як галузь міжнародного публічного права?
2. У чому полягає специфіка міжнародного кримінального права порівняно з національним кримінальним правом?
3. Які правовідносини становлять предмет міжнародного кримінального права?
4. Як міжнародне кримінальне право пов'язане з реалізацією *jus cogens*?
5. Назвіть і коротко охарактеризуйте основні принципи міжнародного кримінального права.
6. Яке значення має принцип індивідуальної кримінальної відповідальності в системі міжнародного права?
7. Як реалізується принцип невідворотності покарання у міжнародному кримінальному праві?
8. У чому суть принципу неприпустимості зворотної дії кримінального закону?
9. Визначте співвідношення принципів комплементарності і юрисдикції в діяльності Міжнародного кримінального суду.
10. Чи можна вважати Римський статут універсальним джерелом міжнародного кримінального права? Які є правові та політичні бар'єри до цього?
11. Проаналізуйте співвідношення принципу "*nullum crimen, nulla poena sine lege*" із застосуванням звичаєвих норм міжнародного кримінального права. Чи є це порушенням принципу легальності?

Рекомендовані джерела для додаткового ознайомлення

- I Гаазька конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень від 18.10.1907.
- II Гаазька конвенція про обмеження в застосуванні сили при стягнення за договірними борговими зобов'язаннями від 18.10.1907.
- III Гаазьку конвенцію про відкриття військових дій від 18.10.1907.
- IV Гаазька конвенція про закони і звичаї сухопутної війни від 18.10.1907.
- V Гаазька конвенція про права і обов'язки нейтральних держав і осіб у випадку сухопутної війни від 18.10.1907.
- VI Гаазька конвенція про становище ворожих торгових суден при початку військових дій від 18.10.1907.
- VII Гаазька конвенція про поведження торгових судів в судна військові від 18.10.1907.
- VIII Гаазька конвенція про постановку підводних, автоматично вибухають від зіткнення мін від 18.10.1907.

IX Гаазька конвенція про бомбардування морськими силами під час війни від 18.10.1907.

XI Гаазька конвенція про деякі обмеження в користуванні правом захоплення в морській війні від 18.10.1907.

XIII Гаазька конвенція про права і обов'язки нейтральних держав у разі морської війни від 18.10.1907.

Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях від 12.08.1949.

Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949.

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949.

РОЗДІЛ 2

ЗЛОЧИНИ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ПОНЯТТЯ, СУТЬ І СИСТЕМА

2.1. Поняття, види злочинів у міжнародному кримінальному праві

Точне визначення поняття міжнародного злочину залишається предметом наукових і практичних дискусій.

Визначення та класифікація міжнародних злочинів важливі для застосування норм міжнародного кримінального права, зокрема у практиці МКС та *ad hoc* трибуналів.

Сучасна доктрина міжнародного права пропонує різні підходи до класифікації діянь, що мають міжнародне значення.

Найпоширенішими підходами до класифікації міжнародних правопорушень є поділ за ступенем тяжкості, а також розмежування між міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру.

Однією з відомих класифікацій, котру пропонують ряд дослідників є подвійна класифікація, котра визначає *міжнародні злочини* як найтяжчі форми правопорушень та *злочини міжнародного характеру*, що мають транскордонне значення. Такий підхід дозволяє чітко сформулювати юрисдикційні межі міжнародних судових інституцій а також взаємодію з національними системами кримінальної юстиції.

Міжнародні злочини (*core crimes*) або злочини проти миру і безпеки людства до яких належать геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Вони мають універсальне значення, посягають на фундаментальні цінності міжнародного співтовариства й тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність.

Наприклад, знищення груп людей за расовою, релігійною і національною ознакою (геноцид); забруднення навколишнього середовища з тяжкими глобальними наслідками (можливий екоцид); злочини проти миру і безпеки людства (агресія, воєнні злочини, злочини проти людяності).

Суб'єктами міжнародних злочинів виступають: держави, їх керівники, вищі посадові особи, політичне та військове керівництво.

Злочини міжнародного характеру (*conventional crimes*), діяння, криміналізація яких обумовлена міжнародними договорами та конвенціями (наприклад, тероризм, піратство, торгівля людьми, наркотиками, фінансування тероризму, захоплення заручників). Їх переслідування здійснюється, як правило, на національному рівні на основі міжнародних зобов'язань держав-учасниць відповідних договорів.

Наприклад, захват заручників; замах на осіб, які перебувають під міжнародним захистом (дипломатичні агенти); незаконне використання ядерного матеріалу; незаконний оборот наркотичних засобів і психотропних речовин; злочини проти безпеки цивільної авіації та морського судноплавства; піратство на морі та ін.).

Суб'єктами злочинів міжнародного характеру є окремі особи або організовані злочинні групи, незалежно від державної підтримки [¹⁹, с. 700].

Для чіткого розмежування міжнародних злочинів та злочинів міжнародного характеру Є. Стрельцов визначає характерні ознаки останніх:

а) держава не несе відповідальності за дії своїх громадян – лише фізичні особи підлягають кримінальній відповідальності згідно з національним кримінальним законодавством, адаптованим до відповідної міжнародної угоди.

б) злочин має транснаціональний характер – вчиняється на території кількох держав, або його наслідки поширюються за межі держави вчинення.

в) встановлення злочинності та караності діяння залежить від наявності міжнародної конвенції (принцип «конвенційності»).

г) такі злочини неоднорідні за характером і часто перебувають на межі зі звичайними злочинами, передбаченими національним кримінальним законодавством (наприклад, контрабанда, шахрайство, наркоторгівля тощо) [²⁰, с. 420].

2.2. Міжнародні злочини у міжнародному праві

Термін «міжнародні злочини» часто використовується як синонім більш розгорнутого поняття «злочини проти миру і безпеки людства» [²¹]. Основу цього поняття становить концепція індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення фундаментальних норм міжнародного права, сформульованих, зокрема, у вироку Нюрнберзького трибуналу.

Загальні ознаки міжнародних злочинів

1. *Джерела правового регулювання.* Міжнародні злочини охоплюють порушення як звичайних норм міжнародного права, так і договірних положень, зокрема, коли міжнародні договори: закріплюють звичаєве право; деталізують або роз'яснюють його зміст; сприяють формуванню нових норм міжнародного звичаєвого.

2. *Порушення загально визнаних цінностей.* Міжнародний злочин порушує загально визнані норми міжнародного права, спрямовані на захист загальнолюдських цінностей.

¹⁹ Міжнародне право : основні галузі : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ. Либідь, 2004. 816 с.

²⁰ Міжнародне право : основні галузі : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ. Либідь, 2004. 816 с.

²¹ Даний термін виведений з формулювання ст. 1: Лондонського статуту і згодом визначений у документах Комісії Міжнародного права ООН (Проект кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1996 р.)

Ці норми сформульовані у численних *універсальних і регіональних* міжнародно-правових актах, зокрема: Статут ООН 1945 р.; Загальна декларація прав людини 1948 р.; Європейська конвенція про права людини 1950 р.; два Міжнародних пакти ООН про громадянські і політичні та про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.; Американська конвенція про права людини 1969 р.; Декларація ООН про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва 1970 р.; Африканська конвенція про права людини і права народів 1981 р.; Каїрська декларація про права людини у ісламі 1990 р.; Арабська хартія прав людини 2008 р. та інші. А також, у низці *спеціалізованих* договорів, що забороняють конкретні злочинні діяння, зокрема: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.; Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни та два Додаткових протоколи до них від 1977 р.; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. та багатосторонні договори, спрямовані на боротьбу з тероризмом.

3. *Універсальний інтерес міжнародного співтовариства*. Міжнародні злочини становлять предмет універсального інтересу, а отже, усі держави мають право (чи обов'язок) здійснювати заходи для запобігання, переслідування та покарання винних осіб, незалежно від місця вчинення злочину чи громадянства злочинця.

4. *Суб'єкти злочину*.

4.1. *Фізична особа* є основним суб'єктом міжнародного злочину, оскільки саме вона безпосередньо несе індивідуальну кримінальну відповідальність за вчинення діянь, що підпадають під юрисдикцію міжнародного кримінального суду та трибуналів. Але у певних випадках можливе притягнення до відповідальності інших суб'єктів: держави – у формі міжнародно-правової відповідальності; юридичних осіб (корпорацій) – якщо це передбачено внутрішнім правом держави.

Наразі залишається дискусійним питання про коло суб'єктів відповідальності за скоєння міжнародних злочинів.

Згідно з усталеною доктриною кримінального права, суб'єктами таких злочинів можуть бути винятково фізичні особи. Після завершення Другої світової війни Нюрнберзький трибунал зазначив, що особа несе індивідуальну кримінальну відповідальність за скоєння міжнародного злочину незалежно від того, чи передбачене таке діяння як злочин у національному кримінальному законодавстві. Тим самим закріпив принцип індивідуальної кримінальної відповідальності, що став основоположним для подальшого розвитку міжнародного кримінального права. Ця позиція послідовно закріплюється у міжнародно-правових нормах, а саме: Статут Міжнародного трибуналу по колишній Югославії, прямо вказує на особисту кримінальну відповідальність (ст. 7) також Статут Міжнародного кримінального суду встановлює юрисдикцію щодо фізичних осіб (ст. 25).

До індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини можуть бути притягнені не лише на особи, які безпосередньо їх скоїли, але і ті, хто: наказував, планував, організовував або сприяв їх вчиненню; займав вищі політичні або військові посади, котрі дозволяли контролювати реалізацію злочинної політики.

4.2. *Держави як суб'єкт міжнародного злочину*, не підлягають кримінальній відповідальності у вузькому розумінні цього поняття. За вчинення міжнародних злочинів держава може бути притягнута лише до міжнародно-правової відповідальності, що реалізується через моральні, матеріальні або політичні санкції. У 1983 році під час роботи над проектом Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства Комісія міжнародного права звернулася до Генеральної Асамблеї ООН з проханням роз'яснити, чи може держава бути суб'єктом міжнародної кримінальної відповідальності, з огляду на політичну чутливість цього питання. У підсумку Комісія дійшла висновку, що необхідно встановлювати персональну (індивідуальну) кримінальну відповідальність за міжнародні злочини, хоча й не виключила можливості розгляду питання кримінальної відповідальності держави в майбутньому.

Водночас, з огляду на тісний зв'язок між діяльністю державних органів та вчиненням міжнародних злочинів, у науці висловлюється думка, що лише за цією групою злочинів держава може розглядатися як потенційний суб'єкт відповідальності. Це становить одну з основних відмінностей між міжнародними злочинами (*core crimes*) і злочинами міжнародного характеру (*conventional crimes*). Але ця відмінність не є абсолютною, оскільки відсутнє універсальне визнання у всіх правових системах і міжнародних документах. Положення Статуту Міжнародного кримінального суду (ст. 25) прямо підкреслюється, що кримінальна відповідальність фізичної особи за злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, не виключає відповідальність держав за міжнародним правом, підтверджує розмежування між індивідуальною кримінальною та міжнародно-правовою відповідальністю

Отже, індивідуальна кримінальна відповідальність у міжнародному праві може існувати паралельно з міжнародно-правовою відповідальністю держави за ті самі діяння.

4.3. *Юридичні особи як суб'єкт міжнародного злочину*. У міжнародному кримінальному праві допускається можливість кримінальної відповідальності *юридичних осіб* у разі, якщо це передбачено внутрішнім законодавством держави. Такий підхід є відображенням еволюції міжнародно-правової доктрини, що базується на визнанні того, що тяжкі злочини можуть бути результатом не лише дій окремих фізичних осіб, а й діяльності організацій, корпорацій або установ, які володіють значними матеріальними ресурсами та впливають на суспільні процеси. У цьому контексті міжнародна спільнота поступово перейшла від суто індивідуалістичного розуміння кримінальної відповідальності до визнання необхідності її поширення і на колективні

суб'єкти. Ідея необхідності поширення юридичної відповідальності на колективні суб'єкти отримала міжнародне визнання наприкінці 20 століття.

Наприклад, *Стокгольмська декларація 1972 р. Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища* закликала до визнання відповідальності не тільки фізичної особи, а також підприємств і установ на всіх рівнях за шкоду довкілля [22]. *Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р.* у ст. 5 визначає, що: держава повинна забезпечити можливість притягнення до відповідальності юридичних осіб, якщо злочин скоєно фізичною особою, яка здійснює управління чи контроль від імені такої юридичної особи (ст. 2) [23]. *Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.* у ст. 10 закріплює: обов'язок держав запровадити відповідальність юридичних осіб за участь у серйозних злочинах, скоєних організованими злочинними групами; форми відповідальності – кримінальна, цивільна або адміністративна; а також не звільняє від кримінальної відповідальності фізичних осіб [24].

5. *Форма відповідальності.* Міжнародні злочини тягнуть за собою кримінальну відповідальність для фізичних осіб і у деяких юрисдикціях для юридичних осіб/корпорацій. Міжнародно-правова відповідальність застосовується до держав, що порушили міжнародні зобов'язання у зв'язку з міжнародним злочином (наприклад, за організацію чи фінансування геноциду).

6. *Зв'язок із державою.* У більшості випадків міжнародні злочини: прямо чи опосередковано підтримуються державою (через фінансування, сприяння, накази, бездіяльність тощо); або вчиняються в умовах, коли держава нездатна чи не бажає переслідувати винних, що ускладнює чи унеможлиблює ефективне національне кримінальне провадження.

Ключові елементи міжнародних злочинів

Міжнародний злочин це як правило комплекс дій та обставин, що разом утворюють правову категорію, придатну для розслідування та судового переслідування.

Для кваліфікації діяння (дії або бездіяльності) особи як міжнародний злочин, необхідно довести обов'язкові елементи складу злочину.

²² Декларация конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды 1972 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454

²³ Міжнародна Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р. ратифікована 12.09.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518

²⁴ Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789/conv

Обов'язкові елементи складу міжнародного злочину:

об'єктивна сторона
(*actus reus*)

суб'єктивна сторона
(*mens rea*)

контекстуальний елемент

1. *Об'єктивна сторона (actus reus)* фактичні дії або поведінка, що утворюють злочин:

– скоєння заборонених діянь: убивство, катування, депортація, згвалтування, руйнування цивільних об'єктів.

– обставини, у яких вони відбуваються: під час збройного конфлікту, як частина масштабної або систематичної атаки проти цивільного населення.

Наприклад, бомбардування школи або лікарні під час війни.

2. *Суб'єктивна сторона (mens rea)* відображають психічне ставлення (злочинний намір) винної особи, що проявляється в умислі та усвідомленні обставин вчинення діяння. Вони описують стан свідомості особи, яка вчинила дії, що відповідають матеріальним елементам злочину.

Наприклад, для злочину геноциду потрібен спеціальний намір знищити групу повністю або частково, а для воєнних злочинів часто достатньо знання про наявність конфлікту та незаконність дій.

Для притягнення обвинуваченого до відповідальності за міжнародний злочин, необхідно встановити поза розумним сумнівом, що він мав відповідний психічний стан на момент його вчинення.

Суб'єктивна сторона злочину	
Римський статут	Кримінальний кодекс України (ККУ)
Ст. 30 особа підлягає кримінальній відповідальності й покаранню, якщо за ознаками складу злочину він скоєний з умислом та свідомо, якщо не передбачено інакше.	Ст. 23 виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої ККУ, та її наслідків, виражене у формі умислу (ст. 24) або необережності (ст. 25).
	Необережність для міжнародних злочинів не застосовується
Умисел щодо:	Види умислу:
поведінки – особа має намір вчинити таке діяння;	прямий умисел: особа усвідомлює суспільно-небезпечний характер свого вчинку, передбачає його наслідки та бажає їх настання
наслідків – особа бажає або усвідомлює, що настане наслідок при звичайному перебігу подій.	непрямий умисел: особа усвідомлює суспільно-небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно-небезпечні наслідки, хоча не бажає, але свідомо допускає їх настання
Усвідомлення і свідомо скоєний злочин – означає розуміння того, що обставина існує або що наслідок настане за	

звичайного перебігу подій.	
	Елементи умислу:
	<i>інтелектуальний елемент</i> – знання особою суспільно-небезпечного характеру дії або її наслідків.
	<i>вольовий елемент</i> – чи бажає особа суспільно-небезпечного характеру дії та наслідків.

3. *Контекстуальний елемент* визначає обставини, за яких діяння набуває характеру злочину міжнародного рівня, такого що становить загрозу міжнародному миру, безпеці та людству в цілому. контекстуальний елемент відмежовує міжнародні злочини від інших кримінальних порушень.

– геноцид – визначається наявністю спеціального наміру (*dolus specialis*), спрямованого на захищення повністю чи частково певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи (ст. 6).

– злочини проти людяності – передбачають скоєння широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення, з усвідомленням такого нападу (ст. 7).

– воєнні злочини – характеризуються наявністю міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту у контексті державної чи організованої політики (ст. 8). Існування такого конфлікту є обов'язковою умовою для кваліфікації діяння як воєнного злочину.

– злочин агресії – полягає у скоєнні акту агресії державою, що є грубим порушенням Статуту ООН і посягає на суверенітет, територіальну недоторканість або політичну незалежність іншої держави (ст. 8bis).

**Види міжнародних злочинів відповідно до
Статуту Міжнародного воєнного трибуналу 1945 р. (ст. 6).**

Злочини проти миру – це злочини пов'язані із підготовкою, розв'язанням або веденням агресивної війни, а також війни з порушенням міжнародних договорів, угод або гарантій. До них також належать участь у спільному плануванні або змові, спрямованій на вчинення таких дій.

Воєнні злочини – це серйозні порушення законів чи звичаїв війни, а саме: вбивства, тортури, жорстоке поводження та рабство цивільного населення окупованої території; вбивства або тортури військовополонених; напади на осіб, які перебувають у морі; грабежі суспільної або приватної власності. Ці злочини також заборонені численними договорами, зокрема Женевськими конвенціями 1949 року та їх Додатковими протоколами.

Злочини проти людяності – це систематичні чи масові напади проти цивільного населення, що включають: вбивства, винищення, поневолення, депортації, тортури; переслідування за політичними, расовими, етнічними, релігійними або іншими ознаками; інші нелюдські діяння, які завдають великі страждання або серйозної шкоди здоров'ю чи гідності. Особливість цього виду злочинів полягає в тому, що вони можуть бути вчинені як під час збройного конфлікту, так і в мирний час, і не вимагають зв'язку з війною.

Отже, Статут Нюрнберзького трибуналу 1945 р заклав основу для систематизації міжнародних злочинів та визначення їх характерних рис, що актуальні і сьогодні.

Види міжнародних злочинів відповідно до Статуту Міжнародного кримінального суду (Римський статут)

Сучасна практика демонструє тенденцію до розширення переліку міжнародних злочинів (зокрема, включення: агресії, екоциду), що свідчить про еволюцію міжнародного кримінального права від захисту держав – до захисту людини і планети. Так, міжнародні злочини порушують фундаментальні норми міжнародного права; вчиняються системно або в широкому масштабі; становлять загрозу для всього людства і потребують міжнародного реагування.

Римський статут визначає чотири основні групи міжнародних злочинів: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочин агресії. Ці злочини позначаються як «основні» (*core crimes*), щоб відмежувати їх від інших діянь, таких як тероризм або піратство, правова кваліфікація яких досі викликає суперечки серед науковців.

Особливістю основних міжнародних злочинів (*core crimes*) є те, що вони посягають на інтереси всієї міжнародної спільноти, тому всі держави мають спільну зацікавленість у їх попередженні та покаранні винних.

Далі проаналізовано зміст і особливості кожного з чотирьох основних міжнародних злочинів на підставі положень Римського статуту.

Злочин геноциду

Історична еволюція поняття

Термін «геноцид» був уперше запропонований у 1944 р. польсько-єврейським юристом Рафаелем Лемкіним для опису систематичного знищення груп людей за національною, етнічною чи релігійною ознакою.

Історично концепція геноциду з'явилася у відповідь на масові злочини 20-го століття, насамперед Голокост і винищення вірмен у Османській імперії. У ході Нюрнберзького процесу, хоча термін «геноцид» тоді не був офіційно використаний, але у його виразах були закладені основи для подальшого правового осмислення злочинів масового винищення.

Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. є першим міжнародним документом, що чітко визначила поняття «геноцид» як окремий злочин і встановила обов'язок держав запобігати й карати за його скоєння. У преамбулі Конвенції наголошено, що геноцид є злочином за міжнародним правом, який суперечить основним цілям і духу Організації Об'єднаних Націй та засуджується цивілізованим світом.

Відповідно до Конвенції «геноцид» – це будь-яка дія, вчинена з наміром повністю або частково знищити певну національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. До таких дій, відносяться:

- вбивство членів групи;

- заподіяння їм серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу;
- умисне створення умов життя, несумісних із виживанням;
- впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі;
- примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи (ст. 2)²⁵.

Важливо зазначити, що на відміну від злочинів проти людяності, визначення геноциду як правової категорії є вузьким. Воно охоплює лише чотири категорії захищених груп (національну, етнічну, расову чи релігійну), тоді як злочини проти людяності можуть бути спрямовані проти будь-якої цивільної групи за політичними, соціальними чи іншими ознаками.

Поняття геноциду отримало подальший розвиток у практиці міжнародних кримінальних трибуналів, а саме: для колишньої Югославії (МКТЮ) та для Руанди (МКТР). Вони виробили судові тлумачення складу злочину геноциду, уточнивши критерії намірів (*dolus specialis*), контексту, об'єкта захисту та масштабів дій.

Згодом, Римський статут МКС 1998 р. закріпив сучасне визначення геноциду, що діє й сьогодні, як одного з основних міжнародних злочинів.

Відповідно до Статуту МКС, геноцид означає будь-яке з наведених діянь, вчинених з наміром повністю або частково знищити будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку (ст. 6). Перелік діянь збігається з тим, що закріплений у Конвенції 1948 року, що засвідчує спадковість правового підходу.

Отже, *геноцид* – один із найтяжчих міжнародних злочинів, спрямований на знищення конкретних груп людей за ознаками національності, етносу, раси чи релігії.

Основні ознаки геноциду

Ознака	Характеристика
Об'єкт захисту	національна, етнічна, расова або релігійна група
Спеціальний умисел (<i>dolus specialis</i>)	цілеспрямоване знищення повністю або частково групи, а не просто насильство над нею
Характер дій	систематичні або масові дії, що призводять до знищення
Види діянь	вбивства, тілесні ушкодження, умисне створення смертельних умов, заходи щодо народжуваності, примусове вивезення дітей
Масштабність	зазвичай має системний або масовий характер і спрямований на знищення певної соціальної групи як такої

Склад злочину геноциду

Об'єкт злочину – право конкретної групи на існування.

²⁵ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (СРРСГ), ухвалена ООН у 1948 році, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text

Об'єктивна сторона (actus reus) виражається у вчиненні одного або кількох із наступних діянь, чітко перелічених у ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду (1948 р.) та ст. 6 Римського статуту МКС (1998 р.). Такі дії мають бути спрямовані на знищення групи людей (національної, етнічної, расової або релігійної – як такої):

- умисне вбивство членів групи;
- заподіяння їм серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу;
- умисне створення умов життя, несумісних із виживанням (наприклад, голод, відсутність медичної допомоги, насильницьке переселення);
- впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі (наприклад, стерилізація, насильницьке переривання вагітності);
- примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи (асиміляція, знищення культурної ідентичності).

Суб'єктивна сторона (mens rea) характеризується наявністю особливого умислу – *dolus specialis*. Це означає, що винна особа:

- усвідомлює, що її дії спрямовані проти певної захищеної групи;
- має чіткий намір знищити цю групу повністю або частково;
- обирає жертв не за індивідуальними характеристиками, а через їх приналежність до певної групи.

Наприклад, у рішенні МКТР у справі «Прокурор проти Аккаєсу (ICTR, 1998) Суд підкреслив, що жертва геноциду обирається саме через свою групову приналежність, а не через особисті якості, а також, що цей спеціальний намір є ключовим елементом, який вирізняє геноцид від інших міжнародних злочинів [²⁶, § 521].

Особливість даного злочину полягає в тому, що геноцид – єдиний злочин, що вимагає спеціального наміру – знищення цілої групи.

*Рекомендуємо ознайомитись із рішеннями Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді: PROSECUTOR v. RADISLAV KRSTIC, № IT-98-33-A, 2004 p.
<https://www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/en/krs-aj040419e.htm#II>; The Prosecutor v. Goran Jelisić № IT-95-10-T, 1999 p.; Prosecutor v. Eliézer Niyitegeka, № ICTR-96-14-T, 2003 p.
<https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icttr/2003/en/61852>*

Доведення *dolus specialis* як ключового елементу злочину геноциду

²⁶ Akayesu, ICTR, Trial Judgment § 521 URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icttr/1998/en/19275>

Поняття «геноцид» часто трактується помилково, надмірно акцентуючи увагу виключно на масштабах шкоди чи кількості жертв. Однак визначальним критерієм у кваліфікації цього злочину є наявність спеціального умислу – *dolus specialis*, тобто намір повністю або частково знищити будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Без доведення цього суб'єктивного елементу кваліфікація дій як геноциду є неможливою, навіть за наявності масових убивств або інших тяжких злочинів.

Доказування dolus specialis у практиці міжнародного судочинства

Одним із найскладніших аспектів доведення геноциду є встановлення суб'єктивного умислу злочинців. Це вимагає ґрунтовного аналізу непрямих і контекстуальних доказів, що свідчать про існування цілеспрямованої політики або ідеології знищення.

До таких доказів можуть належати:

- офіційні заяви та промови політичного чи військового керівництва;
- урядові документи, директиви, накази та розпорядження, що мають спрямованість на певну групу;
- риторика ненависті у мас-медіа;
- політичні програми, дії чи плани, що прямо або опосередковано демонструють намір знищення певної групи.

Справа Jean-Paul Akayesu розглянута Міжнародним кримінальним трибуналом щодо Руанди 1998 р., стала першим значущим рішенням міжнародної юрисдикції, у якому був визнаний і обґрунтований принцип *dolus specialis* як обов'язковий елемент складу злочину. Трибунал встановив, що:

- у Руанді існувала офіційна політика винищення етнічної групи тутсі;
- органи влади організовано поширювали мову ненависті, що створювала атмосферу геноцидальної мотивації;
- Акаєсу, як місцевий чиновник, усвідомлював і сприяв реалізації цієї політики.

Суд дійшов висновку, що системна риторика ненависті, заклики до насильства та контекст, у якому діяла особа, свідчили про наявність спеціального умислу – бажання знищити певну групу. Це стало важливим прецедентом для подальшого застосування поняття *dolus specialis* у міжнародному кримінальному праві.

Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., для кваліфікації діяння як геноциду визначає недостатнім тільки встановлення самого факту скоєння одного з перелічених злочинних діянь: вбивств, заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічних розладів, створення умов життя несумісних із виживанням, та інше. Необхідно також довести наявність спеціального умислу – цілеспрямованої мети знищити відповідну групу.

Дана ознака відмежовує геноцид від інших міжнародних злочинів, а саме:

злочинів проти людяності, де умисел може бути спрямований проти будь-якої цивільної групи без обов'язкового наміру знищити;

воєнних злочинів, де важливий сам факт порушення норм гуманітарного права, але не наявність *dolus specialis*.

Підбурювання до вчинення геноциду

Відповідно до ст. 25(3)(e) Статуту МКС, особа, яка прямо та публічно закликає інших до вчинення геноциду, підлягає кримінальній відповідальності і покаранню за цей злочин²⁷, навіть якщо сам акт геноциду не був вчинений або відбувся замах на нього. Це положення виокремлює підбурювання до геноциду як самостійний злочин у системі міжнародного кримінального права.

На відміну від підбурювання до скоєння воєнних злочинів чи злочинів проти людяності, що карається лише за умови, що злочин був вчинений або принаймні мав місце замах, підбурювання до геноциду є караним незалежно від фактичного настання наслідків. Такий підхід відображає особливу небезпеку геноцидальної риторики як засобу підготовки до масових злочинів.

Рішення Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (МКТР) у справі Nahimana підтверджує, що розробники Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього передбачали кримінальну відповідальність за підбурювання до геноциду навіть за відсутності фактичного акту геноциду. Трибунал дійшов висновку, що сама публічна й пряма риторика знищення етнічної групи (через медіа, мовлення чи інші засоби) є достатньою підставою для визнання вини. [²⁸, § 678].

Під «*прямим підбурюванням*» розуміється чітке, однозначне та публічне заохочення інших до вчинення геноциду. Такий заклик має бути:

- направлений на широку або цільову аудиторію;
- однозначним за змістом (а не натяками чи завуальованими висловлюваннями);
- оцінюватися у контексті конкретної ситуації, з урахуванням соціального, культурного та політичного середовища.

Навіть якщо повідомлення виглядає неочевидним для сторонніх, воно може вважатися «прямим», якщо цільова аудиторія розуміє його справжній зміст, наприклад, через використання кодових фраз або зрозумілих у локальному контексті закликів.

²⁷ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

²⁸ Nahimana Ferdinand, Barayagwiza Jean Bosco, Ngeze Hassan v. Prosecutor, No. ICTR-99-52-A. URL: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-99-52/MS31299R0000555170.PDF>

Геноцид є єдиним міжнародним злочином, у якому пряме та публічне підбурювання до його вчинення є самостійним складом злочину²⁹ який не вимагає настання фактичного геноцидального акту чи навіть замаху на його. Це зумовлено тим, що геноцид часто вчиняється шляхом масової призову, і підбурювання через промови, мас-медіа чи інші канали, котрі є ефективним інструментом організаторів. Визначення «прямого» підбурювання охоплює як зміст повідомлення, так і соціальний, культурний та комунікативний контекст, у якому воно було здійснене. Прямота і публічність закликів є ключовими критеріями для кримінальної відповідальності за підбурювання. Заклик має бути чітким та зрозумілим для цільової аудиторії, навіть якщо для сторонніх осіб його зміст виглядає завуальованим.

У сучасній практиці обговорюється також роль культурного аспекту в геноциді. Хоча знищення культурної ідентичності не вказано прямо в Конвенції, культурне руйнування (знищення мовної, релігійної, історичної спадщини, символіки тощо) часто супроводжує фізичне або біологічне знищення групи³⁰. Таким чином, *actus reus* геноциду може включати не лише вбивство, але й інші дії, що руйнують соціальну структуру чи ідентичність групи, зокрема: насильницьке переміщення дітей; перешкоджання дітонародженню; знищення культурних символів, установ, мовної спадщини.

Суб'єкт злочину геноциду

Суб'єктом злочину геноциду є фізична особа, яка вчинила дії з особливим наміром (*dolus specialis*) знищити повністю або частково певну національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.

Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., передбачає, що до кримінальної відповідальності можуть бути притягнуті усі особи, які вчиняють геноцид, незалежно від їхнього офіційного статусу (ст. IV). Це означає, що державні керівники, посадові особи, військові командири, а також приватні особи, які не обіймають жодних державних чи урядових посад, не мають імунітету від переслідування за вчинення злочину геноциду.

Римський статут МКС 1998 р. підтверджує дану норму у:

ст. 25(1) Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію лише щодо фізичних осіб;

ст. 27(1) цей Статут застосовується рівною мірою до всіх осіб без жодної різниці за офіційним становищем. Зокрема, офіційне становище як глави держави або уряду, члена уряду чи парламенту, обраного

²⁹ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text ст. 3 (с).

³⁰ E. Novic, *The Concept of Cultural Genocide*. Oxford: Oxford University Press, 2016. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780191090912_A30390524/preview-9780191090912_A30390524.pdf

представника або державного службовця в жодному разі не звільняє від кримінальної відповідальності.

Також відповідно до Статуту МКС, кримінальній відповідальності підлягають не лише виконавці злочину, але й особи які: планували, підбурювали, допомагали, сприяли або інакше брали участь у його підготовці чи вчиненні; діяли в рамках злочинної змови чи в координації з іншими суб'єктами (ст. 25(3)).

Міжнародна судова практика (МКТЮ, МКТР, МКС) підтверджує цю позицію. До відповідальності притягалися і президенти, і прем'єр-міністри, і командувачі збройних сил, які діяли в межах своїх повноважень, але зі спеціальним умислом на знищення захищеної групи. Наказ вищого начальника не звільняє виконавця від відповідальності, хоча може враховуватись як пом'якшувальна обставина (за аналогією зі ст. 33 Римського статуту).

Таким чином, міжнародне право не визнає жодного політичного, посадового чи функціонального імунітету щодо відповідальності за геноцид. Наказ вищого начальника також не звільняє виконавця від відповідальності, хоча може враховуватись як пом'якшувальна обставина.

Злочини проти людяності

Історична еволюція поняття

Вперше поняття «злочини проти людяності» після подій Другої світової війни закріпив Нюрнберзький трибунал, але тільки в контексті війни. Згодом Токійський трибунал розширив тлумачення, але також з певними обмеженнями.

У «постнюрнберзький» період міжнародно-правове регулювання злочинів проти людяності розвивалося шляхом поступової деталізації складів злочинів, закладених ще Нюрнберзьким трибуналом у загальній формулі «інші жорстокості». Ця деталізація здійснювалася з урахуванням еволюції звичаєвого міжнародного права та практики міжнародних судів.

Однак переліки діянь, що становлять злочини проти людяності, й досі залишаються відкритими, що відображено в формулюваннях на кшталт «інші нелюдські акти подібного характеру» (наприклад, у ст. 7 Статуту МКС). Безсумнівно, така відкритість пов'язана з тим, що, як справедливо зауважила Комісія міжнародного права ООН, «неможливо скласти вичерпний перелік нелюдських діянь, які могли б становити злочини проти людяності».

У 90-х роках 20 століття МТКЮ та МТКР вивели злочини проти людяності за межі збройного конфлікту, визнавши, що такі злочини можуть бути вчинені й у мирний час.

Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. містить найповнішу сучасну договірну кодифікацію сучасного визначення злочинів проти людяності. Відповідно до Статуту, злочином проти людяності вважається будь-яке з діянь, якщо вони вчиняються в рамках

широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу (ст. 7).

У цьому визначенні поєднано індивідуальну кримінальну відповідальність із структурним контекстом злочину, тобто наявністю політики чи організованого плану, спрямованого проти цивільного населення. Це дозволяє притягувати до відповідальності не лише виконавців, а й тих, хто організовує, планує чи заохочує скоєння таких діянь.

Злочини проти людяності – це неприйнятні за своєю природою масові порушення прав людини, що здійснюються з політичних, етнічних, релігійних чи інших дискримінаційних мотивів у рамках широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

У більшості випадків міжнародні суди, зокрема Міжнародний кримінальний суд, вимагають, щоб такі злочини були частиною державної або організованої політики, однак їх можуть вчиняти також недержавні суб'єкти, зокрема озброєні угруповання чи воєнізовані формування. Вони не залежать від того, чи ведеться збройний конфлікт, і можуть вчинятися як під час війни, так і в мирний час. Основна їхня ознака – широкомасштабність або систематичність нападу на цивільне населення, скоєних у межах державної або організованої політики.

Напад вважається *«широкомасштабним»*, якщо він охоплює значну територію, велику кількість жертв або потерпілих, навіть якщо законодавство не встановлює чітких кількісних критеріїв. Такий напад характеризується масштабністю та серйозністю наслідків.

Термін *«систематичний»*, що застосовується для характеристики нападів, вказує на їх організований, цілеспрямований характер, що може проявлятися через регулярне повторення схожих злочинних дій. Однак навіть за відсутності такого повторення систематичність може бути доведена іншими чинниками, зокрема: наявністю заздалегідь розробленого плану нападів; існуванням державної чи іншої політики або ідеології, що переслідує мету знищення або ослаблення певної групи; вжиттям дискримінаційних заходів або таких, що змінюють демографічну структуру населення; участю високопоставлених політичних або військових лідерів у плануванні та реалізації нападів.

Склад злочину проти людяності

Злочини проти людяності мають склад, подібний до інших міжнародних злочинів, але зі специфічними ознаками.

Об'єкт злочину – це основні права людини (життя, свобода, гідність).

Об'єктивна сторона (actus reus) характеризується вчиненням одного з діянь: вбивства, знищення, поневолення, депортації, катування, зґвалтування, переслідування тощо, у межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

Для кваліфікації діяння як злочину проти людяності необхідна сукупність трьох ключових елементів об'єктивної сторони:

1. конкретне діяння – це може бути вбивство, поневолення, депортація, тортури, зґвалтування, апартеїд, насильницьке зникнення, переслідування, інші нелюдські акти;

2. контекст діяння має бути частиною широкомасштабного або систематичного нападу;

3. спрямованість: злочин має бути націлений проти цивільного населення.

Суб'єктивна сторона (mens rea) характеризується наявністю умислу – особа повинна усвідомлювати, що її дії є частиною такого нападу.

Мотив необов'язковий, крім расового, політичного, релігійного чи іншого переслідування.

Особливість цього злочину полягає у відсутності наявності збройного конфлікту, має місце в контексті політики держави або організації.

Сучасне розуміння злочинів проти людяності (за Римським статutom MKC ст. 7)

Злочином проти людяності вважається будь-яке з наведених нижче діянь, якщо воно вчиняється в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням характеру такого нападу:

a) *умисне вбивство*;

b) *винищення*, зокрема шляхом створення умов життя, призначених для знищення частини населення (наприклад, позбавлення доступу до їжі або медичної допомоги);

c) *рабство*, тобто здійснення над особою будь-яких або всіх повноважень, притаманних праву власності (володіння, користування, розпорядження), включно з торгівлею людьми, особливо жінками та дітьми;

d) *депортація або насильницьке переміщення населення* – передбачає примусове переміщення осіб із територій, на яких вони законно перебувають, без законних підстав, що допускаються міжнародним правом;

e) *ув'язнення або інше суттєве позбавлення фізичної свободи* з порушенням основоположних норм міжнародного права;

f) *катування*, тобто умисне заподіяння сильного фізичного чи психічного болю або страждань особі, яка перебуває під контролем обвинуваченого (за винятком болю та страждань, що виникають внаслідок законних санкцій);

g) *зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація*, а також будь-які інші форми сексуального насильства, подібні за тяжкістю;

h) *переслідування групи або спільноти* з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у значенні двох

статей – чоловічої та жіночої³¹) або інших загально визнаних підстав у поєднанні з будь-яким іншим злочином, визначеним у цьому Статуті;

і) *насильницьке зникнення осіб* – арешт, затримання чи викрадення особи за участі/дозволу/підтримки/мовчазної згоди держави або організації з подальшою відмовою визнати факт позбавлення волі або надати інформацію про долю чи місце перебування затриманої особи з метою залишити її без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу;

й) *злочин апартеїду*, тобто нелюдські дії в контексті режиму расового домінування і пригнічення з метою його збереження;

к) *інші нелюдські діяння подібного характеру*, що умисно спричиняють сильні фізичні або психічні страждання чи серйозну шкоду здоров'ю.

Умовно злочини проти людяності можна поділити на дві групи правопорушень:

Злочини типу вбивства – до них належать: умисне вбивство, знищення, поневолення, депортація, тортури, сексуальне насильство, насильницьке зникнення осіб. Хоча частина цих діянь також криміналізована в національних правових системах, саме їхній масовий або систематичний характер, спрямований проти цивільного населення, надає їм статусу міжнародного злочину.

Злочини типу переслідування – зосереджені на утисках певних груп населення за ідеологічними, релігійними чи етнічними ознаками. Вони можуть бути не заборонені в національному праві, але визнаються злочинами за міжнародним правом у контексті масштабного або систематичного насильства.

Ці діяння мають розглядатися не ізольовано, а в контексті організованої політики держави чи недержавної організації, що спрямована на утиск, насильство або знищення цивільного населення. Обов'язковим є усвідомлення виконавцем того, що його дії є частиною такого нападу.

Не обов'язково, щоб дії здійснювала держава – достатньо організованої структури, наприклад, збройного угруповання.

Термін «напад» має широке тлумачення і включає не лише воєнні дії, а й переслідування, ізоляцію, примусове переміщення, політику геноциду тощо.

У справах МТКЮ (*Prosecutor v. Tadić, Kunarac*) та МКС (*Bemba, Ongwen*) підтверджено, що одиничні дії, вчинені в рамках системи, теж становлять злочини проти людяності.

Відмінність злочинів проти людяності та злочину геноциду

Злочини проти людяності, хоч і мають деякі спільні риси з геноцидом, зокрема ідею масового знищення, суттєво відрізняються за своїм змістом та правовою природою. Геноцид зосереджується на знищенні певної групи як такої, ідентифікованої за ознаками національності, етнічної

³¹ Статут МКС розуміє, термін «гендерний» у контексті суспільства і стосується двох статей – чоловічої та жіночої. Термін «гендерний» не має жодного іншого відмінного значення (ст. 7 (3)).

приналежності, раси чи релігії, тобто головний акцент робиться на колективному характері жертв.

Натомість злочини проти людяності більше стосуються колективного характеру самого злочину, тобто дій, що вчиняються організовано – за участі держави або іншої організації, і є спрямованими проти цивільного населення в рамках широкомасштабного або систематичного нападу.

Ключовою відмінністю є контекст, у якому вчиняються злочини проти людяності це не поодинокі злочини, а частина узгодженої політики чи практики; такі дії перетворюють внутрішні злочини на міжнародні, оскільки посягають на основи гуманності, гідності та безпеки мирного населення.

***Наприклад,** злочин за внутрішнім кримінальним правом (убивство чи тортури) набуває ознак злочину проти людяності тоді, коли є елемент системності, масштабності та наявності організованого нападу на цивільне населення.*

Воєнні злочини

Історична еволюція поняття

Ідея необхідності заснувати створення міжнародного трибуналу для переслідування осіб, винних у масових порушеннях під час збройних конфліктів, уперше була висловлена засновником Міжнародного комітету Червоного Хреста Густавом Муаньє у 1872 році. Але позиція абсолютного суверенітету держав не дозволила тоді реалізувати цю ідею.

Подальший розвиток міжнародного гуманітарного права, зокрема в результаті Гаазьких конференцій миру 1899 і 1907 років, актуалізував питання про відповідальність за порушення законів і звичаїв війни. Перше міжнародне судове переслідування воєнних злочинів відбулося лише після Другої світової війни на Нюрнберзькому процесі, де суд визнав, що ще у 1907 році заборона таких злочинів була нормою звичаєвого міжнародного права.

На постнюрнберзькому етапі міжнародне кримінальне право розвивалося шляхом створення спеціальних трибуналів, зокрема: Трибуналів для колишньої Югославії (1993) і Руанди (1994). Їхньою заслугою стало поширення юрисдикції на воєнні злочини, скоєні під час неміжнародних збройних конфліктів, та практичне здійснення переслідування національними судами.

Міжнародне право встановлює норми допустимої поведінки під час збройних конфліктів. Воєнні злочини є тяжкими порушеннями цих норм.

Воєнні злочини – це серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права, що вчиняються під час збройних конфліктів (міжнародних або неміжнародних) та призводять до тяжких наслідків для захищених осіб або об'єктів. Їх кваліфікація тісно пов'язана з контекстом збройного конфлікту.

Склад воєнного злочину (обов'язкові елементи)

Об'єктом воєнного злочину виступають особи та об'єкти, захищені міжнародним гуманітарним правом. Норми міжнародного гуманітарного

права (зокрема, Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них) чітко визначають, перелік осіб та об'єктів захищених у контексті збройного конфлікту.

Залежно від характеру конфлікту джерела права можуть бути деталізовані для міжнародних конфліктів або більш загальні для конфліктів неміжнародного характеру, як це передбачено, наприклад, у Додатковому протоколі II 1977 р.

Захищені особи

Відповідно до Додаткового протоколу II, до осіб, які не можуть бути об'єктом нападу або протиправного впливу, належать:

- всі особи, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у воєнних діях, незалежно від того, обмежена їхня свобода чи ні;
- особи, позбавлені волі з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, незалежно від того, інтерновані вони чи затримані;
- всі поранені, хворі та особи, які зазнали корабельної аварії, незалежно від їхнього попереднього статусу (участі у збройному конфлікті);
- медичний і духовний персонал, що виконує гуманітарні функції;
- цивільне населення та окремі цивільні особи, які не беруть участі у бойових діях.

Особливий захист дітей.

Діти, які не досягли 15-річного віку, мають посилений захист. Це правило застосовують навіть у випадках, коли вони беруть безпосередню участь у бойових діях (є фактичним комбатантами) і потрапляють в полон. Дітям гарантовано гуманне ставлення відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Захищені об'єкти

Додатковий протокол II також встановлює захист низки об'єктів, які не повинні ставати об'єктами атак або використовуватися для військових цілей:

– *медичні формування та санітарно-транспортні засоби.* Вони втрачають захист у разі їх використання для ворожих дій поза межами гуманітарної функції. Втрата захисту потребує обов'язкового попередження і встановлення розумного строку його дії;

– *об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення.* Це: запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, посіви, худоба, джерела, споруди для постачання та зберігання питної води, іригаційні споруди та інше;

– *установки і споруди, що містять небезпечні сили.* Наприклад: греблі, дамби, атомні електростанції – навіть якщо вони мають військове значення, вони не повинні ставати об'єктом нападу через можливість катастрофічних гуманітарних наслідків;

– *культурна та духовна спадщина народів.* Йдеться про: історичні пам'ятки, місця відправлення культу, твори мистецтва – об'єкти, що мають культурну або релігійну цінність і підлягають захисту.

– *комбатанти*. Особи, які беруть участь у бойових діях, також можуть вважатися захищеними в окремих випадках, якщо проти них застосовуються заборонені засоби чи методи війни (наприклад, тортури, зрада, хімічна зброя).

Об'єктивна сторона (actus reus) воєнного злочину – протиправна дія або бездіяльність і спричинені нею наслідки щодо захищених осіб чи об'єктів. Характеризується грубими порушеннями міжнародного гуманітарного права.

Суб'єктивна сторона (mens rea) воєнного злочину – наявність вини у формі умислу або злочинної недбалості, а також додаткового контекстуального елемента (принаймні в цілях Римського Статуту), усвідомлення виконавцем фактичного контексту збройного конфлікту.

Форма вини – залежить від складу конкретного воєнного злочину, і може виражатися у двох основних формах:

умисел – особа усвідомлює протиправний характер своїх дій, передбачає їхні наслідки та бажає їх настання.

недбалість (нерозсудливість) – особа передбачає можливість настання шкідливих наслідків, однак безпідставно покладається на їх уникнення.

Наприклад, у разі *невибіркового нападу необхідно довести не тільки намір завдати удару, але обізнаність особи щодо імовірності надмірних втрат серед цивільного населення або пошкодження цивільних об'єктів. У деяких випадках достатнім є встановлення злочинної недбалості.*

Контекстуальний (аналітичний) елемент – діяння мало місце в контексті збройного конфлікту і було тісно пов'язане з ним. Має важливе значення для кваліфікації воєнного злочину, оскільки дозволяє відмежувати такі діяння від звичайних злочинів, не пов'язаних із збройними конфліктами.

Відповідно до «Елементів злочинів» Римського статуту, особа:

<i>має усвідомлювати</i>	<i>не зобов'язана</i>
що збройний конфлікт фактично існує;	знати правову класифікацію конфлікту (міжнародний чи не міжнародний);
що жертва є захищеною особою відповідно до міжнародного гуманітарного права.	розуміти правові аспекти конфлікту – достатньо знати фактичні обставини, що вказують на його наявність.

У практиці Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (ICTY) та Руанди (ICTR) вимога щодо контекстуального елемента не була прямо закріплена. Тому вона не є нормою звичаєвого міжнародного права, однак обов'язкова в межах юрисдикції МКС.

Суб'єкт воєнного злочину

Основним виконавцем є фізична особа, як правило, комбатант або особа, що діє від імені сторони конфлікту. Однак міжнародне право не вимагає, щоб злочинець обов'язково належав до армії чи державної структури – злочин

може бути вчинений будь-якою особою, яка використовує ситуацію збройного конфлікту.

Контекстуальний елемент воєнного злочину є обов'язковою ознакою воєнного злочину. Без встановлення його наявності відповідальність особи не може бути кваліфікована як воєнний злочин. Під ним розуміється:

1. Просторовий та часовий аспект

Не є обов'язковим, щоб злочин був вчинений безпосередньо в зоні активних бойових дій або під час конкретної військової операції.

Досить встановити, що правопорушення має достатній зв'язок зі збройним конфліктом або було скоєне з використанням обстановки конфлікту.

Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ) сформулював: «Достатньо, що інкриміновані діяння були тісно пов'язані з бойовими діями, які відбуваються в інших районах території, контрольованої сторонами конфлікту. Гуманітарне право продовжує діяти на всій території, що знаходиться під контролем сторін, незалежно від географічної близькості до зони боїв»³².

2. Встановлення зв'язку між діянням і конфліктом. Щоб визнати злочин воєнним, необхідно підтвердити, що він: був скоєний із використанням умов, створених збройним конфліктом; або сприяв досягненню військових цілей хоча б однієї із сторін.

3. Критерії тісного зв'язку між злочином і збройним конфліктом:

- злочинець був учасником збройного формування (комбатантом).
- злочин було скоєно в рамках або у зв'язку з виконанням службових функцій особою, яка бере участь у конфлікті.
- жертва злочину належала до протилежної сторони збройного конфлікту або була цивільною особою, захищеною міжнародним гуманітарним правом.
- злочин міг сприяти досягненню цілей кампанії, яку веде одна зі сторін (навіть якщо реально не сприяв).

Основні категорії воєнних злочинів

1. злочини проти осіб, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у військових діях, і які перебувають під владою осіб, які вчиняють злочини. Цей вид злочинів включає в себе: вбивство, тортури, катування, жорстоке поводження, рабство, грабежі та інші види жорстокого поводження, включаючи біологічні експерименти, злочини проти статевої недоторканності, невинуватого знищення майна та інше. Фактично це найбільш розповсюджений вид воєнних злочинів.

³² Prosecutor v. Dusko Tadic a/k/a "Dule" Decision on the defence motion for interlocutory appeal on jurisdiction 2 octobre 1995 пар. 70. URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>

2. порушення заборонених методів ведення війни – невибіркові атаки, терор цивільного населення, напади на гуманітарні об'єкти, використання голоду як засобу війни.

Наприклад, навмисний напад на цивільне населення або окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у військових діях; вчинення насильницьких дій або загрозу вчинення насильницьких дій з первинною метою тероризувати цивільне населення; навмисне здійснення нападу невибіркового характеру, що призводить до смерті або поранень цивільних осіб або шкоди цивільним об'єктам, коли відомо, що він призведе до надмірних втрат життя серед цивільного населення, поранень цивільних осіб або шкоди цивільним об'єктам; навмисне напад на особу знаючи, що вона припинила брати участь у бойових діях, навмисне напад на медичний персонал та медичні об'єкти, навмисне використання голоду серед цивільного населення як методу ведення війни, знищення об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення, використання «живих щитів», заяву про те, що ніхто не буде залишений в живих (тобто, що всі ворожі комбатанти будуть вбиті, включаючи поранених та хворих і тих хто здався в полон), віроломні поранення або вбивство комбатантів ворога та інше.

3. застосування заборонених засобів ведення війни – використання отруйної, хімічної, біологічної, запалювальної зброї, заборонених мін, боеприпасів, що завдають надмірних страждань.

Прикладами є використання боеприпасів, що за своєю природою викликають надмірних ушкоджень або зайві страждання, використання отрути, хімічної чи бактеріологічної зброї, розривних куль, боеприпасів, осколки яких не можливо виявити рентгеном, лазерної засліплюючої зброї, заборонених видів протипіхотних мін і мін-пасток, напалму і іншого забороненої запалювальної зброї та інше.

4. злочини проти особливо захищених осіб і об'єктів – медичних, гуманітарних, релігійних установ, місій ООН, культурних пам'яток.

5. зловживання захисними ознаками – використання з метою обману емблем Червоного Хреста, білого прапора, форми ООН тощо.

Воєнні злочини включають, але не обмежуються наведеними вище категоріями злочинів. Формулювання «включає, але не обмежується» вказує на те, що перелік прикладів воєнних злочинів не є вичерпними. Інші діяння, скоєні під час збройного конфлікту, з порушенням норм міжнародного гуманітарного права, також можуть підпадати під кваліфікацію воєнних злочинів.

На відміну від злочинів проти людяності, для кваліфікації діяння як воєнного злочину не обов'язково доводити його як частину широкомасштабної або систематичної практики. Одиничний випадок, наприклад вербування однієї дитини-солдата або один акт катування під час збройного конфлікту, може сам по собі становити воєнний злочин.

Для кращого розуміння розглянемо **умовний приклад**. Уявімо солдата на ім'я І., який служить в армії держави R, що перебуває у стані збройного

конфлікту з державою U. Якщо I. намагається вбити солдата збройних сил держави U в межах зони бойових дій, такі дії зазвичай розглядаються як допустимі в рамках міжнародного гуманітарного права (за дотримання принципу розрізнення та інших норм).

Однак якщо I. свідомо нападає на цивільного громадянина держави U, такий акт є порушенням міжнародного гуманітарного права, оскільки цивільні особи користуються захистом і не можуть бути об'єктами атак. В такому випадку дії солдата I. підпадають під визначення воєнного злочину.

Злочин агресії

Історична еволюція поняття

Злочин агресії у сучасному міжнародному праві еволюціонував із концепції «злочинів проти миру», закріпленої Нюрнберзьким трибуналом. У Статуті Міжнародного військового трибуналу він був визначений як «планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни» (ст. 6(a)). Саме це положення стало відправною точкою для подальшого розвитку категорії злочину агресії та інкорпорація у сучасне міжнародне кримінальне право.

Згодом підхід Нюрнберга підтвердив Токійський трибунал, а у 1974 р. Генеральна Асамблея ООН (резолюція 3314) ухвалила визначення агресії, яке використовується для розмежування легітимного і нелегітимного застосування сили, а також перелік діянь, що повинні кваліфікуватися як акт агресії.

Серед дій, що визнаються актами агресії (навіть без офіційного оголошення війни):

(а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави, а також будь-яка військова окупація, навіть тимчасового характеру, що є наслідком такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави чи її частини;

(b) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якого виду зброї проти території іншої держави;

(c) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

(d) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили, включно з морськими та повітряними флотами іншої держави;

(e) застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за згодою останньої, з порушенням умов, передбачених відповідною угодою, або продовження їх перебування після припинення дії такої угоди;

(f) використання державою своєї території, переданої в розпорядження іншої держави, для здійснення акту агресії проти третьої держави;

(g) засилання або підтримка державою, чи від її імені, збройних банд, груп, нерегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають настільки серйозний характер, що можуть бути прирівняні до перелічених вище актів агресії, або значна участь держави в таких діях (ст. 2).

Цей перелік не є вичерпним, але встановлює стандарт серйозності, що дорівнює звичайним актам міждержавної збройної агресії.

Римський статут МКС 1998, спочатку не містив визначення злочину агресії. У його первісній редакції злочин агресії був лише символічно згаданий без конкретного визначення та без умов для застосування юрисдикції у ст. 5 як один із злочинів, що підлягає юрисдикції МКС. Згодом, Кампальська конференція 2010 р. (Уганда) завершила тривалий переговорний процес і держави-учасниці досягли компромісу щодо формулювання злочину та умов, за яких Суд може здійснювати юрисдикцію. До Статуту МКС були внесені поправки, що доповнили його окремим складом, ст. 8 bis «Злочин агресії», який розглядається як сучасна форма злочину проти миру.

Відповідно до грудневого рішення Асамблеї держав-учасниць (АДУ) 2017 року про активацію положень щодо злочину агресії, Міжнародний кримінальний суд може здійснювати юрисдикцію лише стосовно актів агресії, вчинених після 17 липня 2018 року [³³; ³⁴]. Через загальну заборону зворотної дії кримінального права, Суд не має права розглядати випадки агресії, які мали місце до цієї дати. На 20-річчя Римського статуту 17 липня 2018 р. юрисдикція МКС щодо злочину агресії офіційно набула чинності.

Статут встановлює чіткі умови, за яких МКС може розслідувати та переслідувати злочин агресії, залежно від способу ініціювання справи: за направленням держави-учасниці, Радою Безпеки ООН або за власною ініціативою Прокурора.

Злочин агресії один із чотирьох основних злочинів у міжнародному кримінальному праві, поряд із геноцидом, воєнними злочинами і злочинами проти людяності.

Далі ми розглянемо сучасне юридичне визначення злочину агресії.

Визначення злочину агресії (стаття 8 bis Римського статуту)

Агресія є одним із найбільш суперечливих злочинів у міжнародному кримінальному праві. Подібно до воєнних злочинів, вона пов'язана із застосуванням збройного насильства. Водночас, якщо воєнні злочини передбачають порушення *jus in bello* (права ведення війни), то злочин

³³ Resolution ICC-ASP/16/Res.5. Activation of the jurisdiction of the Court over the crime of aggression on 14 December 2017. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/Resolutions/ASP16/ICC-ASP-16-Res5-ENG.pdf (п.1)

³⁴ Перепьолкін С. М. Юрисдикція Міжнародного кримінального Суду та її визнання Україною. *Вісн. Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 243–250.

агресії стосується порушення *jus ad bellum*, тобто незаконного початку війни або акту збройної сили.

Злочин агресії – це планування, підготовка, ініціювання або здійснення особою, яка має реальний контроль або вплив на політичні чи військові дії держави, акту агресії. Цей акт має бути таким за своїм характером, тяжкістю і масштабом, що явно порушує Статут Організації Об'єднаних Націй [35].

Дане визначення зосереджується на індивідуальній відповідальності осіб, які приймають ключові політичні або військові рішення, а також розширює підхід від «війни агресії» до будь-яких актів агресії, як визначено у Резолюції ГА ООН №3314 (1974).

Таким чином, індивідуальна кримінальна відповідальність прямо пов'язана з міжнародно-правовою відповідальністю держави. Особа може бути притягнута до відповідальності лише за наявності акту агресії, який становить явне порушення міжнародного права.

Акт агресії визначається як найсерйозніша форма незаконного застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом Організації Об'єднаних Націй (ч. 2 ст. 8 bis).

Цей злочин підкреслює тенденцію розвитку *jus contra bellum* у міжнародному праві, що відображає обмеження на використання сили в міжнародних відносинах. історично злочин агресії довгий час залишався нерегульованим або карався лише постфактум, як, наприклад, у випадках Нюрнберзького трибуналу.

Римський статут у п. 2 ст. 8 bis має аналогічний перелік діянь, що вважаються актом агресії відповідно до Резолюції ГА ООН № 3314 (1974).

Необхідно зазначити, що кожен із цих пунктів передбачає використання сили всупереч Статуту ООН і становить *prima facie* доказ акту агресії, навіть без оголошення війни, такі дії створюють міжнародну кримінальну відповідальність у разі доведення злочину агресії згідно зі ст. 8bis Римського статуту МКС.

Об'єктивна сторона (actus reus) злочину агресії – виражається у таких діях як: планування, підготовка, початок або ведення агресивної війни чи збройного конфлікту державним або військовим керівництвом; наявність акту агресії, який є явним порушенням Статуту ООН. Отже, особу можна покарати навіть у випадку, якщо війна фактично не почалася.

Суб'єктивна сторона (mens rea) характеризується – прямий умисел + усвідомлення характеру дій як акту агресії.

Суб'єкт злочину агресії – виключно фізична особа, яка має реальний (де-факто) контроль над політичними або воєнними рішеннями держави. Реальність/явність порушення (*manifest violation*) – таке порушення має бути очевидним, серйозним і масштабним порушенням міжнародного

³⁵ Rome Statute 1998. URL: <https://cjad.nottingham.ac.uk/en/RS/>

права, наприклад, Статуту ООН, тобто виходити за межі звичайних інтерпретацій міжнародного права

Відповідно до ч. 1 ст. 8 bis Римського статуту, суб'єктом злочину агресії є особа, яка:

- фактично здійснює ефективний контроль або керує політичними чи військовими діями держави;
- має реальний вплив (*de facto*), а не лише формальний статус;
- активно бере участь у плануванні, підготовці або здійсненні акту агресії [³⁶].

До таких осіб належать: глави держав і урядів, міністри оборони, високопосадові військові командири і генерали, а також інші, хто фактично здійснює такий контроль або керівництво.

Використання терміну «ефективно» підкреслює, що вирішальним є реальний (*де-факто*) вплив і можливість контролю, а не офіційне (*де-юре*) звання чи посада особи.

Крім того, злочинець повинен активно брати участь у здійсненні акту агресії шляхом: планування, підготовки, ініціювання або безпосереднього виконання таких дій, як вторгнення, бомбардування, блокада чи інші форми агресії, визначені в п. 2 ст. 8 bis Римського статуту [³⁷].

Такий підхід до злочину агресії ілюструє тенденцію до персоналізації відповідальності за міжнародні злочини, навіть на найвищому політичному рівні, водночас наголошуючи на зв'язку між індивідуальною та державною відповідальністю.

Юрисдикційні механізми Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії

Юрисдикція МКС щодо злочину агресії, залежно від способу ініціювання провадження, має декілька механізмів реалізації.

Відповідно до положень Римського статуту, юрисдикція може бути здійснена у двох основних формах:

1. За зверненням держави-учасниці або за ініціативою Прокурора (стаття 15 bis Римського статуту).

Прокурор відповідно до ст. 15 bis Римського статуту, може розпочати розслідування злочину агресії на підставі звернення держави-учасниці Римського статуту, або за власною ініціативою, тільки за умови, що:

- злочин було вчинено громадянами держави-учасниці або на території держави-учасниці;

³⁶ The crime of aggression (RC/Res.6) Annex II Amendments to the Elements of Crimes.URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/Publications/Compendium/Compendium.3rd.26.ENG.pdf

³⁷ REVIEW CONFERENCE OF THE ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT KAMPALA, 31 MAY – 11 JUNE 2010 Annex II Amendments to the Elements of Crimes Article 8 bis Crime of aggression. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP9/OR/RC-11-ENG.pdf

- держава ратифікувала поправки до Римського статуту, ухвалені Кампальською резолюцією;
- з моменту ратифікації пройшов щонайменше один рік [³⁸];
- держава не заявила про відмову від юрисдикції Суду щодо злочину агресії (опціональна заява до реєстратора МКС) [³⁹].

Якщо ж злочин вчинений громадянами або на території держави, що не є учасницею Статуту і не ратифікувала Кампальську резолюцію, МКС не має юрисдикції [⁴⁰].

2. У разі передачі ситуації Радою Безпеки ООН (стаття 15 *ter* Римського статуту).

Згідно зі статтею 15 *ter* Римського статуту, Рада Безпеки ООН може передати Прокурору МКС ситуацію, пов'язану із злочином агресії, на розгляд МКС, діючи відповідно до частини VII Статуту ООН.

У такому випадку МКС отримує право розглядати справу незалежно від:

- членства держави у Римському статуті;
- ратифікації Кампальських поправок;
- або подання державою відмови від юрисдикції Суду [⁴¹].

Згода такої держави на розслідування чи переслідування не потрібна.

Отже, механізми реалізації юстиції МКС щодо злочину агресії поєднують елементи договірної та інституційної підходів, чим забезпечують баланс між суверенітетом держав і потребою у забезпеченні невідворотності покарання за скоєння найтяжчих злочинів, а ефективність переслідування за злочин агресії залежить не лише від правових норм, а й від політичної волі держав та міжнародних органів,

Таблиця

Юрисдикція МКС щодо злочину агресії відповідно до різних механізмів ініціювання розслідування

Критерій	Ст. 15 bis (звернення держави / ініціатива Прокурора)	Ст. 15 ter (передача ситуації Радою Безпеки ООН)
ініціатор розслідування	держава-учасниця або Прокурор з власної ініціативи	Рада Безпеки ООН
необхідна умова для юрисдикції	держава є стороною Римського статуту і ратифікувати Кампальські поправки (2010)	не вимагається ані участі в Римському статуті, ані ратифікації поправок
момент набуття юрисдикції	через 1 рік після ратифікації Кампальських поправок	негайно після передачі ситуації Радою Безпеки

³⁸ Неофіційний документ з інших основних питань, пов'язаних з агресією, який повинен розглядатися на Конференції з перегляду, ICC-ASP/7/20/Add.1, с. 36, пп. 13-14

³⁹ Римський статут, стаття 15bis(4); Резолюція АДУ ICC-ASP/ASP/16/Res.5, п. 2.

⁴⁰ Римський статут, стаття 15bis(4); Резолюція АДУ ICC-ASP/ASP/16/Res.5, п. 2.

⁴¹ Конференція з перегляду, Офіційні записи, RC/9/11, Додаток III; Нотатки щодо злочину агресії

Критерій	Ст. 15 bis (звернення держави / ініціатива Прокурора)	Ст. 15 ter (передача ситуації Радою Безпеки ООН)
обмеження за територією чи громадянством	злочин скоєний: громадянином держави-учасниці, що ратифікувала поправки; або на території держави-учасниці	юрисдикція діє незалежно від території чи громадянства осіб
можливість відмови від юрисдикції	держави-учасниці може подати відмову від юрисдикції щодо злочину агресії (15 bis (4))	згода держави не потрібна
політична залежність	менш політизований механізм, ініціюється Прокурором або державами	високий рівень політичного впливу – постійні члени РБ ООН мають право вето
застосування до третіх держав	відсутня юрисдикція щодо держав, що не є сторонами Статуту або не ратифікували Кампальські поправки	можлива юрисдикція навіть щодо держав, що не є учасниками Статуту
приклад застосування	теоретично можливе застосування в ситуаціях між державами-учасницями, які ратифікували поправки	застосування можливе до будь-якої ситуації, якщо РБ ООН підтримує передачу

Форми агресії можуть варіюватися від цілеспрямованих авіаударів, вторгнень або окупації до більш м'яких форм незаконного втручання, іноді навіть із заявленою метою «захисту прав людини». Однак не всі форми незаконного застосування сили тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність.

Межі злочину агресії. Для того щоб конкретна дія держави була визнана як агресія, вона повинна становити явне порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй за такими тришаровими критеріями:

– *характером* – тобто за своєю природою вона має бути несумісною з положеннями Статуту ООН, зокрема з принципом невикористання сили;

– *тяжкістю* – вона повинна мати серйозні наслідки, зокрема людські втрати, масштабні руйнування або дестабілізацію регіону;

– *масштабом* – йдеться про обсяг, інтенсивність і географічне охоплення дії [42].

Термін «явний» має об'єктивний характер, тобто це оцінка, що не залежить від суб'єктивного сприйняття або намірів можливого злочинця [43], а базується на об'єктивному аналізі всіх обставин справи, який здійснює Міжнародний кримінальний суд.

⁴² Amendments to the Elements of Crimes Article 8bis Elements5. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP9/OR/RC-11-ENG.pdf;

⁴³ Amendments to the Elements of Crimes Article 8bis Introduction 3-4. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP9/OR/RC-11-ENG.pdf

При встановленні, чи досяг акт агресії порогу «явного порушення Статуту ООН», Суд проводить комплексну оцінку усіх трьох елементів (характер, тяжкість, масштаб) в їх сукупності, а не окремо [44].

2.3. Злочини міжнародного характеру як елемент міжнародних злочинів: поняття та класифікація

Злочини міжнародного характеру – це передбачені міжнародними договорами суспільно небезпечні діяння, що скоєні індивідами або організованою групою осіб та посягають на нормальні відносини між суб'єктами міжнародного права.

На відміну від міжнародних злочинів (таких як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії), злочини міжнародного характеру зазвичай завдають шкоди окремим державам, а не всій міжнародній спільноті загалом, і не завжди досягають рівня, що становить загрозу миру, безпеці чи людству в цілому.

Відповідальність за такі злочини настає на основі міжнародного договору, але реалізується за нормами національного кримінального законодавства держави, яка має юрисдикцію (територіальну, персональну або іншу). Така модель правового реагування демонструє тісну взаємодію між міжнародним та національним правом.

Характеристика злочинів міжнародного характеру

1. Злочини міжнародного характеру мають транскордонну природу та становлять окрему категорію протиправних діянь, що хоч і не є міжнародними злочинами, але все ж мають значущий вплив на міждержавні відносини, регіональну або глобальну безпеку та потребують координації зусиль на міждержавному рівні;

2. Правове регулювання злочинів міжнародного характеру базується на договірних міжнародно-правових нормах, однак виконання покладається переважно на національні юрисдикції, що зумовлює потребу у гармонізації кримінального законодавства;

3. Класифікація злочинів міжнародного характеру дозволяє більш чітко визначити напрямки протидії, пріоритети правозастосування та міждержавного співробітництва.

4. Особливістю відповідальності за ці злочини є її індивідуальний характер і реалізація переважно через національні судові системи, хоча можливе й міжнародне співробітництво.

Для протидії цим злочинам держава повинна не лише приєднуватися до відповідних міжнародних договорів, але й ефективно впроваджувати їх у національне кримінальне законодавство.

⁴⁴ Конференція з перегляду, Офіційні записи, RC/9/11, Додаток III; Й. Дінштейн, 'Війна, агресія та самооборона' (Y. Dinstein, 'War, Aggression and Self-Defence') (Видання Кембріджського університету, 2017 р.), с. 144

Для глибшого розуміння природи транснаціональної злочинності та її відмежування від основних міжнародних злочинів (*core crimes*) доцільно детальніше проаналізувати окремі види злочинів міжнародного характеру як елемент міжнародних злочинів.

Запропонована класифікація сприяє структурованому підходу до правозастосування як на міжнародному, так і на національному рівнях, а також забезпечує гармонізацію кримінального законодавства держав відповідно до міжнародно-правових зобов'язань.

Міжнародний тероризм

Міжнародний тероризм (від лат. *terro r* – страх, жах) – це суспільно небезпечні в міжнародному масштабі діяння, спрямовані на досягнення визначених цілей, як правило, політичних шляхом насильства. Такі діяння супроводжуваною безглуздою загибеллю людей, порушенням міжнародних транспортних сполучень, порушенням нормального функціонування дипломатичних представництв держав і їхнього персоналу, що утрудняють здійснення міжнародних контактів і зустрічей.

Міжнародний тероризм як злочин міжнародного характеру отримав своє конвенційне закріплення через багатосторонні угоди прийняті в рамках ООН, Міжнародної організації цивільної авіації, Міжнародної морської організації, Міжнародної агенції з атомної енергетики, Ради Європи та інших міжнародних організацій.

На глобальному рівні створено низку міжнародних універсальних конвенцій, що спрямовані на боротьбу з окремими видами терористичної діяльності. Серед них: Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 р.; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, 1971 р.; Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, що користаються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, 1973 р.; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, 1988 р.; Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі, 1988 р.; Конвенція про захист персоналу ООН і зв'язаного з ним персоналу 1994 р. Шанхайська Конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом 2001 р.; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму 2005 р.; Декларація ООН про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 р. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1998 р. та інші.

Водночас незважаючи на таке різноманіття договорів, єдиного загальноприйнятого визначення тероризму у міжнародному праві не існує.

Згідно з положеннями універсальних та регіональних конвенцій, до проявів міжнародного тероризму відносяться такі діяння:

- захоплення повітряних, морських суден та стаціонарних платформ;

- акти насильства щодо цивільних осіб, дипломатичних агентів, персоналу ООН;
- захоплення заручників, викрадення людей;
- незаконне володіння, транспортування чи застосування вибухових пристроїв або ядерних матеріалів;
- фінансування тероризму будь-якими способами;
- інші злочини, спрямовані на залякування населення, порушення громадського порядку або вплив на рішення урядових органів.

Тероризм як окремих злочин не входить до переліку *core crimes*, визначених Римським статутом МКС. Причини з яких тероризм не було включено як самостійну категорію злочинів до юрисдикції МКС, мають правовий і політичний характер:

- відсутність загальноприйнятого міжнародного визначення тероризму;
- складність відмежування терористичних дій від національно-визвольної боротьби (у багатьох випадках мають політичне або військове підґрунтя і може оцінюватися по різному залежно від позиції держави);
- політична чутливість кваліфікації дій як «тероризм» (відсутність уніфікованих критеріїв може призвести до зловживань).

Водночас у деяких випадках терористичні акти можуть бути кваліфіковані як складовий елемент міжнародного злочину, наприклад:

злочини проти людяності, якщо теракти вчиняються як частина широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення;

воєнні злочини, якщо теракти мають місце під час збройного конфлікту і спрямовані проти цивільного населення або об'єктів, що не мають військового призначення;

злочин агресії, якщо терористичні акти вчиняються як частина політики державного терору або гібридної агресії, що має на меті підрив суверенітету іншої держави.

Юрисдикція та особливості криміналізації

Злочини, що складають міжнародний тероризм, належать до категорії злочинів із універсальною юрисдикцією. Його універсальний характер відображено у системі конвенцій, що зобов'язують держави:

- криміналізувати терористичні діяння у своїх національних системах;
- запровадити принцип «extradite or prosecute» (видай або судити);
- застосовувати міжнародну співпрацю у розслідуванні, видачі, зібранні і передачі доказів; а також,
- визначають право держав створюватися ad hoc трибунали або використовуватися гібридні суди (як-от Спеціальний трибунал по Лівану), що спеціалізуються на злочинах терористичного характеру. та інше.

Міжнародний тероризм

у національному кримінальному законодавстві держав та їх зв'язок із міжнародним кримінальним правом

Міжнародний тероризм є однією з найнебезпечніших загроз сучасності, що завдає шкоди не лише окремим державам, а й усьому міжнародному співтовариству. Незважаючи на значну кількість міжнародних документів, пов'язаних із протидією міжнародному тероризму, держави формують власні підходи до його криміналізації у своїх правових системах. При цьому переважна більшість держав відносять міжнародний тероризм до категорії злочинів проти миру, безпеки людства або міжнародного правопорядку. Так, у Кримінальному кодексі України міжнародні аспекти тероризму частково охоплені положеннями розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», зокрема: ст. 443 – Посягання на життя представника іноземної держави; ст. 444 – Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист. Окремо діє також ст. 258–258-6 КК України, що криміналізує терористичну діяльність у внутрішньому та міжнародному вимірах (особливо фінансування тероризму, створення терористичних організацій тощо).

Схожі склади злочинів передбачені у: КК Іспанії, розділ XXIV «Злочини проти міжнародного співтовариства» ст. 605 і 606 передбачають кримінальну відповідальність за вбивство глави іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, або злочині дії проти їх приватних резиденцій чи транспортних засобів; КК Нідерландів, розділ III «Злочини проти глав дружніх держав і інших осіб, які користуються міжнародним захистом» передбачає кримінальну відповідальність ст. 115-120 посягання на життя, здоров'я, свободу, власність глав дружніх держав чи інших осіб з міжнародним захистом; ст. 282а: захоплення заручника, що часто супроводжує терористичні дії.

Прояви міжнародного тероризму закріплені в кримінальних кодексах держав та визнаються злочинами проти миру й безпеки. Це свідчить про тенденцію до інтернаціоналізації кримінального переслідування терористичних дій, а також про тісний зв'язок між національним і міжнародним кримінальним правом. Узгодженість національного законодавства з положеннями міжнародних конвенцій і потенційне доповнення юрисдикції МКС положенням про тероризм як окремий міжнародний злочин залишаються пріоритетними завданнями розвитку міжнародного правопорядку.

Захоплення заручників

Захоплення заручників є формою терористичної діяльності, що полягає в насильницькому утриманні особи (осіб) з метою впливу на поведінку третіх осіб шляхом погроз убивством, нанесенням шкоди або продовженням утримання.

Основна мета – змусити державу, міжнародну організацію, фізичну або юридичну особу вчинити або утриматися від певних дій як умову звільнення заручника.

З метою протидії цьому злочину, у 1979 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила Конвенцію про боротьбу з захопленням заручників. Згідно з її положеннями:

– злочином визнається не лише саме захоплення, а й спроба його вчинення або участь у ньому як співучасника;

– держави-учасниці зобов'язані криміналізувати ці діяння у своєму національному законодавстві;

– Конвенція вимагає встановлення суворого покарання, що відповідає особливій тяжкості цього злочину;

– передбачається обов'язок держав щодо взаємного правового співробітництва, включно з екстрадицією осіб, підозрюваних у вчиненні цього злочину.

Захоплення заручників у національному кримінальному законодавстві держав та їх зв'язок із міжнародним кримінальним правом

Попри те, що Римський статут МКС не передбачає захоплення заручників як окремого *core crime*, це діяння може кваліфікуватися як:

– *злочин проти людяності* (ст. 7(1)(е) – ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи з порушенням основоположних норм міжнародного права;

– *воєнний злочин* (ст. 8(2)(с)(iii) – захоплення заручників у збройному конфлікті неміжнародного характеру; або

– можуть розглядатися у поєднанні з іншими актами тероризму, що загрожують міжнародному миру й безпеці.

Держави-учасниці Конвенції 1979 р. в тому числі й Україна внесли відповідні зміни до своїх кримінальних кодексів:

Україна – ст. 147 КК України «Захоплення заручників»;

Нідерланди – ст. 282а КК передбачає відповідальність за утримання заручників;

Іспанія, Узбекистан – передбачають аналогічні склади злочину в розділах, що стосуються тероризму та злочинів проти миру.

Отже, захоплення заручників становить загрозу не лише для безпеки конкретних осіб, а й для міжнародного миру та стабільності, оскільки часто має політичну або ідеологічну мету оскільки є однією з найнебезпечніших форм прояву міжнародного тероризму; Конвенція 1979 року є важливим міжнародно-правовим інструментом, що покладає на держави обов'язок щодо жорсткої кримінальної відповідальності за такі дії; залежно від обставин, може кваліфікуватися як воєнний злочин чи злочин проти людяності, підпадаючи під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду.

Розкрадання ядерного матеріалу

Розкрадання ядерного матеріалу – це незаконне отримання, володіння, використання, передача, розпилення ядерного матеріалу (речовини), у тому числі шляхом крадіжки, грабежу, привласнення або загрози його використання. Є відносно новим видом протиправних діянь, має високий ступінь суспільної небезпеки для людства через потенційні катастрофічні наслідки.

Розкрадання ядерного матеріалу становить глобальну загрозу, що виходить за межі національних інтересів і потребує координованої міжнародної відповіді.

З метою запобігання таким злочинам, у 1980 році була прийнята Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу, яка стала першим універсальним документом, що встановив стандарти забезпечення безпеки ядерних речовин у процесі мирного використання, зберігання, транспортування та поводження і ними.

Згідно зі ст. 7 Конвенції 1980 р., держави-учасниці зобов'язані встановити у своєму національному законодавстві кримінальну відповідальність за такі діяння:

- крадіжку або захоплення ядерного матеріалу шляхом грабежу;
- привласнення або отримання ядерного матеріалу обманним шляхом;
- вимагання ядерного матеріалу шляхом погрози або застосування сили, чи іншої форми залякування;
- загрозу використати ядерний матеріал, вчинити його викрадення або грабіж у злочинних цілях;
- спробу або співучасть у вищезазначених діяннях.

Конвенція 1980 р. не лише встановила мінімальні стандарти фізичного захисту ядерного матеріалу, але й запровадила обов'язок для держав криміналізувати відповідні правопорушення, що забезпечує формування спільної системи запобігання актам ядерного тероризму та незаконного використання ядерних ресурсів.

Розкрадання ядерних матеріалів мають терористичну природу, якщо вчиняються з метою: залякування населення; примусу держав або міжнародних організацій до певних дій чи бездіяльності; дестабілізації безпеки у регіоні чи глобально. Це узгоджується із положеннями Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р.) та Конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 р., яка прямо визнає використання радіоактивних речовин і ядерних пристроїв у терористичних цілях міжнародним злочином.

Римський статут МКС не передбачає окремої категорії злочинів, пов'язаних із розкраданням ядерних матеріалів. Водночас, з огляду на надзвичайно високий рівень загрози, що такі діяння становлять для життя великої кількості осіб, довкілля, стратегічних об'єктів та міжнародної безпеки

загалом, за відповідного контексту вони можуть підпадати під юрисдикцію МКС, а саме: *злочини проти людяності*, якщо спричиняють масову загибель чи тяжкі ушкодження цивільного населення; *військові злочини*, якщо вчиняються в контексті збройного конфлікту; *злочин агресії*, якщо використовуються державою як засіб тиску або нападу.

Міжнародно-правовий захист культурних цінностей під час збройного конфлікту

Боротьбі зі знищенням або пошкодженням культурних цінностей народів присвячено низку міжнародних договорів. Ключовим серед них є:

Гаазька конвенція про захист культурних цінностей (у разі збройного конфлікту 1954 р.) [45], прийнята в рамках ЮНЕСКО, разом з Першим протоколом 1954 р. та Другим протоколом 1999 р., що деталізують механізми захисту. Гаазька конвенція 1954 року є першим і ключовим документом, що системно закріплює обов'язок держав захищати культурну спадщину у разі війни або окупації.

Визначення культурних цінностей (ст. 1 Конвенції)

До культурних цінностей належать, незалежно від їх походження чи форми власності:

Рухомі та нерухомі об'єкти, що мають велике значення для культурної спадщини народу, зокрема:

- архітектурні, історичні та художні пам'ятки (сакральні й світські);
- археологічні об'єкти;
- твори мистецтва, рукописи, книги, предмети історичного, художнього чи археологічного значення;
- наукові та книжкові колекції, архіви, репродукції вищезазначених предметів.

Будівлі, головною метою яких є збереження або експонування культурних цінностей, зокрема:

- музеї, великі бібліотеки, архіви;
- спеціальні укриття, створені для захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту.

Центри зосередження культурних цінностей, тобто географічні осередки, де зібрано значну кількість зазначених цінностей.

⁴⁵Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention>

Основні зобов'язання держав за Конвенцією

У мирний час держави зобов'язані вживати заходів для охорони, збереження й захисту культурних цінностей на своїй території від можливих наслідків збройного конфлікту.

Під час війни держави повинні:

- утримуватися від будь-якого акту ворожнечі щодо культурних цінностей;
- не використовувати об'єкти культурної спадщини у військових цілях, за винятком випадків крайньої військової необхідності;
- сприяти охороні та збереженню культурних цінностей на окупованій території;
- забороняти крадіжку, грабіж, незаконне привласнення та вандалізм щодо культурних цінностей;
- не здійснювати реквізицію рухомих культурних цінностей на території іншої держави.

Спеціальний захист (ст. 8–9 Конвенції)

Конвенція вводить категорію культурних цінностей, що перебувають під спеціальним захистом, які:

- заносяться до Міжнародного реєстру культурних цінностей під спеціальним захистом;
- користуються імунітетом від будь-якого акту збройного насильства;
- не можуть використовуватись у військових цілях (окрім винятків, чітко зазначених у Конвенції);
- підлягають особливій охороні з боку держав-учасниць, навіть на етапі підготовки до конфлікту.

Міжнародна кримінальна відповідальність

Умисне знищення або пошкодження культурних цінностей, зокрема тих, що перебувають під спеціальним захистом, не обумовлене військовою необхідністю, відповідно до: підпункту b (ix) пункту 2 статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998) – визнається воєнним злочином, якщо воно вчинене у контексті міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту.

Склад злочину

Елемент	Характеристика
Об'єкт	<i>Основний об'єкт:</i> культурні цінності як об'єкти міжнародної охорони
	<i>Додатковий об'єкт:</i> гуманітарні цінності, пов'язані з правом народу на збереження історичної, духовної та національної ідентичності.
	До захищених об'єктів належать: музеї, архіви,

	бібліотеки; історичні пам'ятки, археологічні об'єкти; релігійні споруди (храми, мечеті, монастирі); будівлі, присвячені освіті, науці, мистецтву, благодійності; укриття поранених і хворих (за аналогією з гуманітарними об'єктами).
Об'єктивна сторона	– умисне знищення: повне зруйнування, яке позбавляє об'єкт його культурної чи історичної цінності. – пошкодження: часткове знищення або ушкодження, що знижує або знецінює об'єкт.
	<i>Умови протиправності:</i> – об'єкт не повинен використовуватись у момент нападу у військових цілях; – злочин не може бути виправданий військовою необхідністю (якщо лише не доведено зворотного); – має бути доведений прямий причинний зв'язок між діянням і шкодою, завданою культурним цінностям.
Суб'єктивна сторона	Форма вини: умисел (прямий або непрямий): – особа усвідомлювала культурне або релігійне значення об'єкта; – особа мала намір знищити, пошкодити або принаймні допустити знищення охоронюваного об'єкта; – у разі прямих бойових дій винний мав або повинен був мати об'єктивну можливість розпізнати об'єкт як такий, що підлягає захисту.
Кваліфікуючі ознаки (відповідно до елементів злочину МКС)	Злочин вважається доведеним, якщо: – об'єкт належить до культурних цінностей, захищених міжнародним гуманітарним правом; – злочинець діяв у контексті збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного); – між злочином і збройним конфліктом існує тісний зв'язок (nexus); – об'єкт не був законною військовою ціллю; – пошкодження не викликане воєнною необхідністю; – дії мають істотний характер (масштаб, тривалість, вплив).

Суб'єкт	<p>фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності (18 років для МКС).</p> <p>Особа, яка здійснює фактичне командування, віддає наказ або особисто виконує наказ.</p> <p>Можливе притягнення військових, командирів, найманців, бойовиків, політичних лідерів, які знали або повинні були знати про протиправний характер дій.</p>
----------------	--

Отже, культурні цінності отримують міжнародно-правову охорону не лише під час бойових дій, а й у мирний час, що зобов'язує держави завчасно забезпечити їх захист. Особливий режим охорони та спеціальний захист запроваджує додаткові гарантії непорушності цінностей, що мають виняткове значення.

Питання для контролю засвоєння знань

1. Назвіть міжнародно-правові акти, що регулюють відносини у сфері запобігання, протидії та боротьби міжнародними, транснаціональними злочинами та злочинами міжнародного характеру.

2. Поясніть значення принципу «*ne bis in idem*» у міжнародному кримінальному праві.

3. Поясніть різницю між суб'єктивною та об'єктивною сторонами складу злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. У чому полягає особливість доказування «*dolus specialis*» у справах про геноцид?

4. Розкрийте зміст і міжнародно-правове значення принципу універсальної юрисдикції щодо міжнародних злочинів. Наведіть приклади застосування цього принципу державами.

5. Як міжнародне право відрізняє «злочини проти людяності» від «масових порушень прав людини»? Чи завжди масштаб злочину є ключовим критерієм для кваліфікації?

6. Порівняйте правове регулювання торгівлі людьми у Конвенції 1949 року та Протоколі 2000 року. У чому полягають основні еволюційні зміни підходів до цього злочину?

7. В умовах гібридної війни межі між міжнародними та неміжнародними конфліктами розмиті. Як це впливає на кваліфікацію воєнних злочинів та юрисдикцію міжнародних судів?

8. Чи можна розглядати насильницькі зникнення осіб як злочини проти людяності? В яких випадках це можливо згідно з міжнародним правом?

9. Охарактеризуйте європейське міжнародне законодавство про боротьбу із тероризмом.

10. Тероризм як один із видів злочинів, що посягають на суспільну безпеку.

РОЗДІЛ 3

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ФОРМИ СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ У БОРОТЬБІ З МІЖНАРОДНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Міжнародна злочинність, особливо у вигляді міжнародних злочинів, таких як геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії, вимагає скоординованих зусиль держав для їх запобігання та покарання винних осіб. Міжнародне кримінальне право, як система норм і процедур, встановлює юридичні рамки для такого співробітництва, що стає основою ефективного міжнародного кримінального правосуддя. Без взаємодії між державами, міжнародними судами та організаціями переслідування за скоєння міжнародних злочинів було б неможливим.

3.1. Співробітництво держав у боротьбі з міжнародною злочинністю

Співробітництво у міжнародному кримінальному праві – це система взаємодії держав, міжнародних та гібридних кримінальних судів у питанні розслідування, кримінального переслідування та покарання осіб за міжнародні злочини (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії).

Цілями такого співробітництва є забезпечення юрисдикції, сприяння розслідуванням, захист жертв і свідків, підтримка міжнародного миру і безпеки.

Розвиток міжнародного співробітництва у міжнародному кримінальному праві

Етап	Основні характеристики
До XX ст.	Поодинокі двосторонні договори про екстрадицію. Ідеї універсальної юрисдикції (Піратство)
Після I світової війни	Спроби створити постійний міжнародний кримінальний суд (Версальський договір)
Після II світової війни 1945 р.	Нюрнберзький та Токійський трибунали – започаткування сучасного міжнародного кримінального права
1990-ті рр.	Створення ad hoc трибуналів: МТКЮ (1993), МТКР (1994), Гібридні суди
1998 р.	Прийняття Римського статуту та створення Міжнародного кримінального суду (МКС)
2002 р.	Діяльність МКС, розширення юрисдикції, початок співпраці з національними юрисдикціями.
2014 р. до тепер	Акцент на відповідальність за злочин агресії, розслідування злочинів РФ в Україні

Основні джерела міжнародного кримінального права та співробітництва держав

Сучасною правовою основою співробітництва держав у міжнародному кримінальному праві є положення Римського статуту МКС, а також система багатосторонніх та двосторонніх міжнародних договорів, що регламентують питання запобігання, розслідування та покарання найтяжчих злочинів. До основних актів належать: Статут ООН (1945); Римський статут МКС (1998); Женевські конвенції (1949) і Додаткові протоколи (1977); Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948); Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957); Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959); Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972); Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984); Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (2005) та інші міжнародно-правові акти універсального й регіонального характеру.

У межах міжнародного кримінального права держави системно здійснюють співробітництво без застосування політичних обмежень. Це зумовлено тим, що ефективне здійснення міжнародного правосуддя вимагає доступу до доказів, свідків, осіб, місць подій, а також належних правових механізмів взаємодії.

Римський статут МКС (ст. 86–102) прямо зобов'язує держави-учасниці надавати повне сприяння Суду у проведенні розслідувань, арешті підозрюваних осіб; подальше зміцнення цієї системи має ключове значення для майбутнього міжнародного правосуддя.

Співробітництво держав у боротьбі з міжнародною злочинністю, що включає міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру, має специфічні види та форми, спрямовані на притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні найтяжчих міжнародних злочинів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії.

Види співробітництва

1. Юрисдикційне співробітництво – це координація діяльності між державами щодо застосування кримінальної юрисдикції до міжнародних злочинів, що включає екстрадицію, передачу справ і взаємне визнання судових рішень. Таке співробітництво ґрунтується на взаємодії національних судових систем і міжнародних трибуналів.

Наприклад, держави-учасниці Римського статуту зобов'язані сприяти арешту і передачі підозрюваних до МКС.

2. Інституційне співробітництво з міжнародними кримінальними судами – взаємодія, що забезпечує реалізацію функцій міжнародних

судових органів через узгоджену діяльність держав і міжнародних інституцій. Таке співробітництво включає:

– *організаційну підтримку*, що виражається у наданні приміщень, логістичному, технічному та інформаційному забезпеченні для проведення судових процесів; спільне фінансування та кадрова підтримка (*наприклад, держава Нідерланди надала приміщення в Гаазі для діяльності МКС, а також забезпечує логістичне, технічне й безпекове обслуговування судових процесів. Крім того, держави-учасниці Римського статуту спільно фінансують діяльність МКС та направляють свої делегації для участі в його сесіях*);

– *підтримку гібридних та ad hoc трибуналів* – полягає у формуванні міжнародних і змішаних судових органів для розслідування злочинів у конкретних регіонах (*наприклад, Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне який функціонував завдяки співпраці між ООН і урядом Сьєрра-Леоне; Надзвичайні палати у судах Камбоджі, що поєднали міжнародних і національних суддів; Міжнародні трибунали по колишній Югославії*).

– *зобов'язання держав не перешкоджати діяльності міжнародних судів* – забезпечують виконання рішень суду та поважати їх незалежність (*наприклад, держави-учасниці відповідно до частини 9 Римського статуту зобов'язані надавати повне сприяння МКС у розслідуванні злочинів, виконанні ордерів на арешт і рішень суду, а також поважати незалежність і неупередженість його суддів*).

3. *Процесуальне співробітництво* – це базова форма співробітництва, що включає сприяння у збиранні доказів, допитах свідків, вручення повісток, створення спільних слідчих груп, передачі справ між національними органами та міжнародними судами.

4. *Нормативно-правове співробітництво* – передбачає імплементацію міжнародних стандартів у національне законодавство з метою переслідування за міжнародні злочини. Це включає: ухвалення спеціального кримінального законодавства щодо злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії, передбачених Римським статутом; адаптацію процесуальних норм (наприклад, щодо видачі осіб, забезпечення прав потерпілих, захисту свідків). *Наприклад, Україна у 2024 року ухвалила закон про ратифікацію Римського статуту та Закони щодо гармонізації національного кримінального законодавства з положеннями Статуту, зокрема щодо криміналізації воєнних злочинів та злочину агресії*.

5. *Політико-дипломатичне співробітництво* спрямоване на формування політичної волі, координацію дій держав та розбудову правових інститутів для боротьби з міжнародною злочинністю. Формами такого співробітництва є: спільна розробка міжнародних норм, конвенцій; голосування в рамках ООН за створення нових трибуналів або посилення санкцій; дипломатичний тиск на держави, що не виконують своїх зобов'язань щодо співпраці з МКС.

Наприклад, 25 червня 2025 р. Президент Володимир Зеленський у Палаці Європи у Страсбурзі підписав угоду з Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії РФ проти України. 15 липня 2025 р. Верховна Рада ухвалила закон про ратифікацію Угоди між Україною і Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України [46].

Форми співробітництва держав у боротьбі з міжнародною злочинністю

Форми співробітництва держав у боротьбі з міжнародною злочинністю визначаються міжнародним публічним і міжнародним кримінальним правом та здійснюються на основі багатосторонніх і двосторонніх договорів, а також принципу взаємності.

Основні форми співробітництва держав у боротьбі з міжнародною злочинністю:

1. *Міжнародна правова допомога у кримінальних провадженнях* – виконання слідчих дій, обшуків, виїмок, допитів, експертиз на прохання іншої держави. Ґрунтується на договорах (наприклад, Європейській конвенції 1959 р. та протоколах до неї). Може надаватися і без договору на принципах взаємності. МКС активно співпрацює з національними судами для отримання такої допомоги.

2. *Видача (екстрадиція) правопорушників* – різновид міжнародно-правової допомоги у кримінальному провадженні при якій особа, яка обвинувачується у скоєнні злочину видається однією державою іншій для кримінального переслідування або відбування покарання. Регулюється договорами про екстрадицію, Європейською конвенцією про видачу правопорушників 1957 р., Додатковими протоколами та національним законодавством. Важливо зазначити, що у багатьох державах не видаються власні громадяни, у такому випадку застосовується принцип подвійної кримінальності. *Приклад: вимоги МКС щодо арешту Омара аль-Башира, колишнього президента Судану, якого розшукували за воєнні злочини в Дарфурі.*

3. *Передача кримінального переслідування* – механізм, коли міжнародні трибунали передають справи національним судам (так званий «referral»). Одна держава передає іншій справу для розслідування, якщо особа, свідки, докази перебувають на її території, або для уникнення подвійного судочинства. Також може застосовуватися, коли видача неможлива.

⁴⁶Рада ратифікувала угоду про створення спецтрибуналу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/4015162-rada-ratifikuvala-ugodu-pro-stvorennaspectribunalu.html>

4. *Передача засуджених осіб* – засуджена до позбавлення волі особа, може бути передана для відбування покарання до держави свого громадянства. Основна мета такого співробітництва полягає у соціальній реадaptaції засудженого. Регулюється Конвенцією Ради Європи 1983 року про передачу засуджених осіб [47].

5. *Оперативне співробітництво правоохоронних органів* здійснюється шляхом координації дій між поліцією, прокуратурою, службами безпеки як правило через Інтерпол, Європол, SELEC, FRONTEX, національні центральні бюро. Основними форми співробітництва є обмін інформацією, спільні слідчі групи, участь у міжнародних операціях.

6. *Спільне провадження кримінальних розслідувань* – практичний прояв співробітництва, що передбачає для ефективного розслідування міжнародних злочинів (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, агресія) та злочинів міжнародного характеру (торгівля людьми, наркотиками, фінансові злочини) створення спільних слідчих груп (*Joint Investigation Teams, JITs*). Україна з 2022 року тісно співпрацює з МКС у межах JT щодо воєнних злочинів, скоєних на її території під час агресії рф. Щодо злочинів міжнародного характеру JT особливо поширені в ЄС (на основі Рамкового рішення 2002/465/JHA).

Спільна слідча група (Joint Investigation Team, JIT) – це команда, що формується з представників правоохоронних органів двох і більше держав та/або міжнародних органів для координації розслідувань. *Метою JIT* є обмін інформацією в реальному часі, узгодження оперативних дій, проведення спільних слідчих дій (обшуків, затримань), збір доказів для ефективного кримінального переслідування. Такі спільні слідчі групи працюють відповідно до міжнародної угоди або домовленості між державами, котрі чітко регламентують повноваження учасників, порядок прийняття рішень, розподіл ресурсів та використання доказів. JT тісно співробітничать із МКС та іншими міжнародними структурами. У випадках розслідування справ щодо воєнних злочинів JT можуть бути створені і в рамках співпраці з МКС. **Наприклад**, успішна співпраця у розслідуванні, зборі доказів і притягненні до відповідальності підозрюваних у справі збиття літака МН17 (JT: Україна, Нідерланди, Австралія, Бельгія). JT для розслідування воєнних злочинів, скоєних під час збройної агресії рф проти України (JT між Україною, Литвою, Польщею та МКС)

7. *Узгодження криміналізації діянь для виключення прогалів у національному законодавстві*. Відбувається через міжнародні конвенції: Палермська, Конвенція ООН проти корупції, проти транснаціональної організованої злочинності.

⁴⁷ Конвенція про передачу засуджених осіб 1983 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_025#Text

8. *Взаємодія з міжнародними організаціями* – участь у діяльності МКС, ad hoc трибуналів, ООН, Інтерполу для координації і підтримки міжнародного кримінального правосуддя.

Інтерпол – глобальний обмін кримінальною інформацією, база даних осіб, предметів, ДНК [48];

Європол – аналітична підтримка у ЄС [49];

Міжнародний кримінальний суд – розслідування міжнародних злочинів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів;

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) – міжнародні стандарти протидії фінансовій злочинності.

3.2. Міжнародно-правова допомога та екстрадиція

Співробітництво між державами з питань надання взаємної правової допомоги з метою боротьби із міжнародною злочинністю та здійснення кримінального провадження відбувається як на основі укладених міжнародних договорів, так і, за їх відсутності, на умовах взаємності. Наявність міжнародного договору (двостороннього або багатостороннього) істотно спрощує процедуру отримання правової допомоги, однак її можна реалізовувати і без договору на основі принципу взаємності.

Міжнародно-правова допомога у кримінальних провадженнях – це форма міжнародного співробітництва компетентних органів держави, що ґрунтується на положеннях її національного законодавства та міжнародно-правових зобов'язаннях, і спрямована на виконання процесуальних дій та/або оперативно-розшукових заходів на запит іншої держави або міжнародного кримінального суду. У контексті міжнародних злочинів (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії) міжнародно-правова допомога набуває особливого значення, адже такі діяння часто мають транснаціональний характер і потребують злагоджених дій між державами та міжнародними інституціями.

Метою надання міжнародно-правової допомоги є отримання доказів, виконання слідчих дій, арешт або екстрадиція осіб, а також виконання судових рішень у кримінальних провадженнях, що стосуються як міжнародних злочинів (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії) так і злочинів міжнародного характеру.

Ефективність міжнародно-правової взаємодії у сфері кримінального правосуддя визначається здатністю держав забезпечувати належне, своєчасне, узгоджене виконання процедур у межах міжнародних

⁴⁸ Перепьолкін С. М., Кохан Г. Л. Міжнародна організація кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2020. № 6. С. 254–257.

⁴⁹ Перепьолкін С. М. Правовий статус Агентства Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів (ЄВРОПОЛ). *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2021. № 3. С. 270–274.

стандартів, включаючи принципи справедливого судочинства, верховенства права та недопущення безкарності за міжнародні злочини.

Міжнародно-правова допомога може надаватися у будь-якій категорії кримінальних справ, якщо проводиться досудове розслідування чи кримінальне переслідування. Вона особливо актуальна у випадках:

- вчинення злочинів на території України іноземцями, особами без громадянства або особами з подвійним громадянством;
- вчинення злочинів громадянами України, які переховуються в іноземних державах;
- участі іноземних громадян чи апатридів як обвинувачених, потерпілих, свідків або позивачів;
- необхідності проведення експертиз, вилучення або передачі доказів, документів чи речових доказів за кордон;
- розслідування злочинів із транскордонним елементом – торгівля людьми, незаконний обіг наркотиків, переміщення культурних цінностей, тощо;
- застосування чи тлумачення іноземного кримінального або процесуального законодавства;
- виконання міжнародних запитів про правову допомогу;
- допиту свідків-іноземців чи осіб з подвійним громадянством;
- передачі кримінальних проваджень або засуджених осіб до іншої держави чи з неї;
- розслідування злочинів, вчинених громадянами України або особами без громадянства, які постійно проживають в Україні, за межами держави, за умови подвійної криміналізації;
- злочинів, вчинених іноземцями за межами України, якщо вони посягають на інтереси України або охоплюються міжнародними договорами;
- злочинів, вчинених військовослужбовцями українських частин, що дислокуються за кордоном.

Правова допомога також охоплює взаємодію з міжнародними кримінальними судами, зокрема МКС, відповідно до положень Римського статуту. У даному випадку держава має зобов'язання повною мірою співпрацювати з МКС у розслідуванні та переслідуванні осіб за злочини, що належать до юрисдикції Суду (ст. 86 Статуту МКС), а саме: щодо арешту, передачі підозрюваних, надання доказів, допитів свідків тощо.

Основні критерії міжнародно-правової допомоги

1. Правова визначеність і доступність механізмів:

- наявність чітких, юридично зобов'язальних міжнародних договорів (наприклад, Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р., Конвенція про екстрадицію 1933 р.^[50]);

⁵⁰ Конвенція про екстрадицію 1933 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-33#Text (Дата набрання чинності для України: 04.02.2023)

– гармонізація національного законодавства з положеннями міжнародних договорів;

– забезпечення доступу до процедур правової допомоги для слідчих, прокурорів, суддів (уніфіковані форми, переклади, рекомендації, приклади рішень).

2. Оперативність взаємодії (часова ефективність):

– швидкість виконання запитів про надання правової допомоги (основний показник). Затримки можуть нівелювати слідчі або судові дії, особливо у випадках, де важливим є фактор часу (екстрадиція, збереження доказів, свідчення);

– точність дотримання державою-контрагентом встановлених процесуальних строків у національному або міжнародному праві.

3. Юридичні гарантії прав учасників процесу:

– дотримання прав підозрюваних, свідків, потерпілих відповідно до стандартів міжнародного гуманітарного та правозахисного права (наприклад, ЄКПЛ, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права);

– недопущення екстрадиції чи співпраці, якщо це може призвести до катувань, нелюдського поводження або порушення права на справедливий суд.

4. Інституційна спроможність та технічна реалізація:

– наявність підрозділів у прокуратурі, судовій владі чи МЗС, відповідальних за міжнародну правову допомогу;

– використання сучасних інформаційних технологій (електронні реєстри, захищені канали зв'язку, переклад, цифрова ідентифікація осіб).

5. Політична воля і стабільність зобов'язань:

– дотримання принципу добросовісності виконання міжнародних договорів;

– відсутність політичного тиску, блокування запитів з політичних або дискримінаційних мотивів;

– участь у міжнародних структурах співпраці (Євроюст, Інтерпол, МКС, групи ООН).

Міжнародна правова допомога у кримінальних справах є елементом боротьби з міжнародними злочинами. Її ефективність залежить від політичної волі держав, рівня гармонізації законодавства та здатності держав і міжнародних організацій забезпечити дотримання зобов'язань. Практика МКС, МТКЮ та МТКР свідчить про значний потенціал правової допомоги у забезпеченні невідворотності покарання за найтяжчі злочини проти людства.

Принципи міжнародно-правової допомоги у кримінальних провадженнях

Надання міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях здійснюється на основі як основоположних принципів міжнародного права, так і спеціалізованих принципів, що регулюють співпрацю держав у цій сфері.

Україна, як держава-член Організації Об'єднаних Націй, у своїй діяльності керується нормами Статуту ООН та положеннями Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН (1970 р.). Ці принципи мають імперативний характер і є базовими у сфері міжнародного правосуддя, включно з кримінальним співробітництвом.

Основоположні принципи міжнародного права, у контексті надання правової допомоги у кримінальних провадженнях

- *Незастосування сили або погрози силою.* Співробітництво між державами у сфері кримінального правосуддя має здійснюватися виключно мирними засобами, з дотриманням принципу суверенітету та недопущенням політичного чи військового тиску;

- *Мирного вирішення міжнародних спорів.* Усі спори щодо тлумачення чи виконання міжнародних зобов'язань у сфері правової допомоги мають вирішуватись виключно шляхом діалогу, переговорів, арбітражу або іншими мирними засобами, передбаченими Статутом ООН;

- *Невтручання у внутрішні справи.* Кожна держава має право самостійно визначати форми, обсяги та умови міжнародного співробітництва. Зокрема, держави самостійно оцінюють злочини згідно з національним кримінальним законодавством, а також визначають вид та розмір покарання. Міжнародне право не втручається у внутрішні аспекти реалізації кримінальної юрисдикції, якщо це не суперечить загальновизнаним стандартам прав людини.

- *Суверенної рівності держав.* Визнання рівності держав означає, що жодна держава не зобов'язана виконувати запит про правову допомогу, якщо це суперечить її суверенітету, національній безпеці або внутрішньому законодавству. Це положення є важливим гарантом захисту національних інтересів у міжнародних правовідносинах.

Зазначені принципи формують загальноприйнятну основу для міждержавної співпраці в галузі боротьби з міжнародними злочинами, включаючи злочини, що підпадають під юрисдикцію міжнародних кримінальних судів.

Водночас у юридичній науці досі тривають дискусії щодо визначення кола спеціальних принципів співробітництва у сфері надання міжнародної правової допомоги у кримінальних справах.

Спеціалізовані принципи міжнародно-правового співробітництва щодо надання правової допомоги у кримінальних провадженнях

У контексті міжнародного кримінального права, спеціалізовані принципи співробітництва держав забезпечують ефективний обмін інформацією, доказами, а також сприяють реалізації процедур екстрадиції, передачі осіб та виконання вироків. До таких принципів належать:

1. *Принцип невидачі громадян своєї держави.* Суть цього принципу полягає в тому, що держава не видає своїх громадян для притягнення до кримінальної відповідальності або відбуття покарання в іншій державі.

Доктрина невидачі власних громадян (лат. *non-extraditio civium*) характерна для багатьох державах, особливо тих, що дотримуються традиції континентального (романо-германського) права. В Україні цей принцип закріплений у ст. 25 Конституції: «Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі [⁵¹]». Положення Конституції конкретизуються у ст. 10 Кримінального кодексу України, а саме: громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні й вчинили злочини за її межами, не підлягають видачі; іноземці можуть бути видані або передані для відбуття покарання, якщо це передбачено міжнародними договорами України.

Залежно від положень національного законодавства, відмова у видачі громадян може мати імперативний характер (пряма заборонена законом без будь-яких винятків), або дискреційний характер (ухвалюється на розсуд компетентних органів держави).

У цьому виявляється індивідуальна відповідальність держави за кримінальне переслідування своїх громадян, незалежно від місця вчинення злочину. Більшість держав поєднують цей підхід із принципом екстериторіальності (громадянства), забезпечуючи національну юрисдикцію над діями своїх громадян за кордоном.

У кожному конкретному випадку необхідно аналізувати положення національного законодавства держави, яка отримала запит на екстрадицію, щоб з'ясувати, чи допускає воно видачу власних громадян.

Водночас слід зазначити, що невидача особи не означає уникнення кримінального переслідування. Особливо щодо тяжких злочинів, передбачених Конвенцією ООН проти транснаціональної організованої злочинності, держава зобов'язана криміналізувати такі дії у національному праві й переслідувати винних на власній території. Це відповідає принципу «видай або суди» (*aut dedere aut judicare*), який дедалі ширше визнається як звичаєва норма міжнародного права. *Принцип «видай, або суди»* – цей (лат. *aut dedere aut judicare*) передбачає, що якщо держава не може видати підозрюваного, вона повинна переслідувати його у своїй юрисдикції. Так, наприклад Конвенція ООН проти організованої злочинності зобов'язує таку державу передати справу на розгляд своїх компетентних органів без невиправданих зволікань (п. 1 ст. 16). Втім реалізація цього принципу на практиці стикається з труднощами, зокрема: злочин міг бути вчинений за межами держави-контрагента; відмінності в системах кримінального права; проблеми юрисдикції.

У таких випадках застосовується взаємна правова допомога, що дозволяє отримати й передати необхідні докази між державами.

2. *Принцип невідворотності покарання.* Відповідно до цього принципу, жоден злочин не повинен залишитися без покарання, якщо

⁵¹ Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

немає передбачених у законі підстав для звільнення особи, що його вчинила від покарання [⁵², с. 109].

Цей принцип тісно пов'язаний із обов'язком держав: забезпечити ефективне кримінальне переслідування; не створювати умов для безкарності осіб, підозрюваних у скоєнні тяжких злочинів, зокрема міжнародних (геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності).

3. *Принцип захисту прав громадян за кордоном.* Міжнародні договори України передбачають, що держава зобов'язана:

- надавати правовий, консульський і судовий захист своїм громадянам за межами держави;
- забезпечити недопущення дискримінації при розгляді кримінальних справ проти її громадян;
- підтримувати єдність і послідовність державної політики у сфері захисту прав людини.

Цей принцип відображає універсальність стандартів прав людини, ідентифікованих у міжнародному праві (*наприклад, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Європейській конвенції з прав людини*).

4. *Принцип співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю.* Відображає визнання того, що злочинність, особливо у її транснаціональних чи міжнародних формах, становить загрозу для міжнародного миру, безпеки та справедливості. Це передбачає:

- активне співробітництво правоохоронних і судових органів;
- обмін інформацією, доказами, досвідом;
- надання оперативної та процесуальної допомоги;
- взаємну правову допомогу в розслідуванні, переслідуванні та виконанні вироків.

5. *Принцип взаємоповаги до вимог внутрішнього законодавства та супровідних процедур.* Кожна держава при наданні правової допомоги повинна поважати правову систему іншої сторони, тому:

- запити можуть виконуватися лише в межах повноважень компетентних органів;
- дотримання формальних вимог, а саме: переклад, форма доказів, сертифікація, є обов'язковими;
- держави можуть відмовити у виконанні запиту, якщо він суперечить їхньому законодавству або зашкоджує суверенітету чи національній безпеці.

6. *Принцип диференціації джерел.* У сфері міжнародного співробітництва між правоохоронними органами особливе значення має вибір відповідного каналу комунікації. Згідно з цим принципом, інформація має передаватися тим шляхом, який найбільш відповідає її характеру, адресату та правовому контексту.

⁵² Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. Т. 2. Київ "Укр. енцикл.". 1999. 744 с.: іл.

Так, Національне Центральне Бюро (НЦБ) Інтерполу виступає лише одним з інструментів обміну інформацією у межах кримінальної поліції. Його діяльність стосується тільки кримінальних правопорушень загальної юрисдикції, а не адміністративних, фінансових чи податкових справ.

Водночас існують паралельні канали обміну інформацією між спорідненими службами держав: «служба безпеки – орган безпеки», «міліція/поліція – поліція», «митниця – митниця», «податкова міліція – фінансові служби». *Наприклад, податкові або митні органи іноземних держав не звертаються до Інтерполу із запитами про перевірки у сфері податкового законодавства, такі запити обробляються у межах спеціалізованих міжвідомчих угод.* Разом з тим у випадках відсутності прямих каналів зв'язку (через відсутність договору або дипломатичних відносин), можливе використання альтернативного каналу, зокрема Інтерполу, але лише за умови наявності ознак кримінального правопорушення.

Таким чином, принцип диференціації джерел спрямований на підвищення ефективності та релевантності міжнародної взаємодії, уникнення дублювання повноважень і перевантаження універсальних механізмів (як-от Інтерпол).

7. *Принцип обґрунтованості запиту.* Цей принцип передбачає, що звернення до іноземних правоохоронних органів має бути:

- юридично обґрунтованим (відповідати нормам міжнародного та національного права);
- практично необхідним (вичерпано можливості власної юрисдикції);
- достатньо конкретним (вказано цілі, підстави та обсяг запитуваної інформації).

Зазвичай, подання запиту є завершальним етапом внутрішнього розслідування. Винятком можуть бути лише оперативні перевірки, наприклад, при підозрі у відмиванні коштів на підставі повідомлень фінансових установ.

8. *Принцип спеціалізації.* Згідно з принципом спеціалізації, особа, видана іншою державою, може бути переслідувана виключно за той злочин, який зазначено у запиті про видачу. Забороняється:

- переслідування за інші діяння;
- видача третій державі без згоди держави, що здійснила первинну передачу;
- обмеження свободи у зв'язку з діяннями, які не є предметом запиту.

Цей принцип гарантує юридичну визначеність та захист від зловживань правовими механізмами екстрадиції, водночас вимагаючи чіткого формулювання запиту.

Додаткові (контroversійні) спеціалізовані принципи

У науковій літературі виокремлюються ще декілька принципів, що не мають універсального визнання, проте фігурують у практиці:

1. *Безумовна уступка частини суверенітету (застосування іноземного законодавства)*. У деяких випадках запитувана держава погоджується на виконання норм іноземного права (наприклад, видача злочинця навіть без наявності екстрадиційного договору). Проте реалізація цього принципу залежить виключно від доброї волі держави й не є обов'язком.

Водночас він суперечить принципу відповідності запиту законодавству запитуваної держави.

2. *Принцип відповідності клопотання законодавству запитуваної держави*. Кожне звернення має відповідати ключовим вимогам матеріального та процесуального права запитуваної держави. Це означає, що навіть за схожості правових систем неможливо говорити про їх абсолютну тотожність. Важливо не стільки повне співпадіння, скільки відсутність суперечностей з основами національного законодавства, особливо конституційними засадами.

3. *Принцип паритетності повноважень*. Передбачає рівність компетенцій між органами, які взаємодіють, тобто: співпрацюють органи однієї юридичної «вагової категорії» (слідчі, прокурори, суди); не допускається передача процесуальних повноважень неуповноваженим органам іноземної держави.

4. *Територіальні обмеження дії міжнародних угод*. Більшість угод про правову допомогу діють лише в межах територій держав-учасниць. Це має значення, коли йдеться про запити, що стосуються територій зі спірним статусом, а також юрисдикцію за межами основної території (екстериторіальні володіння, консульські території тощо).

Отже, Україна, як держава, що бере активну участь у міжнародному кримінальному правосудді, закріпила ці принципи у своїй Конституції, Кримінальному кодексі та низці міжнародних договорів. Наявність спеціальних принципів забезпечує правову визначеність, захист прав громадян, а також сприяє ефективному функціонуванню міжнародної кримінальної юстиції, зокрема в межах діяльності Міжнародного кримінального суду, Інтерполу, Європейського суду з прав людини та інших механізмів.

Визначення та реалізація принципів співробітництва дозволяє забезпечити баланс між ефективністю боротьби зі злочинністю та дотриманням суверенітету і прав людини, що є центральними цінностями міжнародного кримінального права.

Інститут екстрадиції

Інститут екстрадиції – важливий інструмент міжнародного кримінального права, що дозволяє запобігати безкарності осіб, які вчинили тяжкі злочини, шляхом міждержавної взаємодії. Його ефективність забезпечується через наявність чітких міжнародно-правових механізмів, зокрема екстрадиційних договорів, а також процедурних норм внутрішнього права.

Екстрадиція (видача) – це форма правової допомоги у кримінальних провадженнях, що здійснюється відповідно до положень спеціальних міждержавних договорів та національних норм кримінального, кримінально-процесуального законодавства і полягає у передачі особи з однієї держави до іншої з метою притягнення її до кримінальної відповідальності або виконання вироку за діяння, що вважаються міжнародними злочинами.

Цей інститут ґрунтується на внутрішньому кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві, міжнародних договорах, а також звичаєвих принципах міжнародного права.

Особливості інституту екстрадиції

1. *Багатосторонній характер.* Екстрадиція передбачає наявність щонайменше двох держав-учасниць, що досягнули згоди.

2. *Міжнародно-правові та національні джерела екстрадиції.*

Екстрадиція за міжнародні злочини регулюється як:

– двосторонніми та багатосторонніми договорами про екстрадицію (наприклад, *Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р.*);

– спеціалізованими конвенціями ООН (наприклад, *Конвенція про запобігання злочину геноциду, Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності*);

– за відсутності договору, може застосовуватись принцип взаємності на основі домовленості між сторонами *ad hoc*;

– статутами міжнародних кримінальних трибуналів (наприклад, *МКТЮ, МКТР*);

– Римським статутом Міжнародного кримінального суду, для держав-учасниць.

Обов'язок щодо екстрадиції виникає лише за наявності чинного національного законодавства (КПК України, Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження 2019 р. [⁵³]).

3. *Учасники процедури та умови здійснення екстрадиції.*

У процесі екстрадиції беруть участь щонайменше дві держави:

– *держава/сторона, яка запитує (держава-ініціатор)* – надсилає запит (клопотання) про видачу;

⁵³ Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження. Затверджена наказом Міністерства юстиції України 19 серпня 2019 р. № 2599/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-19#Text>

– держава/сторона, яка приймає запит (державо-контрагент) – розглядає та приймає рішення щодо видачі.

Процедура екстрадиції реалізується через уповноважені органи обох держав, відповідно до положень міжнародного договору та національного законодавства. Такими органами зазвичай є: органи прокуратури, поліція/міліція (місцева та центральна), міністерства юстиції, суди, що ухвалюють рішення щодо видачі або відмови у видачі.

Спеціальний суб'єкт екстрадиції – особа, яка підлягає екстрадиції, а саме: фізична особа, стосовно якої подано запит про видачу. Така особа набуває спеціального кримінально-правового статусу, що зумовлює процесуальні гарантії у межах екстрадиційного провадження.

До таких осіб належать:

- підозрювані у вчиненні серйозного злочину;
- особи, засуджені до позбавлення волі, але які не відбули покарання;
- особи, які відбули лише частину призначеного судом покарання.

Згода особи на передачу. Якщо екстрадиція здійснюється з метою відбуття покарання, зазвичай вимагається згода особи або її законного представника (залежно від обставин і типу договору).

У випадку видачі для кримінального переслідування така згода, як правило, не вимагається (якщо інше не передбачено правом конкретної держави).

4. Екстрадиційний злочин. Запит про екстрадицію може бути подано лише у разі вчинення особою екстрадиційного злочину, тобто суспільно небезпечного діяння, що є кримінально караним в обох державах (принцип подвійної інкримінації) та зазвичай карається позбавленням волі строком не менше одного року (або якщо залишилося невиконаного покарання більше 4–6 місяців, залежно від договору).

За загальним правилом до екстрадиційних злочинів, як правило, не відносяться: політичні правопорушення, військові злочини (крім воєнних злочинів і злочинів проти людяності), злочини, за які в державі-ініціаторі може бути застосована смертна кара (за відсутності відповідних гарантій її незастосування). У міжнародному кримінальному праві встановлено, що міжнародні злочини не вважаються політичними, і тому не можуть бути підставою для відмови в екстрадиції. Це прямо передбачено в багатьох міжнародних конвенціях, зокрема: Конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 р., Конвенція проти захоплення заручників 1979 р., Конвенція проти катувань 1984 р., Резолюція Ради Безпеки ООН № 1373 2001 р.

5. Стандарти доведеності для екстрадиції.

У міжнародному праві доведеності вини у процедурі екстрадиції не вимагається. Достатньо інформації, що обґрунтовує сам запит. У цьому контексті застосовуються три основні підходи:

формальна наявність обвинувачення – не вимагається жодних доказів. Достатньо заяви про злочин – відкриття кримінального провадження;

кваліфікації злочину із викладом інкримінованої злочинної поведінки; ордеру на арешт; міра покарання передбачена за національним законодавством; опису діяння та його правових наслідків.

«*можлива причина*» (*probable cause*) – запит має містити достатні фактичні підстави вважати, що особа вчинила злочин, за який її просять видати. Цей підхід поширений у державах загального права (США, Канада, Велика Британія).

«*презумпція доказів*» (*prima facie evidence*) – вимагає фактичних доказів, яких у разі національного провадження були б достатньо для передачі справи до суду. Використовується для перевірки серйозності звинувачення. Це проміжний варіант між двома попередніми.

Доказові стандарти, що застосовуються до екстрадиційного запиту, залежать від правової системи запитуваної держави, і часто є основним викликом для держав-ініціаторів, особливо при співпраці між державами загального і континентального права.

Як показує практика однією з найсуттєвіших проблем у сфері екстрадиції є різноманітність правових систем, що впливає на: форму й зміст запиту, обсяг необхідних доказів, мову запиту та спосіб легалізації документів, строки розгляду клопотань. Внаслідок цього часто виникають затримки, відмови або потреба у додатковому узгодженні між державами.

6. *Відсутність строку давності.* За міжнародні злочини не застосовується строк давності, що дозволяє здійснювати екстрадицію навіть через багато років після вчинення злочину.

7. *Перешкоди для екстрадиції навіть при скоєнні міжнародного злочину.* У міжнародній практиці існує низка принципів і факторів, що можуть або обмежувати, або прямо забороняти екстрадицію, навіть якщо особа звинувачується у міжнародному злочині. До таких перешкод належать, зокрема:

а) *принцип невидачі громадян своєї держави*, який уже було докладно розглянуто вище. У контексті екстрадиції лише зазначимо, що він безпосередньо встановлює обмеження щодо видачі власних громадян іноземним державам для кримінального переслідування чи відбування покарання.

б) *ризик катувань або нелюдського поводження в державі-ініціаторі.* Передача особи не повинна призводити до порушення її фундаментальних прав, таких як: заборона тортур; право на справедливий суд; гарантії гуманного поводження.

Деякі держави погоджуються на екстрадицію лише за умови отримання від держави-ініціатора офіційних гарантій, що: не буде застосовано тортур, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; буде забезпечено право на свободу та особисту недоторканність; особа отримає справедливий судовий розгляд.

У разі виникнення обґрунтованих побоювань щодо можливості порушення цих прав, держава-контрагент повинна звернутися до

запитуючої сторони за відповідними гарантіями. Якщо їх надати неможливо, слід розглядати можливість: або відмови у видачі; або видачі з умовою, що особа відбудуватиме покарання на території держави-контрагента. Ці вимоги закріплено, зокрема, у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поведінки і покарання. Згідно даної Конвенції, держава не має права видавати особу іншій державі, якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що їй загрожують тортури (ст. 3). Це правило є обов'язковим для всіх держав-учасниць і має пріоритет у процедурі екстрадиції.

Аналогічно, резолюція Економічної і соціальної ради ООН 1989/65 від 24.05.1989 р. забороняє видачу осіб у разі загрози позасудової, свавільної чи сумарних страти [54].

в) *порушення гарантій справедливого суду.* Деякі держави-контрагенти відмовляють у екстрадиції, як що існує ризик призначення надмірно суворого покарання, наприклад, смертної кари у державі-ініціаторі. Якщо внутрішнє законодавство держави-контрагента містить положення про відмову в екстрадиції на підставі можливого призначення смертної кари, така держава може розглянути наступні варіанти дій: отримати від держави-ініціатора гарантій, що смертна кара не буде застосована; розглянути можливості судового переслідування у власній юрисдикції; домовитись про повернення засудженого для відбування покарання у державі-контрагенті. Такі дії дозволяють державі дотриматись своїх конституційних та міжнародних зобов'язань, не порушуючи при цьому прав особи.

г) *наявність статусу біженця, який не втратив чинності через злочин.* Одним із фундаментальних принципів міжнародного права у сфері захисту біженців є принцип невисилання (*non-refoulement*), закріплений у Конвенції про статус біженців 1951 року. Відповідно до п. 1 ст. 33 Конвенції, забороняється висилати або примусово повертати біженця до держави, де його життю або свободі загрожує небезпека через його расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання. Цей принцип має імперативний характер і вважається нормою міжнародного звичаєвого права, тобто є обов'язковим для дотримання усіма державами незалежно від їх участі у відповідних міжнародних договорах.

Проблемні ситуації виникають у разі, коли особа, яка користується захистом як біженець, одночасно є об'єктом запиту на екстрадицію, наприклад, у зв'язку зі звинуваченням у вчиненні серйозного злочину чи терористичного акту.

⁵⁴ Резолюція 1989/65 Економічної і Соціальної Ради ООН від 24 травня 1989 року «Принципи ефективного попередження та розслідування позазаконних, свавільних і сумарних страт». URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ohchr.org/sites/default/files/executions.pdf>

У таких випадках держава має забезпечити баланс між двома конкуруючими інтересами: необхідністю гарантувати біженцю міжнародний захист від переслідування та загрози життю чи свободі; потребою забезпечити державну безпеку та громадський порядок у державі-перебування.

Разом з тим, хоча принцип невисилання (*non-refoulement*) забороняє видачу особи до держави, де їй загрожує переслідування або небезпека, він не є абсолютним. Допустимі винятки, коли біженець скоїв особливо тяжкий злочин і становить загрозу для безпеки держави, яка надала йому притулок. У таких випадках рішення про екстрадицію необхідно приймати з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав людини та принципу пропорційності між правом особи на захист і безпекою держави.

д) *політичне переслідування під виглядом міжнародного злочину*. Право відмови у видачі особи за політичні злочини визнається у міжнародному праві, однак має обмежений характер. Застереження щодо політичного злочину ґрунтується на трьох передумовах:

1. повага до різних політичних переконань – гарантування свободи думки, переконань та мирного висловлювання опозиційних поглядів;

2. гарантування прав підозрюваного на справедливий судовий процес – дотримання міжнародних стандартів судового захисту, включаючи право на захисника та право на апеляцію;

3. забезпечення національної безпеки держави-ініціатора і держави-контрагента – захист від дій, спрямованих на насильницьке повалення влади чи конституційного ладу, дестабілізацію громадського порядку.

Суть даного застереження полягає у збалансуванні двох протилежних інтересів: з *одного боку*, у захисті особи, яка може переслідуватися за політичні переконання чи мирне висловлювання опозиційних поглядів, що визнаються проявом свободи думки та права на протест (інакомислення); з *іншого*, у захисті держави від дій, що становлять загрозу її безпеці та конституційному ладу.

Водночас міжнародне право чітко розмежовує політичні злочини та міжнародні злочини. Такі дії, як терористичні акти, вибухи, бомбардування, фінансування тероризму чи інші насильницькі злочини, не підпадають під захист застереження про політичний злочин і не вважаються політичними злочинами за своєю природою.

8. *Міжнародні кримінальні суди і екстрадиція*. У випадку, коли особа звинувачується у міжнародному злочині, екстрадиція може здійснюватися не до національної держави, а до: Міжнародного кримінального суду (МКС); *ad hoc* трибуналів (МКТЮ, МКТР); гібридних (змішаних) судів, наприклад, Спеціального суду для Сьєрра-Леоне.

Такі механізми використовуються при: бездіяльності національної юрисдикції (принцип комплементарності МКС), конфлікті інтересів у державі, системних порушеннях прав людини в країні походження підозрюваного.

Європейський ордер на арешт (ЄОА): сучасна форма взаємної правової допомоги у кримінальних провадженнях ЄС

Європейський ордер на арешт (ЄОА) є сучасною альтернативою класичній екстрадиції в межах ЄС, втілює новий стандарт співпраці у сфері кримінального правосуддя, що ґрунтується на принципі взаємного визнання судових рішень, забезпечує оперативність, обов'язковість виконання ордерів та мінімізацію бюрократичних процедур.

Європейський ордер на арешт є інструментом спрощеної видачі осіб між державами-членами Європейського Союзу. Це судове рішення, ухвалене органом однієї держави-члена ЄС, котре передбачає арешт і передачу особи іншій державі-члену з метою притягнення до кримінальної відповідальності або виконання покарання.

ЄОА було запроваджено Рамковим рішенням Ради Європейського Союзу про європейський ордер на арешт та процедури передачі правопорушників між державами-членами (2002/584/ЮВС) від 13 червня 2002 р. Офіційна дата набрання чинності: 1 січня 2004 року.

Умови видачі Європейського ордера на арешт

Ордер може бути виданий лише щодо діянь які є кримінально караними у державі-ініціаторі; за діяння передбачене покарання у вигляді позбавлення волі або запобіжного заходу на строк не менше 12 місяців; у випадку, якщо особу вже засуджено, ЄОА може бути виданий щодо вироків із строком покарання не менше 4 місяців.

ЄОА базується на *принципі взаємного визнання судових рішень*, котрий замінив класичну систему екстрадиції між державами-членами ЄС. Це означає, що кожен національний судовий орган, визнає запит про видачу особи, надісланий судовим органом іншої держави-члена (органом, який видає ордери).

ЄОА значно спрощує та пришвидшує процедуру видачі особи; мінімізує політичний вплив та виключає довгі міждержавні перемовини; посилює спільну просторову відповідальність за боротьбу зі злочинністю в межах Європейського Союзу.

ЄОА є зразком регіонального механізму взаємної правової допомоги у кримінальних провадженнях, який функціонує на основі взаємної довіри між державами-членами, спільних стандартів прав людини (зокрема, Європейської конвенції з прав людини) та узгодженості кримінально-процесуального законодавства.

Особливості застосування ЄОА у провадженнях про міжнародні злочини

Скасування критерію екстрадиційності злочинного діяння (принципу подвійної криміналізації). Принцип подвійної кримінальної відповідальності (*double criminality*) передбачає, що для видачі особи за запитом іншої держави, діяння має бути злочином і в державі-ініціаторі, і в державі-контрагенті. Водночас цей принцип не застосовується до 32

категорій злочинів, а саме: тероризм, торгівля людьми, сексуальна експлуатація, расизм і ксенофобія, злочини проти людяності тощо. Для цих категорій не потрібно, щоб діяння вважалось злочином у державі-ініціаторі та державі-контрагенті, якщо передбачено покарання не менше 3 років позбавлення волі. Для інших злочинів, які не входять до цього переліку або не досягають зазначеного порогу покарання, принцип екстрадиційності залишається чинним. Дане правило спрощує та пришвидшує передачу осіб, які підозрюються у скоєнні міжнародно караних діянь та мінімізує формальні перешкоди при видачі між державами.

Прискорена судова процедура. Остаточне рішення щодо виконання ЄОА має бути прийняте протягом не більше 90 днів з моменту арешту запитованої особи. Якщо особа погоджується на видачу, рішення має бути ухвалене протягом 10 днів з моменту надання згоди.

Видача власних громадян. Держави-члени ЄС більше не можуть автоматично відмовляти у видачі власних громадян. Проте допускається застосування дискреційної норми: видача може бути здійснена за умови, що після винесення вироку особа буде повернена у державу свого громадянства для відбуття покарання.

Відсутність застереження щодо політичних злочинів. Політичний характер злочину більше не є обов'язковою чи факультативною підставою для відмови у виконанні ордеру. На відміну від традиційної екстрадиції, ЄОА не допускає відмови у передачі на підставі «політичного злочину», особливо якщо мова йде про тероризм чи злочини проти людяності. Виняток зберігається лише у вигляді декларативного положення, п. 12 преамбули Рамкового рішення Ради ЄС 2002/584/ПВД [55]. Це відповідає положенням багатьох міжнародних конвенцій (наприклад, Конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом, Резолюції РБ ООН № 1373).

Посилення ролі судових органів у процедурі видачі. Новий підхід передбачає передачу функцій щодо видачі осіб від виконавчої влади до судової. Європейський ордер на арешт видають і виконують виключно судові органи, які уповноважені на це національним законодавством держав-членів. Таким чином, виконавча влада більше не бере участі у прийнятті рішень про передачу осіб, що сприяє забезпеченню незалежності процедури, об'єктивності та дотриманню стандартів справедливого судового розгляду.

Відхід від принципу незмінності кваліфікації діяння. Держави-члени повинні інформувати Генеральний секретаріат Ради Європейського Союзу про те, що у взаємовідносинах з іншими державами-членами, які подали аналогічне повідомлення, допускається затримання чи кримінальне переслідування за злочини, вчинені до моменту видачі, окрім злочину, за який особу було видано. Такий механізм забезпечує більшу процесуальну

⁵⁵ РАМКОВЕ РІШЕННЯ РАДИ від 13 червня 2002 року про європейський ордер на арешт та процедури передачі правопорушників між державами-членами (2002/584/ЮВС). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b17#Text

гнучкість, дозволяючи судовим органам ефективно реагувати на комплексні чи багатоскладові кримінальні справи, зокрема у випадках міжнародних злочинів.

Отже, європейський ордер на арешт є прикладом трансформації класичних інститутів міжнародного співробітництва, таких як екстрадиція, у нову, більш дієву, правову форму. Він демонструє, що у сфері боротьби зі злочинністю важливі не тільки закони, а й взаємна довіра між державами, спільні цінності та ефективні інституції, котрі забезпечують оперативне й прозоре виконання судових рішень у межах Європейського Союзу.

Питання для контролю засвоєння знань

Що таке екстрадиція? У яких випадках вона застосовується?

Які міжнародні злочини найчастіше стають підставою для екстрадиційних запитів?

Яка роль держави-ініціатора та держави-контрагента в екстрадиційному процесі?

Що таке Європейський ордер на арешт і чим він відрізняється від традиційної процедури екстрадиції?

Які інновації містить процедура виконання Європейського ордера на арешт?

Які принципи можуть перешкоджати екстрадиції навіть у випадку міжнародного злочину?

У яких випадках допускається відмова у видачі власного громадянина?

Що означає принцип «видай або суди» у міжнародному праві?

Проблема адаптації положень Римського статуту про передачу осіб Міжнародному кримінальному суду з європейським і національним законодавством.

РОЗДІЛ 4

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ

У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

4.1. Підстави та особливості кримінальної відповідальності за нормами міжнародного кримінального права

Сучасна система міжнародного кримінального права функціонує через міжнародні спеціальні трибунали, змішані (гібридні) трибунали, Міжнародний кримінальний суд, а також національні суди.

Одним із правових наслідків визнання певного діяння як міжнародного злочину є можливість застосування принципу універсальної (загальної) юрисдикції. Нагадаємо, що відповідно до даного принципу, будь-яка держава має право здійснювати кримінальне переслідування особи, підозрюваної у вчиненні міжнародного злочину, навіть за відсутності територіального, особистого чи іншого зв'язку між нею та державою, яка реалізує юрисдикцію.

Відповідно до норм міжнародного права, кожна особа, винна у вчиненні міжнародного злочину, має бути притягнута до кримінальної відповідальності та підлягати покаранню.

Загальне правило полягає в тому, що покарання за міжнародні злочини призначається національними судами відповідно до внутрішнього законодавства, з урахуванням положень міжнародного права. Як правило, міжнародні конвенції, що регламентують відповідальність за злочини проти миру та безпеки людства, а також інші злочини міжнародного характеру, не містять конкретних санкцій. Це пояснюється розбіжностями між національними системами кримінального права, зокрема щодо видів та міри покарання.

У процесі імплементації міжнародного кримінального права до національного законодавства держави самостійно визначають види і міру покарань відповідно до своїх правових традицій. Водночас вони зобов'язані дотримуватися загальновизнаних міжнародно-правових стандартів щодо поведження з правопорушниками та забезпечення справедливого судового розгляду.

Підстави та особливості кримінальної відповідальності за нормами міжнародного кримінального права охоплюють сукупність юридичних норм і принципів, що регламентують умови, за яких особа підлягає відповідальності за найтяжчі злочини, що зачіпають інтереси міжнародного співтовариства.

Підстави кримінальної відповідальності

<i>матеріальні</i>	<i>юридичні</i>
це скоєння міжнародного злочину, передбаченого нормами міжнародного кримінального права, а саме: геноцид (Конвенція 1948 р.); злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії; інші тяжкі злочини міжнародного характеру (тероризм, піратство, апартеїд – у межах універсальної юрисдикції)	передбачені нормами таких джерел: Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998); Статути трибуналів: Токійського, Нюрнберзького, МТКЮ, МТКР; Міжнародні конвенції, резолюції РБ ООН; звичаєве міжнародне право

Види відповідальності за міжнародні злочини

Як уже зазначалося, міжнародне кримінальне право спрямоване насамперед на встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб за діяння, що становлять міжнародні злочини: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. У цьому полягає його принципова відмінність від інших галузей міжнародного публічного права: в центрі уваги не держава, а особи, які вчинили найтяжчі порушення міжнародного права.

1. Індивідуальна кримінальна відповідальність

Особи, які вчинили міжнародний злочин, несуть індивідуальну кримінальну відповідальність незалежно від їхнього статусу (військовослужбовці, цивільні, керівники держави тощо). Цей принцип був уперше закріплений у Статуті Нюрнберзького трибуналу та в подальшому підтверджений у Римському статуті МКС (1998).

Особливості індивідуальної відповідальності:

– особа не може виправдовувати свої дії посилаючись на державу чи на виконання наказу;

– індивідуальна відповідальність може наставати незалежно від того, чи була встановлена відповідальність держави. ***Наприклад, Акаєсу Жан Поль міжнародним кримінальним трибуналом по Руанді було визнано індивідуально кримінально відповідальним за геноцид у Руанді 1994 року і призначено покарання у вигляді довічного ув'язнення (ICTR-96-04 [56]); володимир путін – ордер на арешт, виданий МКС у 2023 р. за незаконну депортацію українських дітей [57].***

2. Командна/субсидіарна відповідальність (Command responsibility)

⁵⁶ THE PROSECUTOR versus JEAN PAUL AKAYESU Case N°: ICTR-96-4. URL: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-96-04/MS15218R0000619893.PDF>

⁵⁷ Situation in Ukraine. ICC-01/22. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>

Особлива форма індивідуальної відповідальності, коли вищі посадові особи несуть відповідальність за дії своїх підлеглих, якщо знали або повинні були знати про вчинення злочинів і не вжили заходів для їх запобігання чи покарання винних (ст. 28 Римського статуту МКС). Настає за нездатність запобігти злочину або покарати винних, коли особа має владу чи командні повноваження. **Наприклад**, Судова палата III Трибуналу за злочини проти людяності, порушення законів і звичаїв війни та серйозні порушення Женевських конвенцій, скоєні між 1992 і 1994 роками Міжнародного трибуналу по колишній Югославії визнала чотирьох обвинувачених винними за 22 пунктами обвинувального акту, що стосувалися воєнних злочинів та злочинів проти людяності, та винесла обвинувальні вироки: Ядранко Прліч, колишній президент Хорватської ради оборони (HVO), а згодом прем'єр Хорватської Республіки Герцег-Босна, – 25 років позбавлення волі; Бруно Стоїч, колишній керівник департаменту оборони HVO, – 20 років позбавлення волі; Мілівой Петкович, начальник Головного штабу HVO та пізніше заступник командувача сил HVO, – 20 років позбавлення волі; Валентин Чорич, начальник Управління військової поліції та пізніше міністр внутрішніх справ, – 16 років позбавлення волі. У випадку з Валентином Чоричем Палата також встановила його командну відповідальність за злочини, скоєні у муніципалітеті Прозор у жовтні 1992 року. Суд дійшов висновку, що ці злочини не входили до меж спільного злочинного плану, однак відповідальність Чорича як посадової особи з владними повноваженнями було визначено згідно з принципом командної відповідальності. Це передбачало, що він знав або повинен був знати про скоєння злочинів підлеглими і не вжив необхідних заходів для їх запобігання або покарання винних [58].

3. *Колективна відповідальність, за співучасть (Joint criminal enterprise – JCE)*

Форма відповідальності, що застосовується до груп осіб, які спільно беруть участь у вчиненні злочину – організована злочинна організація. Не обов'язково, щоб кожен учасник вчинив сам злочин – достатньо бути частиною у реалізації злочинного наміру (плану) особа несе відповідальність за організацію, підбурювання, пособництво, спільне скоєння злочину.

Форми співучасті у міжнародних злочинах

Планування злочину

Об'єктивна сторона полягає в тому, що одна або кілька осіб розробляють конкретну злочинну поведінку, яка відповідає одному або кільком складам злочинів, передбачених законом. Для кваліфікації достатньо показати, що планування було істотним чинником, який сприяв реалізації такого злочину, тобто реально вплинуло на підготовку або скоєння кримінального правопорушення.

⁵⁸ Prlic and Others (IT-04-74). URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-04-74#eng>

Суб'єктивна сторона полягає в умислі. Особа свідомо прагнула спланувати вчинення злочину, або, як мінімум, усвідомлювала істотну ймовірність, що запланована нею дія або бездіяльність призведуть до скоєння злочину.

Підбурювання до злочину (instigating)

Об'єктивна сторона охоплює цілеспрямоване спонукання іншої особи до вчинення злочину (словесні заклики, настанови, надання інструкцій чи засобів під час прямого спілкування). Не потрібно доводити, що без підбурювання злочин не був би скоєний, достатньо встановити, що підбурювання було істотним фактором, який вплинув на рішення або дії іншої особи.

Суб'єктивна сторона полягає у намірі спонукати до вчинення злочину або, як мінімум, в усвідомленні істотної ймовірності, що злочин буде скоєно внаслідок дії або бездіяльності.

Віддання наказу («ordering»)

Об'єктивна сторона полягає в тому, що особа, яка перебуває в позиції влади або командування, може бути притягнута до відповідальності, якщо вона віддала наказ вчинити злочин, і цей злочин фактично було вчинено підлеглим.

Суб'єктивна сторона виражається в усвідомленні особою, що виконання її наказу призведе до скоєння злочину, і цей злочин вчинений підлеглими.

Пособництво

Об'єктивна сторона полягає у діях або бездіяльності, спрямованих спеціально на сприяння, полегшення або моральну підтримку скоєння конкретного злочину. Такі діяння мають істотно сприяли реалізації злочину.

Суб'єктивна сторона полягає в усвідомленні, що вчинені особою дії або бездіяльність сприяють скоєнню злочину основним виконавцем. Не обов'язково знати точний вид злочину, але необхідне розуміння його основних елементів.

На відміну від інших форм співучасті (планування, підбурювання та віддання наказу), котрі вимагають, щоб дії або бездіяльність обвинуваченого передували вчиненню злочину, пособництво, може мати місце до, під час або після скоєння основного злочину. Цей підхід відображає усталені позиції міжнародної кримінальної юриспруденції, зокрема в рішеннях МТКЮ (ICTY) та МТЧР (ICTR), МКС та інших міжнародних судів і є ключовим для кваліфікації відповідальності тих, хто, не є безпосереднім виконавцем, але активно сприяв скоєнню міжнародних злочинів: глави держав, урядовці, командири, логістичні координатори та інших посадовці. *Наприклад, Справа «Прокурор проти Радована Караджича» (МТКЮ) – визнано, що Караджич скоїв злочини: геноцид у районі Сребрениці в 1995 р., переслідування, знищення, вбивства, депортацію, нелюдські дії (насильницьке переселення), терор, незаконні*

напади на цивільне населення та захоплення заручників шляхом участі у чотирьох спільних злочинних організаціях [59].

Таблиця форм співучасті при скоєнні міжнародних злочинів

Форма	Суть	Обов'язкові елементи
Пряме скоєння злочину	особа власноруч виконує злочин	actus reus + mens rea
Планування	розробка схеми дій, яка згодом веде до злочину	істотний вплив на злочин
Підбурювання (instigating)	спонукання іншої особи до вчинення злочину	намір + причинно-наслідковий зв'язок
Віддання наказу (ordering)	віддача наказу в рамках владних повноважень, що призвів до злочину	командна позиція + злочин фактично вчинено
Пособництво (aiding)	дії/бездіяльність, котрі істотно сприяли вчиненню злочину	усвідомлення факту сприяння
Спільне скоєння (JCE)	участь у групі з метою вчинення злочину	загальний план + внесок у реалізацію злочину

4. Відповідальність держав за міжнародні злочини

Держава як суб'єкт міжнародного права несе відповідальність, окремо від індивіда, за міжнародно-протиправне діяння, зокрема у формі: відшкодування шкоди; дипломатичних вибачень; репарацій.

Практична проблема відповідальності держав у контексті міжнародного кримінального права залишається актуальною. Хоча міжнародне кримінальне право передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність фізичних осіб, у багатьох випадках держави сприймають притягнення представників свого політичного керівництва, військових командирів чи службовців, як непряму атаку на державний суверенітет. Такий підхід особливо проявився після ухвалення Римського статуту Міжнародного кримінального суду в 1998 році. Одним із найбільш показових прикладів є позиція Сполучених Штатів Америки. Уряд США відкрито розкритикував положення Статуту, котрі дозволяють МКС здійснювати юрисдикцію щодо громадян держави, яка не є учасником цього міжнародного договору. Американські офіційні особи зазначали, що суд над громадянином США без згоди самої держави суперечить принципу суверенної рівності та може створити політично вразливий прецедент,

⁵⁹ Tribunal convicts Radovan Karadžić for crimes in Bosnia and Herzegovina. 24 March 2016. URL: <https://www.icty.org/en/press/tribunal-convicts-radovan-karadzic-for-crimes-in-bosnia-and-herzegovina>

який де-факто накладає зобов'язання на державу, що не є стороною Статуту [60, р. 45]. Такі аргументи про утиск державного суверенітету у зв'язку з розслідуванням щодо громадян певної держави є юридично необґрунтованими, оскільки ігнорують відмінність між індивідуальною відповідальністю та відповідальністю держави. Юрисдикція МКС щодо фізичних осіб не створює міжнародно-правових зобов'язань для держав, що не є учасниками Римського статуту.

Як і будь-який міжнародний договір, Римський статут 1998 р. створює зобов'язання виключно для його учасників, відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., а саме: договір не створює зобов'язань або прав для третьої держави без її згоди (ст. 34) [61]. МКС є інструментом забезпечення індивідуальної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, а не органом покарання держав.

Відповідно до Римського Статуту, зобов'язання держав-учасниць охоплюють:

- виконання запитів Суду про арешт і передачу підозрюваних (ст. 89);
- сприяння у зборі доказів, допитах, обшуках тощо (ст. 93);
- виконання рішень про конфіскацію майна або виплату штрафів (ст. 109);
- обов'язок фінансового внеску до бюджету МКС (ст. 115, 116 РС) та інше.

Держави, котрі не є учасниками Статуту (США, Китай, Ізраїль), не мають юридичного обов'язку співпрацювати з МКС, за винятком ситуацій, коли така співпраця передбачена резолюцією Ради Безпеки ООН згідно з главою VII Статуту ООН (як у справах по Лівії чи Дарфуру).

Розслідування та судовий розгляд справи щодо фізичної особи у МКС не є актом осуду держави і не створює жодних юридичних наслідків для держави як суб'єкта міжнародного права. Прикладом є провадження проти Омара аль-Башира (Судан) [62], де Суд переслідував фізичну особу, а не державу, попри формальний протест влади Судану. Аналогічна ситуація у справі Жан-П'єра Бемби (ЦАР/ДРК) [63]; справі володимира путіна та Марії Львової-Бєлової (2023) [64], хоча росія не є стороною Римського

⁶⁰ HEARING BEFORE THE SUBCOMMITTEE ON INTERNATIONAL OPERATIONS OF THE COMMITTEE ON FOREIGN RELATIONS UNITED STATES SENATE ONE HUNDRED FIFTH CONGRESS SECOND SESSION JULY 23, 1998 URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-105shrg50976/pdf/CHRG-105shrg50976.pdf>

⁶¹ Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

⁶² The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir ICC-02/05-01/09. URL: <https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir>

⁶³ The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo. ICC-01/05-01/08. URL: <https://www.icc-cpi.int/car/bemba>

⁶⁴ Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>

статуту, проте юрисдикція МКС застосовується, оскільки Україна у 2014 та 2015 р. подала декларації про прийняття юрисдикції Суду (ст. 12(3) РС).

4.2. Види покарань у міжнародному кримінальному праві за міжнародні злочини

У багатьох міжнародних конвенціях містяться загальні рекомендації щодо призначення покарання за ті чи інші міжнародні злочини або злочин міжнародного характеру.

Міжнародні трибунали при призначенні покарання керуються нормами міжнародного кримінального права, а за потреби, також судовими прецедентами.

Таблиця видів покарання залежно від міжнародно-правового акта

<i>Міжнародно-правовий акт</i>	<i>Види покарання</i>
Статут Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді 1994 р.	за злочини, вчинені на території Руанди, призначається покарання у вигляді тюремного ув'язнення. При визначенні тривалості покарання суд керувався загальноприйнятою практикою винесення вироків про позбавлення волі, яка існує в судах Руанди (ст. 23).
Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів або психотропних речовин 1988 р. ^[65]	держави-учасниці повинні передбачити застосування таких покарань, як тюремне ув'язнення або інші види позбавлення волі, штрафні санкції та конфіскація за злочини, що підпадають під дію цієї Конвенції (п. а ч. 4 ст. 3).
Римський Статут МКС 1998 р.	за злочини, котрі підпадають під його юрисдикцію, можуть бути призначені основні та додаткові покарання
основні можливі види покарання (ч. 1 ст. 77)	а) позбавлення волі на визначений строк, який не перевищує максимального терміну в 30 років; б) довічне позбавлення волі за винятково тяжкий характер злочину та з урахуванням індивідуальних обставин винної особи.
додаткові (ч. 2 ст. 77):	а) штраф; б) конфіскацію доходів, майна і активів, отриманих прямо або опосередковано в результаті злочину, за умови дотримання прав сумлінних третіх сторін (bona fide).

⁶⁵ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text

Види покарань за міжнародні злочини відповідно до норм міжнародного кримінального права

– *штраф* – фінансова санкція, може застосовуватися як основне, так і додаткове покарання. **Наприклад**, за вчинення злочинів, передбачених Міжнародною конвенцією з охорони підводних телеграфних кабелів 1884 р. [66], ст. 12 надає державам-учасницям можливість обирати між такими санкціями: особистим арештом, грошовим штрафом або їх поєднанням. Застосування штрафів є радше винятковим. В основному розглядаються у вигляді компенсацій жертвам (репарацій) або покриття витрат на судочинство;

– *конфіскація майна* – означає покарання або захід, призначений судом після розгляду справи щодо кримінального правопорушення результатом якого є остаточне позбавлення права власності (ст. 1 Європейської Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 р.). Водночас ст. 11 Конвенції встановлює гарантії конфіскації майна та зобов'язує держави-учасниці, на прохання іншої Сторони, яка здійснює кримінальне переслідування або судовий розгляд, вживати попередніх заходів (наприклад, заморожування чи арешт майна), щоб запобігти його відчуженню або передачі. Може застосовуватися щодо майна, здобутого злочинним шляхом або використаного для скоєння злочинів. Спрямована на позбавлення злочинця майнової вигоди. Таке майно в подальшому може бути об'єктом запиту про конфіскацію;

– *позбавлення волі, включаючи тюремне ув'язнення* – є найпоширенішим видом покарання у міжнародному кримінальному праві. Згідно зі ст. 24 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії 1993 р., покарання, що призначається Судом, обмежується тюремним ув'язненням. При визначенні його строку Суд керується загальною практикою винесення вироків у судах колишньої Югославії. Застосовується до осіб, визнаних винними у вчиненні міжнародних злочинів. Тривалість може бути обмеженою певним строком, обчислюваним у кількості років, що не перевищує максимально 30 років (ст. 77 (1)(а)), або довічним позбавленням волі – найсуворіше покарання, що застосовується за особливо тяжкі злочини (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини у тяжких формах).

⁶⁶ CONVENTION FOR THE PROTECTION OF SUBMARINE TELEGRAPH CABLES. on 14 March 1884 URL: <chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/> <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/1884-Convention-for-the-Protection-of-Submarine-Telegraph-Cables-1.pdf>

Смертна кара за скоєння міжнародних злочинів: практика та сучасні підходи

У контексті міжнародного кримінального права питання застосування смертної кари має як історичне, так і сучасне значення.

Смертна кара застосовувалася міжнародними кримінальними трибуналами у перші роки після Другої світової війни.

Нюрнберзький трибунал 1945–1946 р. Із 22 підсудних 12 осіб (серед них: Герінг, Ріббентроп, Кейтель, Кальтенбрунер, Розенберг, Франк, Штрайхер, Заукель, Йодль, Зейс-Інкварт, Борман (заочно) були засуджені до смертної кари через повішення за скоєння злочинів проти миру, воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал, 1946–1948 р.). До смертної кари через повішення було засуджено 7 японських військових злочинців, серед яких – прем'єр-міністр Хідекі Тодзьо.

Таким чином, у перших міжнародних судових процесах смертна кара розглядалася як допустима санкція для найтяжчих міжнародних злочинів.

У сучасній системі міжнародного кримінального права смертна кара не визнається допустимим видом покарання. Її виключення є частиною загальної тенденції гуманізації кримінального судочинства на міжнародному рівні.

Основним із застережень у сфері міжнародної правової допомоги у кримінальних справах, зокрема при екстрадиції, є заборона видачі особи у разі загрози застосування смертної кари.

Значна кількість міжнародних договорів про правову допомогу містять положення згідно з якими, якщо злочин, за який запитується екстрадиція, карається смертною карою за законодавством держави-ініціатора, а законодавство держави-контрагента не передбачає такого покарання, то у видачі може бути відмовлено. Винятком є випадки, коли держава-ініціатор надає достатні гарантії того, що смертна кара не буде призначена, або у разі її призначення, вона не буде приведена у виконання. **Наприклад**, *Договір між Україною та Йорданським Хашимітським Королівством про видачу правопорушників 2019 р. (ст. 6)* [⁶⁷]; *Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 р. (ст. 62)* [⁶⁸].

Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998) також виключає можливість винесення смертного вироку. Найсуворіше покарання – довічне позбавлення волі (ст. 77 Статуту).

⁶⁷ Договір між Україною та Йорданським Хашимітським Королівством про видачу правопорушників 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400_003-19#Text

⁶⁸ Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174?find=1&text=%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD#w1_1

Аналогічний підхід було реалізовано в практиці інших судів: Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії (МКТЮ); Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді (МКТР); Спеціального суду по Сьєрра-Леоне.

Відмова від смертної кари пов'язана з утвердженням принципу гуманізму; визнанням права на життя як основного права людини (ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966)); ризиком судових помилок; бажанням забезпечити однакові стандарти правосуддя незалежно від юрисдикції.

На сьогодні підхід до смертної кари в національних правових системах є диференційованим.

Держави залежно від ставлення до інституту смертної кари, умовно поділяються на три групи:

Держави, в законодавстві яких смертна кара повністю скасована. У цих країнах скасовано смертну кару як у мирний, так і у воєнний час, що відповідає положенням Протоколів № 6 та № 13 до Європейської конвенції з прав людини (1950). Прикладами є Австрія, Німеччина, Україна, Естонія та ін.

Держави, у яких смертна кара передбачена в законодавстві, але фактично не застосовується. У цих країнах або діє мораторій на виконання смертних вироків, або смертна кара не застосовується впродовж тривалого часу. Прикладами є низка країн Близького Сходу та деякі держави Східної Європи.

Держави, які зберігають смертну кару в кримінальному законодавстві та застосовують її на практиці. До цієї категорії належать країни, де смертна кара активно використовується як вид покарання за окремі категорії злочинів. Прикладами є половина штатів США, Китай, Туреччина, Японія та інші.

Проте навіть у цих державах застосування смертної кари за міжнародні злочини є вкрай обмеженим або формально передбаченим.

Отже, смертна кара історично застосовувалась у практиці міжнародних трибуналів як покарання за найтяжчі злочини. Проте сучасна модель міжнародного кримінального правосуддя орієнтована на відмову від смертної кари на користь гуманного правосуддя, котре забезпечує дотримання фундаментальних прав людини. Це відображає еволюцію міжнародного права від репресивної до превентивно-гуманістичної моделі.

4.3. Відбування покарання та виконання вироків міжнародних судів

Відбування покарання після винесення вироку провадиться відповідно до норм міжнародного кримінального права та процедур міжнародних судів.

Міжнародні суди не мають власних пенітенціарних установ для утримання засуджених, тому виконання покарання, призначеного міжнародними кримінальними судами, відбувається на території тієї держави, яка добровільно погодилася прийняти засудженого для

відбування вироку. Крім того, вирок, ухвалений судом однієї держави, може виконуватись на території іншої держави.

Виконання покарань у таких випадках регулюється положеннями міжнародних конвенцій та двосторонніх договорів про надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах.

Зокрема, Міжнародна конвенція про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання в державі їхнього громадянства 1978 р. встановлює чіткі процедурні умови, ухвалення рішень щодо виконання таких вироків. Конвенція визначає, що покарання виконується на підставі вироку суду держави, яка винесла обвинувальний вирок (ст. 10). Водночас суд держави громадянства засудженого, приймаючи рішення про виконання вироку, має:

- перекваліфікувати діяння відповідно до положень свого національного кримінального законодавства;
- визначити строк позбавлення волі згідно з національними санкціями, але не перевищуючи строку, передбаченого вирокком держави, яка засудила особу.

Під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі держави зобов'язані дотримуватись мінімальних стандартів поведження із засудженими. Такі стандарти були вперше прийняті на I Конгресі ООН з питань профілактики злочинності та поведження з правопорушниками у 1955 р. у вигляді Мінімальних стандартних правил поведження з ув'язненими. Згодом вони були інтегровані у норми Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. Вказані стандарти закріплюють право кожної засудженої особи на гуманне поведження та повагу до її гідності, незалежно від специфіки національної пенітенціарної системи.

Неповнолітні правопорушники

Міжнародне кримінальне право визнає дітей як особливо вразливу групу, яка потребує пріоритетного захисту навіть у випадку залучення їх до співучасті у скоєнні міжнародних злочинів.

Відповідно до Конвенції ООН про права дитини 1989 р., у контексті міжнародного кримінального права, неповнолітні – це особи, які на момент вчинення злочину не досягли 18 років (ст. 1) [69].

В окремих випадках може розглядатися нижча вікова межа кримінальної відповідальності, встановлена національним законодавством, але міжнародне право визначає 18 років як загальний стандарт.

Міжнародні суди, зокрема Міжнародний кримінальний суд, мають юрисдикцію щодо осіб, які досягли віку 18 років на момент імовірного вчинення злочину (ст. 26 Римського статуту МКС).

⁶⁹ Конвенція про права дитини 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

Особа, яка вчинила міжнародний злочин до 18 років, зазвичай не підлягає кримінальному переслідуванню МКС, однак можливі винятки, якщо національні системи правосуддя не можуть або не бажають притягнути неповнолітнього до відповідальності відповідно до міжнародних стандартів.

Відповідальність неповнолітніх має ґрунтуватися на принципах справедливості, пропорційності та гуманності.

Особливості відповідальності неповнолітніх

Неповнолітні можуть виступати як жертвами, так і виконавцями міжнародних злочинів тому, міжнародне кримінальне право балансує між необхідністю притягнення до відповідальності та забезпеченням належного захисту прав дитини.

Однією з найбільш поширених проблем у збройних конфліктах є вербування неповнолітніх та їх використання як дітей-солдатів. Відповідно до Римського статуту, набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях (ст. 8(2)(b)(xxvi)) визнається окремим військовим злочином.

Коли необхідно притягнути до відповідальності неповнолітнього за скоєння міжнародного злочину, міжнародне правосуддя передбачає особливі гарантії захисту їхніх прав. При визначенні виду й міри покарання суд зобов'язаний враховувати не лише характер та тяжкість вчиненого злочину, але й вік, стан і потреби неповнолітнього; рівень психологічного і фізичного розвитку; вразливість психіки; специфіку ціннісних орієнтирів; життєвий досвід та ступінь усвідомлення своїх дій; своєрідність неформальної поведінки і спілкування, а також можливості ресоціалізації та інші обставини.

МКС і міжнародні трибунали дотримуються гуманістичного підходу щодо обвинувачення неповнолітніх, а саме:

- вивчається можливість застосування альтернативних заходів до позбавлення волі (реабілітаційні заходи, пробація, спостереження);
- заборонено застосування смертної кари до осіб, які на момент скоєння злочину були неповнолітніми
- при наявності примусу, маніпуляцій або використання дітей третіми особами, можливе повне звільнення від кримінальної відповідальності або застосування заходів захисту та підтримки.

Усі заходи, пов'язані з неповнолітніми, повинні бути спрямовані на їх ресоціалізацію, реабілітацію та недопущення повторної участі у злочинній діяльності.

Докладніше ознайомитись із особливостями дружнього до дітей правосуддя можна у таких документах:

Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила» 1985 р.);

Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі («Гаванські правила», 1990 р.);

Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх («Ер-Ріадські керівні принципи» 1990 р.);

Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20, 2005 р.);

Керівні вказівки Генерального Секретаря ООН: Підхід ООН до судочинства у справах неповнолітніх 2008 р.;

Керівні принципи ООН щодо належного застосування і умов альтернативних форм піклування про дітей 2009 р. та ін.

4.4. Обставини, що виключають кримінальну відповідальність у міжнародному кримінальному праві

Обставини, що виключають кримінальну відповідальність – це правові підстави відповідно до яких особу яку потенційно підозрюють у скоєнні міжнародного злочину можна звільнити від кримінальної відповідальності, незважаючи на наявність об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину.

У міжнародному кримінальному праві вони визнаються в якості підстав для звільнення від покарання або не притягнення до відповідальності, навіть якщо факт злочину доведений.

Це необхідний елемент для справедливого судочинства, що враховує специфіку міжнародних злочинів, наприклад, вплив обставин війни, примусу, стану необхідності, що може бути характерним для збройних конфліктів.

У міжнародному кримінальному праві, зокрема за зразком Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС), обставини, що виключають кримінальну відповідальність, можна поділити на такі основні види:

Відсутність елементів складу злочину (об'єктивних чи суб'єктивних) – за відсутності одного з обов'язкових елементів складу злочину відповідальність не настає (загальне правило), а саме: умислу або скоєння злочину з необережності; об'єктивної сторони злочину; суб'єкта злочину (наприклад, особа була неповнолітньою).

Обставини, що виключають вину – особа не може бути визнана винною, наприклад, через психічний розлад, що позбавляє її можливості усвідомлювати протиправність чи характер вчинюваного нею діяння або узгоджувати свої дії з вимогами закону.

Римський статут визначає наступні підстави, що виключають вину (ст. 31):

– психічні розлади або інші психічні стани, що виключають усвідомлення або контроль – особа на момент вчинення злочину не могла усвідомлювати характер або протиправність своїх дій або не могла керувати ними через важке психічне захворювання чи розлад;

– інтоксикація (випадкова) що позбавила особу здатності розуміти характер чи протиправність своїх дій. Водночас, якщо особа добровільно вживала речовини, що спричинили інтоксикацію, знаючи або свідомо знехтувала ризиком того, що в результаті цього може бути вчинено діяння, яке становить злочин, що підпадає під юрисдикцію МКС, таку особу не звільняють від відповідальності.

Обставини необхідності (стану крайньої необхідності) легітимні дії, вчинені для усунення небезпеки, що загрожує життю, здоров'ю чи іншим важливим суспільним інтересам, за умови, що завдана шкода не перевищує відвернену. Важлива умова, це відсутність іншого способу уникнути небезпеки.

Обставини примусу або загрози (duress) – особа діяла під фізичним або моральним тиском, прямим і неминучим примусом, загрозою насильства, що позбавляло її можливості чинити опір і не мала розумної альтернативи. Примус і загроза фактично становили основу правових оцінок. Тобто, навіть якщо вживається термін «необхідність», йдеться переважно про зовнішній тиск чи примус, який позбавляв обвинуваченого свободи вибору.

Водночас примус не звільняє автоматично від відповідальності – Суд враховує всі обставини, включно з характером злочину (наприклад, участь у геноциді складніше виправдати примусом). Заява обвинуваченого: «Я боявся» – не є достатньою без реальної неминучої загрози.

До умов звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння злочину під фізичним чи психологічним примусом відносяться:

- особа не могла діяти інакше (не мала реального вибору);
- загроза була неминучою та реальною;
- дія особи не спричинила більшого зла, ніж могла б спричинити відмова від дії (у випадках виконання злочинного наказу).

У міжнародному кримінальному праві ця підстава визнається, але з суттєвими обмеженнями, особливо щодо воєнних злочинів чи злочинів проти людяності.

Помилка факту (ст. 32(1)) – особа діяла під суттєвою помилкою щодо фактичних обставин, що виключає умисел, необхідний для злочину.

Помилка права (ст. 32(2)) – помилка у тлумаченні норм міжнародного права не звільняє від відповідальності, окрім випадків, коли вона виключає умисел.

Питання для контролю засвоєння знань

Поясніть, чому міжнародні кримінальні суди не мають власних установ для відбування покарань?

У чому полягає роль держави громадянства засудженого під час виконання вироку, ухваленого міжнародним судом?

Чи належить участь в організованій злочинній організації до форм співучасті у злочині за міжнародним правом? Обґрунтуйте.

Які основні форми індивідуальної кримінальної відповідальності Ви знаєте?

Чому важливо визнавати можливість одночасного обвинувачення за кількома формами співучасті у межах одного злочину?

Наведіть приклад, коли одна й та сама особа може бути одночасно обвинуваченою у плануванні та підбурюванні до вчинення міжнародного злочину.

Чи визнає Римський статут інші форми співучасті, окрім передбачених МКТР? Якщо так, то які саме?

Яке практичне значення має чітке визначення форми співучасті у міжнародному кримінальному провадженні?

РОЗДІЛ 5 МІЖНАРОДНІ ВОЄННІ ТРИБУНАЛИ

5.1. Сучасна система міжнародної кримінальної юстиції

Чинна система міжнародного кримінального права функціонує через міжнародні ad hoc трибунали, змішані (гібридні) трибунали, Міжнародний кримінальний суд, а також через національні суди.

Міжнародні воєнні трибунали є невід'ємною складовою системи міжнародної кримінальної юстиції, спрямованою на ефективне розслідування та покарання воєнних злочинів, а також на зміцнення міжнародного правопорядку. Їх діяльність не лише забезпечує справедливість у конкретних конфліктах, але й формує правові прецеденти, що впливають на розвиток міжнародного кримінального права загалом.

Міжнародний воєнний трибунал – це тимчасова спеціалізована судова інституція, створена міжнародною спільнотою (переважно через міждержавні угоди чи резолюції ООН) для розслідування і судового переслідування осіб, обґрунтовано обвинувачених у скоєнні найтяжчих злочинів, пов'язаних з воєнними конфліктами, зокрема: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочину агресії.

У контексті міжнародного права та офіційних документів, для позначення надзвичайних або спеціальних судів, створених після війн для притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів коректним є використання терміна «**воєнний трибунал**»

Міжнародні воєнні трибунали є яскравим прикладом органів кримінальної юстиції, що діють у рамках міжнародного права.

Як і інші органи міжнародної кримінальної юстиції, міжнародні воєнні трибунали:

- мають юрисдикцію над особами, винними у вчиненні міжнародних злочинів, і створюються за участю або під егідою ООН чи міжнародних угод;
- базуються на нормах міжнародного кримінального права та міжнародних договорів, які визначають злочинність воєнних злочинів;
- здійснюють правосуддя відповідно до міжнародних стандартів кримінального процесу;
- спрямовані на відновлення справедливості, запобігання подальшим злочинам і зміцнення міжнародного миру і безпеки.

Традиційно розгляд злочинів скоєних індивідами був справою національних судів, однак після Другої світової війни розпочався процес інституціоналізації міжнародного кримінального правосуддя.

Використовуючи свої повноваження, Рада Безпеки ООН зіграла активну роль у створенні трибуналів задля подолання безкарності за воєнні злочини та злочини проти людяності у регіональних конфліктних.

Сучасна система міжнародної кримінальної юстиції:

Міжнародні кримінальні трибунали ad hoc, створені Радою Безпеки ООН для розслідування та розгляду конкретних збройних конфліктів;

Змішані (гібридні) трибунали – суди, що поєднують елементи міжнародного та національного права;

Міжнародний кримінальний суд (МКС) – постійний незалежний орган, заснований на Римському статуті 1998 року.

Основні міжнародні воєнні трибунали

Назва трибуналу	Рік створення	Юрисдикція	Особливості
Міжнародний воєнний трибунал у Нюрнберзі (ІМТ)	1945	злочини проти миру, воєнні злочини, злочини проти людяності	заснований Лондонською угодою між союзниками; судив лідерів Третього рейху
Міжнародний воєнний трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал)	1946	аналогічна до ІМТ	суд над японськими військовими та політичними лідерами
Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (ІСТУ)	1993	злочини, вчинені під час воєн у Югославії	перший трибунал після Нюрнберга, створений РБ ООН
Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди (ІСТР)	1994	геноцид, злочини проти людяності	судив відповідальних за геноцид тутсі в Руанді
Спеціальні та змішані трибунали	2000–2015-ті	Ліван, Сьєрра-Леоне, Камбоджа, Косово тощо	як правило поєднують міжнародне та національне право (гібридна модель)

Історично першими значущими прикладами таких трибуналів стали Міжнародний воєнний трибунал у Нюрнберзі та Міжнародний воєнний трибунал для Далекого Сходу, які заклали основу для подальшого розвитку міжнародної кримінальної юстиції. У сучасній системі міжнародної кримінальної юстиції їхню роль продовжують виконувати *ad hoc* трибунали, наприклад, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ) і Міжнародний трибунал щодо Руанди (МТРУ).

Міжнародний воєнний трибунал у Нюрнберзі (The International Military Tribunal (IMT) [70] – судовий орган з переслідування та покарання головних воєнних злочинців Другої світової війни. Створений відповідно

⁷⁰ International Military Tribunal at Nuremberg. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/international-military-tribunal-at-nuremberg>

до Лондонської угоди між урядами СРСР, США, Великої Британії та Франції від 8 серпня 1945 [71].

Кожна з чотирьох держав, що створили Міжнародний військовий трибунал (ІМТ), запропонувала одного суддю, одного запасного суддю та групу обвинувачення (прокурори). Запасні судді брали участь у обговореннях Трибуналу, але не мали права голосу при прийнятті рішень.

Юрисдикція Міжнародного військового трибуналу була обмежена трьома категоріями злочинів, за які передбачена індивідуальна відповідальність, а саме: злочини проти миру, що охоплювали планування, підготовку, розв'язання або ведення агресивної війни, а також участь у спільному плануванні чи змові з метою її скоєння; військові злочини – порушення законів чи звичаїв війни та злочини проти людяності – вбивства, знищення, поневолення, депортації та інші нелюдські діяння, вчинені проти цивільного населення до або під час війни.

Судовий процес розпочався: 20 листопада 1945 р.

Дата завершення слухання: 1 вересня 1946 р.

Місце перебування: Палац правосуддя в Нюрнберзі, Німеччина

1 жовтня 1946 р. судді винесли вердикт: 12 підсудних засудили до смертної кари, 3 – довічне ув'язнення, 2 – до 20 років, по одному до 15 та 10 років і 3 – виправдали. Також ІМТ оголосив організації нацистської партії: Керівний корпус нацистської партії; гестапо; СС; СД (розвідувальна служба СС) злочинними організаціями.

У Нюрнберзькій хартії зазначалося, що злочини проти людяності включають дії, скоєні «до або під час війни». Однак судді ІМТ вирішили, що вони можуть розглядати лише злочини проти людяності, скоєні під час війни. Хоча судді визнали, що нацистська Німеччина скоювала жахливі злочини до війни, включаючи переслідування євреїв, вони не судили підсудних за їхню роль у довоєнних злочинах.

5.2. Міжнародні кримінальні трибунали ad hoc, створені Радою Безпеки ООН

Ad hoc трибунали – це тимчасові судові органи, створені Радою Безпеки ООН відповідно до розділу VII Статуту ООН у відповідь на масштабні порушення міжнародного гуманітарного права. Вони мають чітко обмежену юрисдикцію за територією, часом і предметом. Їхня діяльність є логічним продовженням традицій міжнародних військових трибуналів, зокрема Нюрнберзького і Токійського.

⁷¹ UNITED KINGDOM OF GREAT BRITAIN AND NORTHERN IRELAND, UNITED STATES OF AMERICA, FRANCE, UNION OF SOVIET SOCIALIST REPUBLICS. London, on 8 August 1945. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf

До найбільш відомих ad hoc трибуналів належать:

Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території колишньої Югославії з 1991 року (МТКЮ).

Міжнародний трибунал по колишній Югославії створений Резолюцією Рада Безпеки № 827 від 25 травня 1993 року. Його основною метою стало переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні під час збройних конфліктів на території колишньої Югославії у 1990-х роках.

Дата створення: 1993 рік.

Дата завершення роботи: 31 грудня 2017 року.

Місце перебування: Гаага, Нідерланди.

Перше судове провадження було завершене у травні 1997 року. Резолюцією 2329 (2016) Рада востаннє продовжила термін повноважень Президента, суддів МТКЮ та перепризначила Прокурора.

Протягом 24 років своєї діяльності МТКЮ розслідував і розглянув численні справи, за результатами яких було винесено вироки 161 особі. Він став першим міжнародним кримінальним судом, що здійснював правосуддя щодо найтяжчих злочинів, скоєних після Другої світової війни, та продовжив традицію Нюрнберзького та Токійського воєнних трибуналів.

Створення МТКЮ стало відповіддю на масові звірства і жорстокості, вчинені, зокрема, у Республіці Боснія і Герцеговина, що було визнано Радою Безпеки ООН як загрозу для міжнародного миру та безпеки.

Юрисдикція МТКЮ обмежувалася територією колишньої Югославії та злочинами, вчиненими з 1991 року. Вона охоплювала чотири категорії міжнародних злочинів, передбачених Статутом Трибуналу: тяжкі порушення Женевських конвенцій 1949 року; порушення законів і звичаїв війни; геноцид; злочини проти людяності.

Слід звернути увагу на низку принципів положень, закріплених у Статуті Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ).

По-перше, однією із головних ознак діяльності МТКЮ є принцип невідворотності відповідальності. Статут встановлює абсолютну персональну кримінальну відповідальність, незалежно від посадового становища особи. Будь-яка особа на всіх рівнях владної ієрархії може бути притягнута до відповідальності за міжнародні злочини. Наявність офіційного статусу (глава держави, уряду, високопосадовець) не звільняє особу від відповідальності за вчинені міжнародні злочини і не є обставиною, яка пом'якшує покарання.

По-друге, як правова доктрина закріплена командна відповідальність, що передбачає обов'язок керівника контролювати дії підлеглих. Керівники несуть кримінальну відповідальність за дії своїх підлеглих, якщо було встановлено, що вони знали або повинні були знати про вчинення

підлеглими серйозних порушень міжнародного гуманітарного права та не вжили необхідних заходів для їх попередження чи покарання винних.

По-третє, виконання злочинного наказу не є підставою для звільнення від відповідальності. Статут прямо передбачає, що підлеглі особи, які вчинили злочини за наказом уряду або високопосадовців, все одно підлягають кримінальній відповідальності.

Усього до складу Трибуналу входило 27 суддів: 15 постійних і 12 суддів *ad litem* (тимчасових). Усі судді повинні мати високий моральний авторитет, професійну компетентність, а також глибокі знання і досвід у сфері кримінального, міжнародного гуманітарного права та прав людини. Кандидатури висувалися державами-членами ООН за поданням Ради Безпеки і обиралися Генеральною Асамблеєю строком на 5 років, з можливістю переобрання.

Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території Руанди, та громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, скоєні на території сусідніх держав, у період з 1 січня 1994 року по 31 грудня 1994 року (МКТР)

Резолюцією 955 (1994) від 8 листопада 1994 року Рада Безпеки створила Міжнародний трибунал по Руанді для переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні:

- на території Руанди з 1 січня 1994 року по 31 грудня 1994 року;
- а також громадянами Руанди, відповідальними за подібні злочини, вчинені на території сусідніх держав протягом 1994 року.

Крім виконання функції притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів, МКТР також мав на меті сприяти процесу національного примирення, відновленню справедливості та поваги до верховенства права в Руанді.

Резолюцією 977 від 22 лютого 1995 Рада Безпеки ООН визначила місцеперебування МКТР м. Аруша (Об'єднана Республіка Танзанія), також мав Апеляційну палату, розташовану в Гаазі, Нідерланди.

Перше судове провадження розпочалося в січні 1997 року.

Резолюцією 2256 (2015) 31 грудня 2015 року Рада офіційно завершила судову роботу МКТР та передала залишкові функції до Міжнародного залишкового механізму кримінальних трибуналів (МЗМКТ). За період своєї роботи МКТР висунув звинувачення 93 особам, та винесено вироки 62 особам.

Трибунал має повноваження судити за трьома категоріями злочинів, визначених у його Статуті: геноцид; злочини проти людяності, зокрема: вбивства, знищення, поневолення, депортація, ув'язнення, тортури, згвалтування та переслідування за політичними, расовими та релігійними мотивами; порушення загальної ст. 3 Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткового протоколу II про захист жертв війни включають колективні

покарання, акти тероризму, грабежі та захоплення заручників (ці документи встановлюють правила, що застосовуються до збройних конфліктів неміжнародного характеру).

Трибунал також ухвалив низку рішень із принципових питань міжнародного кримінального права, сформував практику тлумачення поняття «геноцид», зокрема його спеціального наміру (*dolus specialis*), форм підбурювання та відповідальності керівництва. МКТР започаткував механізми правового примирення та міжнародної солідарності, наголошуючи на ролі міжнародного правосуддя у подоланні наслідків масового насильства. Передача залишкових функцій до Механізму для міжнародних кримінальних трибуналів (МЗМКТ) забезпечила інституційну неперервність виконання вироків, захист свідків та розгляд апеляцій, що засвідчує збереження правових і моральних здобутків МКТР.

5.3. Змішані (гібридні) суди та трибунали

Загальна характеристика

Юридична природа. Змішані (гібридні) суди об'єднують міжнародних і національних суддів, прокурорів та інших посадових осіб. У своїй роботі вони застосовують як норми міжнародного, так і національного права, що дозволяє поєднати міжнародні стандарти правосуддя з особливостями національного правової системи. Такі суди створюються, як правило, у державах де національна система правосуддя не здатна самостійно забезпечити ефективне переслідування осіб, винних у скоєнні тяжких злочинів.

Повноваження. Мають юрисдикцію щодо злочинів міжнародного характеру, зокрема геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, а також серйозних порушень прав людини, скоєних під час збройних конфліктів міжнародного та не міжнародного характеру. Їх діяльність спрямована на забезпечення права та зміцнення національної судової системи після конфлікту.

Особливості. Забезпечують більшу легітимність та прийнятність процесу для місцевого населення. Оскільки поєднують міжнародні стандарти правосуддя з національним контекстом. Фінансування здійснюється міжнародними організаціями та державами-донорами, що гарантує незалежність суду та його здатність виконувати функції у постконфліктних ситуаціях.

Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне (СССЛ) ^[72], створений для розслідування злочинів, скоєних під час громадянської війни. Процес його створення є прикладом гібридної моделі міжнародного правосуддя, що об'єднала елементи міжнародного та національного судочинства. Це дало

⁷²Special Court for Sierra Leone URL: <https://hybridjustice.com/special-court-for-sierra-leone/>

змогу ефективно переслідувати осіб, винних у тяжких міжнародних злочинах, із збереженням суверенітету держави.

Дата створення – 2002 р. Суд був створений відповідно до двосторонньої угоди між ООН та урядом Сьєрра-Леоне, а не рішення Ради Безпеки, що відрізняє його від МТКЮ та МКТР, і свідчить про гнучкість механізмів міжнародного кримінального правосуддя. Уряд Сьєрра-Леоне у 2000 р. звернувся до Організації Об'єднаних Націй році щодо створення «спеціального суду» для розгляду серйозних злочинів проти цивільного населення та миротворців ООН, скоєних під час десятирічної громадянської війни у державі (1991–2002 роки).

Дата завершення роботи – 2012 р.

Місцеперебування – Фрітаун, Сьєрра-Леоне

Основні етапи створення та функціонування Спеціального суду по Сьєрра-Леоне

14 серпня 2000 р.	Рада Безпеки ООН ухвалила Резолюцію № 1315, якою Генеральному секретарю ООН було запропоновано розпочати переговори з урядом Сьєрра-Леоне щодо створення спеціального суду для розслідування та переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та законодавства Сьєрра-Леоне.
16 січня 2001 р.	Організація Об'єднаних Націй та уряд Сьєрра-Леоне підписали Угоду про створення Спеціального суду по Сьєрра-Леоне (СССЛ).
16 березня 2002 р.	Були прийняті Правила процедури та доказів Спеціального суду
25 квітня 2002 р.	Уряд Сьєрра-Леоне ратифікував Закон про ратифікацію Угоди про Спеціальний суд, завдяки чому суд набув юридичної сили у внутрішньому правопорядку країни. До цього Закону було включено і Статут Спеціального суду
7 березня 2003 р.	Прийнято Правила щодо тримання під вартою осіб, які очікують суду, апеляції або вже перебувають під вартою за рішенням суду
1 лютого 2012 р.	Враховуючи завершення основної судової діяльності, ООН та уряд Сьєрра-Леоне підписали Угоду про створення Залишкового механізму. Ратифікація цієї Угоди відбулася того ж дня

Юрисдикція Спеціального суду по Сьєрра-Леоне

СССЛ мав обмежену персональну юрисдикцію переслідував лише осіб, які займали ключові ролі при скоєнні злочинів (вищі командири, політичні лідери, ідеологи), не розслідуючи дії рядових виконавців. Суд мав мандат переслідувати осіб, які несуть найбільшу індивідуальну

кримінальну відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та національного законодавства Сьєрра-Леоне, скоєні:

- на території Сьєрра-Леоне;
- починаючи з 30 листопада 1996 року по 2002 р.;
- особами, дії яких поставили під загрозу встановлення та здійснення мирного процесу в державі.

Розширена юрисдикція СССЛ щодо миротворців

Суд мав також повноваження переслідувати злочини, скоєні персоналом ООН, включаючи миротворців, за таких умов:

- злочини були вчинені на території Сьєрра-Леоне;
- вони підпадають під дію чинної Угоди про статус місії (Status of Mission Agreement) між ООН та урядом Сьєрра-Леоне;
- якщо держава, яка надала персонал, не може або не бажає здійснювати розслідування та притягнення до відповідальності;
- Суд може звернутися до Ради Безпеки ООН за дозволом на здійснення юрисдикції щодо таких осіб.

Ухвалення внутрішнього закону та ратифікація Статуту забезпечили інтеграцію суду у правову систему Сьєрра-Леоне, а також підвищили рівень сприйняття та легітимності суду серед населення.

Завчасне прийняття таких нормативних актів, як Правила процедури, доказів і тримання під вартою, забезпечило процесуальну визначеність і стабільну роботу суду.

Злочини, передбачені Статутом Суду:

СССЛ мав юрисдикцію щодо таких міжнародних і національних злочинів:

злочини проти людяності – вбивства; знищення; поневолення; тортури; зґвалтування; сексуальне рабство; примусова проституція; інші форми сексуального насильства; переслідування за політичною, расовою, етнічною чи релігійною ознакою.

серйозні порушення міжнародного гуманітарного права – порушення ст. 3 спільної до Женевських конвенцій 1949 року; інші тяжкі порушення звичаєвого гуманітарного права.

злочини відповідно до внутрішнього кримінального права Сьєрра-Леоне – зокрема, ті, що мають зв'язок із міжнародним збройним конфліктом та масовим насильством.

Роль та досягнення СССЛ:

Справа Чарльза Тейлора. СССЛ виніс обвинувальний вирок колишньому президенту Ліберії Чарльзу Тейлору, визнавши його винним у сприянні та підбурюванні до скоєння воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Всі ці злочини були вчинені повстанцями Об'єднаного революційного фронту (ОРФ) у Сьєрра-Леоне за сприяння Тейлора. Це

стало першим випадком після Нюрнберзького трибуналу, коли міжнародний суд засудив колишнього главу держави що стало історичним прецедентом у міжнародному правосудді.

26 вересня 2014 року Апеляційна палата залишила в силі 50-річний вирок, винесений 26 квітня 2012 року, відповідно до якого Тейлора було визнано винним за:

- 5 пунктами обвинувачення у злочинах проти людяності;
- 5 пунктами обвинувачення у воєнних злочинах;
- 1 пунктом обвинувачення у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права.

Судові провадження проти інших обвинувачених. Загалом було висунуто обвинувачення 22 особам: 2 обвинувачених були виправдані, 8 осіб наразі відбувають покарання, 1 засуджений, Алекс Бріма, помер 9 червня 2016 року, відбуваючи 50-річний строк, 3 підозрюваних померли до завершення розслідування.

Провадження щодо Джонні Пола Корони триває в рамках Залишкового механізму СССЛ – суд його не затримав, і він, імовірно, загинув.

Правові новації та прецеденти:

- внесок у розробку норм щодо сексуального рабства як злочину проти людяності;
- визнання використання дітей-солдатів як міжнародного злочину;
- встановлення зв'язку між торгівлею алмазами та фінансуванням збройних конфліктів (так звані «криваві алмази»).

Створення Залишкового Спеціального суду для Сьєрра-Леоне (ЗСССЛ) стало логічним продовженням діяльності Спеціального суду для Сьєрра-Леоне (СССЛ) після його офіційного закриття у 2013 році. Його засновано на підставі Угоди між Організацією Об'єднаних Націй та урядом Сьєрра-Леоне, укладеної з метою нагляду за виконанням залишкових функцій суду.

Функції ЗСССЛ:

- виконання вироків (зокрема, моніторинг умов утримання засуджених осіб у місцях відбування покарання);
- розгляд справ про неповагу до суду;
- захист свідків та осіб, які співпрацювали з судом;
- управління та збереження архівів СССЛ;
- розгляд апеляцій та можливих процесуальних питань, що виникають після закриття суду.

Камбоджійський трибунал (ЕССС) для розгляду злочинів режиму Червоних кхмерів ^[73] – є прикладом гібридного (змішаного) правосуддя,

⁷³Extraordinary Chambers in the Court of Cambodia. URL: <https://hybridjustice.com/extraordinary-chambers-in-the-court-of-cambodia/>

який демонструє можливість ефективної взаємодії внутрішнього камбоджійського законодавства з міжнародними стандартами, що дозволяє ефективно кваліфікувати події 1975–1979 років як міжнародні злочини. Це створює нову модель притягнення до відповідальності за масові злочини в контексті збереження суверенітету держави.

Дата створення: 2006 р. урядом Камбоджі та ООН

Місцезнаходження: Пномпень, Камбоджа

Основні етапи створення та функціонування Камбоджійського трибуналу (ЕССС)

18 грудня 2002 р.	Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію 57/228, якою підтвердила, що серйозні порушення камбоджійського та міжнародного гуманітарного права, вчинені у 1975–1979 роках, залишаються предметом особливої уваги міжнародної спільноти. Резолюція закликала Генерального секретаря ООН та уряд Камбоджі завершити процедуру укладення Угоди про створення спеціального трибуналу, а також підтвердила, що фінансування суду здійснюватиметься за рахунок добровільних внесків
27 жовтня 2004 р.	оприлюднено Угоду між Організацією Об'єднаних Націй та Королівським урядом Камбоджі щодо створення Надзвичайних палат у судах Камбоджі (ЕССС) для кримінального переслідування осіб, відповідальних за злочини, скоєні в період Демократичної Кампучії (1975–1979 роки). Угода закладає основу для спільної діяльності Камбоджі та ООН у сфері правосуддя
27 жовтня 2004 р.	оприлюднено Закон про створення Надзвичайних палат у судах Камбоджі, що передбачає інтеграцію ЕССС у внутрішню правову систему держави. Закон встановлює юрисдикцію, повноваження та правові процедури діяльності трибуналу
12 червня 2007 р.	ухвалено Внутрішні правила ЕССС, які визначають структуру суду, функціонування адміністративного офісу, офісів співпрокурорів та слідчих суддів, судової поліції, а також процедури судових розглядів

Юрисдикція Камбоджійського трибуналу (ЕССС)

Юрисдикція ЕССС обмежується конкретним періодом з 17.04.1975 по 06.01.1979, що дозволяє зосередитись на розслідуванні та доведенні злочинів саме в межах правління Демократичної Кампучії.

Розділ II Закону про створення Надзвичайних палат у судах Камбоджі (ЕССС), ст. 2, передбачає створення спеціальних палат у складі суду першої інстанції та Верховного суду. Ці палати мають повноваження притягати до кримінальної відповідальності вищих керівників Демократичної Кампучії,

причетних до злочинів режиму «червоних кхмерів», що забезпечує фокусування на головних винуватцях, а також осіб, які несуть найбільшу індивідуальну відповідальність за серйозні порушення:

- камбоджійського кримінального законодавства;
- норм міжнародного гуманітарного права та звичаєвого права;
- міжнародних конвенцій, визнаних Камбоджею;
- що були скоєні у період з 17 квітня 1975 року по 6 січня 1979 року.

Досвід створення ЕССС слугує прикладом для держав, що прагнуть реалізувати механізми постконфліктного правосуддя з дотриманням національного суверенітету та міжнародних зобов'язань.

Питання для контролю засвоєння знань

Поясніть поняття “універсальної юрисдикції” у контексті діяльності міжнародних трибуналів.

Які гарантії прав обвинуваченого передбачені у процесі в міжнародних трибуналах?

Як міжнародні трибунали співпрацюють з державами щодо виконання судових рішень?

Чому принцип індивідуальної кримінальної відповідальності є ключовим у міжнародному кримінальному праві?

Що спонукало міжнародну спільноту створити Міжнародні трибунали для колишньої Югославії (МТКЮ) та Руанди (МТКР)? Розкрийте політичні, правові та гуманітарні підстави.

Яку роль відіграє прокурор у міжнародному кримінальному процесі? Як забезпечується його незалежність?

Які проблеми виникають у процесі виконання вироків міжнародних трибуналів, зокрема у сфері відбуття покарання?

На прикладі однієї справи МТКЮ або МТКР (наприклад, Тадич, Караджич, Барайгара) проаналізуйте, як міжнародний трибунал забезпечив справедливість для жертв.

РОЗДІЛ 6 МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД

6.1. Поняття та загальна характеристика МКС

Міжнародний кримінальний суд – це постійний міжнародний судовий орган, створений на підставі Римського статуту 1998 р. для розслідування, переслідування та, за наявності обґрунтованих підстав, судового розгляду справ щодо осіб, обвинувачених у скоєнні найтяжчих злочинів, що становлять загрозу для всієї міжнародної спільноти: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії.

Окрім визначення переліку та складу злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, Римський статут встановлює умови здійснення цієї юрисдикції як на договірній основі (через участь держав у Статуті), так і на підставі рішень Ради Безпеки ООН. Такий механізм забезпечує можливість реагування Суду навіть у ситуаціях, які виникають за межами території держав-учасниць. Зокрема, МКС може розглядати справи щодо злочинів:

- скоєних громадянами держав-учасниць;
- скоєних на території держав-учасниць, а також;
- переданих на розгляд Суду Радою Безпеки ООН, навіть якщо відповідна держава не є стороною Статуту.

Станом на серпень 2025 р., Римський статут ратифікували 125 держав. З них: 33 – африканські держави, 19 – азіатсько-тихоокеанські, 20 – зі східної Європи, 28 – з країн Латинської Америки та Карибського басейну, 25 – із західноєвропейських та інших держав. Україна підписала Римський статут 20 січня 2000 р., а 25 жовтня 2024 року ратифікувала його, ставши повноправною державою-учасницею МКС [74].

Характеристика Міжнародного кримінального суду. Факти та цифри [75]

Кількість співробітників – понад 900 осіб, які представляють приблизно 100 держав світу.

Офіційні мови – англійська, французька, арабська, китайська, російська та іспанська (за аналогією з ООН).

Робочі мови Суду – англійська та французька.

Штаб-квартира – м. Гаага, Нідерланди.

Бюджет на 2025 рік – 195 481 500 євро.

Глобальна присутність

Зв'язкове бюро МКС при ООН у Нью-Йорку.

Полюві представництва: Кіншаса та Бунія (Демократична Республіка Конго), Кампала (Уганда), Бангі (Центральноафриканська Республіка), Абіджан (Кот-д'Івуар), Бамако (Малі), Київ (Україна).

⁷⁴ Rome Statute of the International Criminal Court Rome, 17 July 1998. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=en

⁷⁵ International Criminal Court/ About the Court URL: <https://www.icc-cpi.int/about/the-court>

Поточна судова діяльність (станом на листопад 2025 р.):

Суд розглядає 33 справи, причому в деяких випадках підозрюваних було більше одного.

Судді МКС видали 61 ордер на арешт. Завдяки співпраці з боку держав, 22 особи були затримані, передані до слідчого ізолятора МКС та постали перед Судом. Залишаються на волі 30 осіб. Звинувачення з 8 осіб було знято через їхню смерть.

Судді МКС також видали 9 повісток про явку до суду.

Судді винесли 13 обвинувальних та 4 виправдувальні вироки.

Структура Міжнародного кримінального суду

Відповідно до Римського статуту (ст. 3), місцем перебування Міжнародного кримінального суду є Гаага, Нідерланди (так звана «держава перебування»). На початку своєї роботи Суд тимчасово розміщувався у приміщенні «De Arc» у передмісті Гааги, однак у період 2007–2009 років він був переведений у постійну будівлю «Alexanderkazere».

У лютому 2003 року було обрано перший склад із 18 суддів МКС строком на дев'ять років. Судді є незамінними протягом цього терміну, за винятком випадків добровільної відставки або неможливості виконувати обов'язки за станом здоров'я. Серед перших суддів були: колишні судді міжнародних трибуналів *ad hoc*, голови верховних національних судів, генеральні прокурори, міністри юстиції.

Судді МКС збираються на пленарні засідання щонайменше один раз на рік, виконують свої функції відповідно до положень Римського статуту, Правил процедури і доведення та Регламенту Суду.

Структура МКС має чітко визначену інституційну будову, що охоплює всі етапи міжнародного кримінального процесу, від розслідування до апеляційного перегляду. Адміністративна, судова та прокурорська гілки функціонують автономно, але в тісній координації, що дозволяє МКС забезпечувати належний рівень міжнародного правосуддя.

Асамблея держав-учасниць Римського статуту (надалі – Асамблея)

Асамблея держав-учасниць є головним керівним органом Міжнародного кримінального суду, що формує персональний склад Суду, контролює дотримання процедур та має право змінювати кількісний склад суддівського корпусу. Кожна держава-учасниця представлена в Асамблеї одним представником. Держави, які підписали, але не ратифікували Римський статут, можуть брати участь у засіданнях Асамблеї як спостерігачі.

Повноваження Асамблеї (ст. 112 Римського статуту):

- обирає суддів, прокурора та його заступників.
- затверджує бюджет та адміністративний регламент Суду.
- здійснює нагляд за діяльністю Суду в межах, передбачених Статутом.

Обрання суддів (ст. 36 Римського статуту)

Судді МКС обираються шляхом таємного голосування на засіданні Асамблеї. Кандидат вважається обраним, якщо за нього проголосувало більше 2/3 присутніх та беруть участь у голосуванні держав-учасниць.

До складу Суду можуть бути обрані максимум 18 суддів. Якщо за результатами першого голосування не вдається обрати потрібну кількість суддів, проводяться наступні тури до заповнення всіх вакансій. Водночас не допускається обрання до складу Суду двох осіб, які є громадянами однієї держави.

У разі необхідності кількість суддів може бути збільшена. Президія Суду, діючи від імені Суду, має право внести пропозицію щодо збільшення кількості суддів, зазначивши відповідні обґрунтування. Така пропозиція передається Секретарем усім державам-учасницям і надалі розглядається на засіданні Асамблеї. Затвердження можливе за підтримки 2/3 голосів членів Асамблеї. Нові судді обираються згідно зі стандартною процедурою. Водночас, якщо обсяг роботи Суду зменшується, Президія має право запропонувати поступове скорочення кількості суддів до 18.

Вимоги до кандидатів на посаду судді

Загальні вимоги:

- високі моральні якості;
- незалежність та неупередженість;
- володіння принаймні однієї з робочих мов Суду (англійська, французька) на високому рівні;
- громадянство держави-учасниці.

Спеціальні (професійні) вимоги – кандидат має володіти визнаною компетентністю в одній із двох категорій:

Категорія А – фахівці у сфері кримінального та кримінального процесуального права з досвідом роботи (суддя, прокурор, адвокат тощо).

Категорія В – фахівці в галузі міжнародного права (гуманітарне право, права людини та інше), які мають практичний досвід, дотичний до діяльності Суду.

Кандидат, що володіє достатньою кваліфікацією для обох списків, може на свій вибір визначити, у якому списку він буде значитися.

Кандидати подаються державами-учасницями відповідно до їхніх внутрішніх процедур або процедур, передбачених для висунення кандидатів до Міжнародного Суду ООН. Кожна держава може висунути одного кандидата, який не обов'язково повинен бути її громадянином, але має бути громадянином будь-якої держави-учасниці.

Критерії, що враховуються при обранні суддів

- представництво основних правових систем світу;
- географічне представництво;
- гендерний баланс;

– досвід у спеціалізованих сферах права, зокрема у питаннях, пов'язаних з насильством щодо жінок або дітей.

Виборчий процес

Суддів обирають таємним голосуванням на засіданні Асамблеї.

Особливості перших виборів.

– для забезпечення поетапної ротації суддів застосовувалося жеребкування: 1/3 суддів обирались на 3 роки, 1/3 – на 6 років, решта – на 9 років. Суддя, обраний на трирічний строк, міг бути переобраний на повний дев'ятирічний термін.

– під час перших виборів до складу Суду обиралися зі списку А не менше дев'яти суддів, а зі списку В – не менше п'яти суддів. Подальші вибори проводяться з урахуванням необхідності збереження еквівалентного представництва суддів, обраних зі списків А та В.

Наступні вибори. Усі судді, обрані після перших виборів, призначаються на строк 9 років без права на переобрання.

Завершення повноважень. Суддя, який бере участь у розгляді справи в Судовій або Апеляційній палаті, продовжує виконувати свої обов'язки до завершення провадження, навіть якщо строк його повноважень сплив.

Органи МКС відповідно до Римського статуту (ст. 34)

Президія – є незалежним органом адміністративного керівництва Судом в структурі Міжнародного кримінального суду, що відповідає за належне адміністративне управління його діяльністю, за винятком канцелярії Прокурора.

Президія не здійснює правосуддя, але має повноваження, прямо передбачені Статутом, а саме: організаційно-кадрові питання; управління справами Суду; координація діяльності з Прокурором з питань спільного інтересу; внесення пропозицій, наприклад, щодо збільшення кількості суддів.

Склад Президії. Президія формується з Голови, Першого та Другого віце-голів, які обираються суддями абсолютною більшістю голосів на трирічний строк з можливістю одноразового переобрання.

Для виконання обов'язків Президія взаємодіє з Прокурором у питаннях взаємного інтересу.

Судові органи МКС (палати) – структура судових відділень побудована за трирівневою моделлю: досудове провадження – судовий розгляд – апеляція. Така структура є нововведенням порівняно з *ad hoc* трибуналами (МТКЮ, МТКР), що мали лише дві інстанції, та з Нюрнберзьким трибуналом, де апеляція взагалі не передбачалась.

Гнучка система призначень суддів між палатами та суворі гарантії процесуального поділу функцій сприяють дотриманню принципів справедливого суду та належного процесу.

Після формування Президії судді розподіляються між трьома функціональними відділами, передбаченими Статутом (ст. 39) з урахуванням кваліфікації суддів:

1. *Відділ досудового провадження*. Складається щонайменше з 6 суддів, переважно з досвідом у кримінальному процесі. Відповідає за заходи, що супроводжують попереднє розслідування та досудові стадії: здійснює досудовий контроль, авторизує розслідування, видає ордери на арешт, але не бере участі в судовому розгляді по суті. Палати досудового провадження можуть складатися з одного або трьох суддів.

2. *Судовий відділ*. Також не менше 6 суддів. Займається безпосереднім розглядом справ по суті, винесенням вироків, встановленням фактів, визнанням винуватості або виправданням. Палати першої інстанції формуються з трьох суддів.

3. *Апеляційний відділ*. Складається з Голови і ще чотирьох суддів.

Розглядає апеляції на рішення Судового відділу, включаючи оскарження вироків та процесуальних рішень.

Формування палат

Судді розподіляються з урахуванням:

- характеру функцій відділення;
- спеціалізації суддів (міжнародне право, кримінальне право та процес);
- необхідності забезпечити баланс між фаховими підходами.

Термін роботи у відділах

Судді Відділу досудового провадження та Судового відділу виконують функції протягом 3 років і залишаються на посаді до завершення розгляду справ, участь у яких вже розпочата.

Судді Апеляційного відділу працюють протягом усього строку своїх повноважень.

Можливість тимчасового призначення

Допускається тимчасове переведення суддів між Відділом досудового провадження та Судовим відділом, якщо це відповідає інтересам ефективного управління. Водночас забороняється участь судді в апеляції справи, у якій він здійснював досудовий контроль.

Офіс (канцелярія) Прокурора – незалежний орган, відповідальний за проведення розслідування та підтримку обвинувачення під час судового розгляду (ст. 34, п. 1. ст. 42 Статуту).

Офіс Прокурора не підпорядковується іншим органам Суду та не зобов'язаний виконувати вказівки з будь-яких зовнішніх джерел. Він відповідає за:

- отримання ситуацій та обґрунтованої інформації про злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду;

- проведення попереднього аналізу, розслідувань та кримінального переслідування;
- підтримку обвинувачення в судовому процесі.

Структура та керівництво

Офіс очолює Прокурор, якому допомагають один або кілька заступників.

Прокурор має повноваження з управління Офісом: керує персоналом, визначає внутрішню структуру, контролює ресурси.

Заступники Прокурора можуть виконувати будь-які функції Прокурора, визначені Статутом.

Прокурор і заступники повинні бути громадянами різних держав та працювати на постійній основі.

Вимоги до кандидатів

Прокурор і заступники мають відповідати високим професійним стандартам:

- мати високу моральну репутацію,
- бути фахівцями з великим досвідом у сфері кримінального переслідування або розгляду кримінальних справ,
- вільно володіти щонайменше однією робочою мовою Суду.

Процедура обрання

Прокурора обирає Асамблея держав-учасниць шляхом таємного голосування абсолютною більшістю голосів.

Заступників Прокурора обирають таким самим чином зі списку кандидатур, поданого Прокурором (по три на кожну посаду).

Строк повноважень – 9 років без права на переобрання, якщо інше не передбачено під час обрання.

Гарантії незалежності та неупередженості

Прокурор і заступники не можуть здійснювати жодну іншу діяльність, що перешкоджала б їхнім функціям або ставила б під сумнів їхню неупередженість.

Вони не мають права брати участь у справах, у яких є конфлікт інтересів або попередня залученість, наприклад:

- участь у розгляді тієї ж справи на національному рівні,
- будь-який попередній зв'язок зі стороною у справі.

Відвід Прокурора або заступника

Клопотання про відвід може подати особа, щодо якої ведеться розслідування чи кримінальне переслідування.

Остаточне рішення приймає Апеляційна палата після заслуховування позицій усіх сторін.

Президія Суду може звільнити Прокурора або заступника від участі в конкретній справі на їхнє прохання.

Спеціальні радники

Прокурор має право призначати спеціальних консультантів, які мають досвід у певних сферах:

- сексуальне та гендерне насильство,
- насильство проти дітей,
- інші спеціальні питання, що потребують експертизи.

Секретаріат є допоміжним несудовим органом МКС, відповідальним за адміністративне управління справами фінансові, технічні, логістичні функції, необхідні для забезпечення роботи Суду та обслуговування інших органів Суду (п. 1 ст. 43 Статуту). Його діяльність не впливає на повноваження Прокурора відповідно до ст. 42 Статуту.

Керівництво Секретаріатом

Секретаріат очолює Секретар, який є головною адміністративною посадовою особою Суду та виконує свої функції під керівництвом Голови Суду.

Секретар обирається суддями МКС шляхом таємного голосування абсолютною більшістю голосів строком на 5 років, може бути переобраний один раз та працює на основі повної зайнятості.

Вимоги до кандидата на посаду Секретаря

- високі моральні якості;
- відповідну кваліфікацію;
- вільно володіти хоча б однією з робочих мов Суду.

Особливих вимог щодо професійного стажу Статут не передбачає.

Заступник Секретаря. Обирається суддями за рекомендацією Секретаря аналогічною процедурою на строк до п'яти років або інший, встановлений суддями.

Підрозділ з надання допомоги потерпілим та свідкам

У структурі Секретаріату окремо функціонує спеціальний підрозділ, створений відповідно до п. 6 ст. 43 Статуту.

Завдання Підрозділу з надання допомоги потерпілим та свідкам

- інформування потерпілих і свідків про їхні права та можливості згідно зі Статутом і Правилами;
- забезпечення доступу до відповідних рішень Суду з урахуванням вимог конфіденційності;
- координація з державами питань переселення або надання допомоги потерпілим, свідкам та іншим особам, які перебувають у небезпеці;
- надання адміністративної та технічної підтримки свідкам і потерпілим на всіх етапах процесу;

– інструктаж персоналу з питань захисту, безпеки, фізичної й моральної недоторканності, а також врахування гендерних і культурних аспектів.

Співробітники підрозділу повинні мати досвід роботи з травмованими особами, зокрема постраждалими від сексуального насильства.

Персонал Міжнародного кримінального суду

Персонал МКС – це сукупність працівників, які забезпечують функціонування Суду на різних рівнях, виконуючи судові, прокурорські, адміністративні, технічні та допоміжні функції.

До персоналу належать:

- судді;
- працівники Офісу Прокурора;
- співробітники Секретаріату;
- інші службовці, залучені для підтримки діяльності Суду.

Усі співробітники МКС мають статус міжнародних цивільних службовців, що передбачає їх незалежність від національних інтересів та дотримання міжнародних стандартів етики.

Відповідно до ст. 44 Статуту персонал МКС формується за призначенням Прокурора та Секретаря, які забезпечують набір кваліфікованих і добросовісних працівників, необхідних для роботи відповідних органів Суду. Прокурор особливо відповідає за призначення слідчих.

Підбір персоналу відбувається з урахуванням високих стандартів ефективності, компетентності та добросовісності, а також критеріїв, визначених у Римському статуті.

Положення про персонал, що регламентують умови працевлаштування, оплату та звільнення, розробляються Секретарем за згодою Президії і Прокурора, і затверджуються Асамблеєю держав-учасниць.

Для вирішення надзвичайних ситуацій або надання спеціалізованої допомоги Суд може залучати фахівців, відряджених безоплатно державами-учасницями, міжнародними або неурядовими організаціями. Таке залучення регулюється встановленими Асамблеєю керівними принципами.

Привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду (ст. 48 Статуту) – мають функціональний характер, спрямований на гарантування незалежності і недоторканності його діяльності в межах юрисдикції держав-учасниць. В основу системи імунітетів закладено принцип невтручання з боку держав, що унеможливує політичний тиск або кримінальне переслідування посадових осіб Суду за виконання їхніх обов'язків.

Суд користується на території кожної держави-учасниці привілеями та імунітетами, котрі необхідні для досягнення його цілей. Це положення гарантує функціональну незалежність і ефективну роботу Суду без зовнішнього втручання.

Судді та керівництво. Посадові особи МКС (Судді, Прокурор, заступники Прокурора та Секретар) на території держав-учасниць мають найвищий рівень захисту, еквівалентний дипломатичному статусу, що необхідний для забезпечення їхньої незалежності під час розслідувань та судового розгляду. На них поширюються судово-процесуальний імунітет щодо всього сказаного, написаного або вчиненого в ході виконання службових обов'язків і зберігається навіть після завершення строку повноважень.

Проте у випадку порушення кримінального провадження національним судом щодо будь-якої посадової особи МКС, Суд має позбавити її імунітету, якщо цього вимагає забезпечення правосуддя.

Адміністративний персонал. Заступник Секретаря, співробітники Офісу Прокурора та співробітники Секретаріату користуються тими привілеями, імунітетами та пільгами, які необхідні для виконання ними службових функцій. Їх статус визначається відповідно до Угоди про привілеї та імунітети Суду.

Учасники проваджень. Захисники, експерти, свідки та будь-які інші особи, присутність яких вимагається в місці перебування Суду, користуються статусом, що забезпечує належне функціонування Суду. Цей статус також встановлюється Угодою про привілеї та імунітети Суду.

Позбавлення привілеїв та імунітетів. Механізм позбавлення імунітету є суворо регламентованим, що забезпечує баланс між захистом судових інституцій і можливістю реагування на зловживання статусом у виключних випадках. У разі необхідності, привілеї та імунітети можуть бути скасовані відповідно до компетенції:

- судді або Прокурора – абсолютною більшістю суддів;
- Секретаря – Президією;
- заступників Прокурора та співробітників Офісу Прокурора – Прокурором;
- заступника Секретаря та співробітників Секретаріату – Секретарем.

Матеріальна база Міжнародного кримінального суду (МКС) формується за рахунок таких джерел:

- обов'язкові членські внески держав-учасниць Суду.
- добровільні внески міжнародних організацій, урядів, юридичних та фізичних осіб.

– кошти, надані Організацією Об'єднаних Націй (ООН), зокрема у випадках, пов'язаних із передачею ситуації Радою Безпеки ООН.

Порядок нарахування і сплати членських внесків визначається за спеціальною шкалою, що є аналогічною до шкали ООН, яка застосовується для формування бюджету ООН.

Витрати держав у співпраці з МКС. Держави-учасниці несуть витрати, пов'язані зі співпрацею із Судом, переважно за власний рахунок, за винятком таких випадків, коли ці витрати відшкодовуються Судом: витрати на поїздки та забезпечення безпеки свідків і експертів; витрати,

пов'язані з передачею арештованих осіб; витрати на переклади; кошти на проведення експертиз; оклади; виплати та компенсації.

Судді, Прокурор, заступники Прокурора, Секретар і заступник Секретаря отримують оклади, виплати та компенсації витрат, які встановлюються Асамблеєю держав-учасниць МКС. Розмір цих окладів та виплат не може бути зменшений протягом строку виконання ними своїх повноважень.

6.2. Порядок порушення розслідування та провадження справ у Міжнародному кримінальному суді

Провадження в МКС – є чітко регламентованим процесом, який базується на об'єктивній оцінці доказів, дотриманні прав людини та міжнародних стандартів правосуддя.

Провадження кожної справи в МКС складається з кількох послідовних етапів, визначених Римським статутом.

1. Початок розслідування.

Критерії прийнятності для початку розслідування *Офісом Прокурора МКС*. Офіс Прокурора повинен встановити, чи є:

- достатні докази злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС;
- відсутність ефективних національних проваджень;
- а також чи відповідатиме початок розслідування інтересам правосуддя і потерпілих.

Прокурор, оцінивши надану йому інформацію, може почати розслідування, якщо не визначить відсутність розумних підстав для цього.

Відмова від початку кримінального переслідування. Прокурор може дійти висновку про відсутність достатніх підстав для початку кримінального переслідування, якщо:

- немає підстав для видачі ордера або повістки згідно зі ст. 58 Статуту;
- справа є непринятною відповідно до ст. 17;
- кримінальне переслідування не відповідає інтересам правосуддя з урахуванням тяжкості злочину, інтересів потерпілих, віку або стану імовірного злочинця та його ролі у злочині.

У таких випадках Прокурор повідомляє Палату досудового провадження, державу, яка передала ситуацію (ст. 14), або Раду Безпеки (за ст. 13).

Прокурор має право переглянути своє рішення про початок розслідування чи переслідування у разі надходження нових фактів або інформації.

Підстави для початку розслідування. Прокурор приймає рішення про початок розслідування, якщо:

- наявна інформація дає підстави вважати, що скоєно злочин, що підпадає під юрисдикцію МКС;
- справа є прийнятною за ст. 17 Статуту;

– з урахуванням тяжкості злочину та інтересів потерпілих, початок розслідування відповідає інтересам правосуддя.

Якщо прокурор визначає відсутність обґрунтованих підстав, він інформує про це Палату досудового провадження.

Перегляд рішення про провадження. На прохання держави, яка передала ситуацію, або Ради Безпеки ООН Палата досудового провадження може переглянути рішення прокурора не розпочинати провадження і, за потреби, клопотати про зміну цього рішення. Палата також може з власної ініціативи переглянути таке рішення, якщо воно було ухвалено виключно з міркувань інтересів правосуддя.

Рішення про початок розслідування приймається лише за наявності вагомих підстав та з врахуванням інтересів правосуддя і потерпілих. Наявність механізмів контролю за рішеннями прокурора підвищує прозорість і підзвітність процесу, забезпечує дотримання принципів міжнародного кримінального правосуддя.

2. Розслідування.

Прокурор, відповідно до ст. 54 Римського статуту, проводить розслідування з метою встановлення істини, охоплюючи факти та докази, що мають значення для визначення настання кримінальної відповідальності згідно з положеннями Статуту. Розслідування проводиться неупереджено, з однаковою увагою до обставин, що свідчать про винуватість особи, так і до тих, що можуть її виправдати.

Прокурор вживає необхідних заходів для забезпечення ефективності розслідування та кримінального переслідування, враховуючи інтереси потерпілих та свідків, особливо з огляду на їхній вік, гендер, стан здоров'я та характер злочину. Прокурор має право проводити розслідування на території будь-якої держави, зокрема за згодою цієї держави або з дозволу Палати досудового провадження (ст. 54 та Частини 9 Статуту).

Повноваження Прокурора:

- збирати і вивчати докази;
- вимагати явки та допитувати підозрюваних, потерпілих і свідків;
- укладати угоди або домовленості, що не суперечать Статуту, для сприяння співпраці з державами та міжнародними організаціями;
- гарантувати конфіденційність отриманої інформації;
- вживати заходів для захисту інформації, осіб і доказів.

Права осіб під час розслідування (ст. 55 Статуту)

Особи, щодо яких проводиться розслідування відповідно до Римського статуту, користуються низкою основних прав, що забезпечують дотримання принципів справедливості та недоторканності особи. Під час розслідування особа, яка піддається розслідуванню, має право не свідчити проти себе та не визнавати свою провину. Забороняються будь-які форми примусу, тиску, загроз, тортур, жорстокого або принизливого поведіння. Особи не можуть бути піддані довільному арешту чи затриманню. Під час

допитів забезпечується безкоштовна допомога кваліфікованого перекладача, якщо мова допиту не є зрозумілою для особи.

Права підозрюваний та обвинувачених під час допиту.

Перед початком допиту особа має право бути поінформованою про:

– наявність підстав вважати, що вона вчинила злочин, що підпадає під юрисдикцію МКС;

– право зберігати мовчання, яке не використовується як доказ провини;

– право на захисника за власним вибором або, за необхідності, призначеного безкоштовно, якщо вона не має змоги оплатити послуги;

– право бути допитаною у присутності адвоката, якщо тільки вона добровільно не відмовилась від цього права.

Допустимість зібраних доказів і протоколів визначається у судовому порядку, а їхня доказова сила оцінюється відповідною Судовою палатою.

Процедура видачі ордера на арешт або повістки про явку (ст. 58 Статуту):

Після збору доказів та встановлення особи підозрюваного, Офіс Прокурора МКС може звернутися до Палати досудового провадження з проханням видати:

ордер на арешт – МКС покладається на держави-учасниці для виконання арештів і передачі підозрюваних до Суду;

повістку про явку – у разі добровільної згоди особи з'явитися до Суду (якщо особа не з'являється, може бути виданий ордер на арешт).

Ордер на арешт. Палата попереднього провадження видає ордер на арешт на підставі подання Прокурора, якщо переконається, що:

а) є обґрунтовані підстави вважати, що особа вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію Суду;

б) арешт особи є необхідним для:

– забезпечення її явки до Суду;

– недопущення перешкоджання розслідуванню чи судовому провадженню;

– запобігання подальшому вчиненню злочинів, підсудних МКС.

Строк дії. Ордер залишається чинним, доки Суд не розпорядиться інакше.

На підставі ордера може бути ініційовано тимчасовий арешт або запит на арешт і передачу особи згідно з частиною 9 Статуту.

Зміна ордера. Прокурор може подати клопотання про зміну або доповнення ордера, якщо з'явилися підстави вважати, що особа вчинила додаткові злочини. Палата за потреби змінює ордер.

Повістка про явку як альтернатива ордеру на арешт. Прокурор може подати заяву про видачу повістки про виклик, якщо є підстави вважати, що особа вчинила злочин, а також що виклик буде достатнім заходом для забезпечення її явки. Повістка може супроводжуватися умовами (крім затримання), якщо це дозволено національним законодавством.

Повістка вручається безпосередньо особі.

Процедура арешту особи в державі місця тримання під вартою (ст. 59 Статуту)

Арешт особи. Держава-учасниця, яка отримала запит Міжнародного кримінального суду про арешт і передачу або тимчасовий арешт особи, негайно вживає необхідних заходів для арешту відповідно до свого національного законодавства та положень Частини 9 Римського статуту.

Розгляд законності арешту. Арештовану особу негайно доставляють до компетентного судового органу держави, яка здійснила арешт. Цей орган зобов'язаний перевірити: наявність чинного ордера на арешт; дотримання належної процедури арешту; дотримання прав арештованої особи.

Право на тимчасове звільнення. Арештована особа має право порушити питання про тимчасове звільнення до моменту передачі її до МКС.

Критерії для прийняття рішення щодо тимчасового звільнення. При розгляді клопотання про тимчасове звільнення судовий орган держави оцінює (перевіряє) наступні аспекти: чи існують виняткові обставини, що можуть виправдати тимчасове звільнення; визначає, чи можуть бути забезпечені надійні гарантії виконання зобов'язань щодо передачі особи МКС; разом з тим суд не проводить оцінку дійсності ордера на арешт чи законність арешту в сенсі підпунктів (а) і (б) статті 58(1).

Участь Палати досудового провадження МКС. Палату досудового провадження інформують про клопотання, і вона надає рекомендації компетентному органу держави щодо: доцільності тимчасового звільнення; можливих запобіжних заходів, у тому числі для запобігання втечі.

Контроль за тимчасовим звільненням. У разі тимчасового звільнення Палата досудового провадження має право запитувати періодичні звіти про стан дотримання умов такого звільнення.

Передача особи до МКС. Після ухвалення рішення про передачу особи до Суду, держава забезпечує якнайшвидшу доставку цієї особи до МКС.

Якщо вимоги для відкриття розслідування не виконані або ситуація чи злочини не підпадають під юрисдикцію МКС, Прокурор не має повноважень проводити розслідування. Однак, за наявності нових доказів, Прокурор може повторно звернутися з проханням про підтвердження звинувачень.

Розслідування проводяться Прокурором з дозволу Палати досудового провадження.

3. Попереднє (досудове) провадження. Попереднє провадження є ключовою фазою процесу, що передуює судовому розгляду та забезпечує належну підготовку справи. Основну роль на цьому етапі відіграє Палата досудового провадження, яка виконує функції контролю, забезпечення прав сторін і процесуальної економії.

Після передачі особи до Суду, добровільної явки чи виклику за повісткою, Палата досудового провадження:

– переконується, що особу поінформовано про обвинувачення, котрі ймовірно, будуть їй висунуті;

– роз'яснює особі права за Статутом, зокрема право на клопотання про тимчасове звільнення з-під варти до початку судового розгляду (ст.60).

Тимчасове звільнення з-під варти

Особа, щодо якої видано ордер на арешт, має право подати клопотання про тимчасове звільнення. Палата досудового провадження може прийняти одне із рішень:

– залишає особу під вартою, якщо переконається, що виконані умови, передбачені ст. 58 (загроза втечі, тиску на свідків, перешкоджання правосуддю тощо);

– звільняє особу (з умовами або без них), якщо такі умови відсутні.

Палата періодично переглядає рішення про тримання під вартою або звільнення й може змінити його за зміни обставин, як на прохання Прокурора, так і особи.

Якщо затримання є надмірно тривалим через затримку з боку Прокурора, Суд може звільнити особу, повністю або умовно.

У разі потреби Палата може повторно видати ордер на арешт особи, яка була звільнена.

Етапи попереднього провадження

1. *Перша явка особи до Суду.* Три судді досудового провадження підтверджують особу підозрюваного; переконаються, що підозрюваний розуміє суть обвинувачень.

2. *Слухання щодо підтвердження обвинувачень (ст. 61).* Протягом розумного періоду часу після передачі чи явки особи Палата проводить слухання для затвердження обвинувачень, на яких Прокурор базуватиме судовий розгляд.

Слухання проводиться у присутності Прокурора, обвинуваченої особи та її захисника. У виняткових випадках слухання може бути проведене за відсутності обвинуваченого:

– якщо він відмовився від права бути присутнім;

– якщо він переховується і було вжито всіх обґрунтованих заходів для його виклику.

У таких випадках особа може бути представлена захисником, якщо це відповідає інтересам правосуддя.

До слухання особі має бути вручено копію документа із запропонованими обвинуваченнями; надана інформація про докази, які Прокурор має намір використовувати.

Палата також може видавати розпорядження щодо розкриття інформації для цілей слухання.

Роль сторін під час слухання

Прокурор – надає докази на підтримку обвинувачення, включаючи документи або резюме доказів; не зобов'язаний викликати свідків на цьому етапі.

Обвинувачена особа має право – заперечувати обвинувачення; оспорювати докази; надавати власні докази.

3. *Рішення Палати досудового провадження після слухання.* Палата досудового провадження, оцінивши докази, визначає, чи існують достатні підстави вважати, що особа вчинила кожен зі злочинів, в яких її обвинувачують. Вона може:

- затвердити обвинувачення та передати справу до Судової палати;
- не затвердити обвинувачення через недостатність доказів;
- відкласти слухання, вимагаючи: подання додаткових доказів або проведення розслідування; внесення змін до обвинувачення, якщо докази вказують на інший злочин.

Якщо обвинувачення не затверджено, Прокурор може повторно подати його пізніше, за наявності нових доказів.

4. *Зміна або зняття обвинувачень.* До початку судового розгляду Прокурор може змінити або зняти обвинувачення за дозволом Палати, попередньо повідомивши обвинуваченого. Якщо зміни є суттєвими або серйознішими, проводиться нове слухання для їх затвердження.

Після початку судового розгляду зняття обвинувачень можливе лише за згодою Судової палати.

Усі обвинувачення, не затверджені або зняті, втрачають юридичну силу, раніше виданий ордер щодо них втрачає чинність.

5. *Передача справи до Судової палати.* Після затвердження обвинувачень Президія Суду створює Судову палату, яка: відповідає за подальший розгляд справи; може виконувати окремі функції Палати досудового провадження, передбачені Статутом.

4. Судовий етап є основною частиною кримінального провадження, під час якої Судова палата розглядає справу по суті, досліджує докази, заслуховує сторони та виносить вирок. Місцем судового розгляду є місце перебування Суду – Гаага, Нідерланди.

Загальні засади судового розгляду

Судова палата забезпечує, щоб судовий розгляд був справедливим, неупередженим і швидким, з повним дотриманням прав обвинуваченого, а також із належним захистом потерпілих і свідків (ст. 64 Статуту).

Засідання зазвичай є відкритими, але можуть бути закритими у випадках, передбачених ст. 68 Статуту (*наприклад, для захисту свідків або конфіденційної інформації*).

Підготовчі заходи Судової палати

До початку судового розгляду Судова палата проводить консультації зі сторонами та визначає процедури, що забезпечують ефективність і справедливість розгляду; визначає мову(и), якою(и) вестиметься провадження; забезпечує своєчасне розкриття всіх необхідних документів та інформації, що не були подані раніше; може ухвалити рішення про об'єднання або розділення звинувачень, попередньо повідомивши сторони.

Палата також зобов'язує свідків з'явитися для дачі показань і вживає заходів для нерозголошення конфіденційної інформації.

Початок судового розгляду

На початку судового процесу обвинуваченому зачитують затверджене обвинувачення; Судова палата перевіряє, чи обвинувачений розуміє суть звинувачення; обвинувачений має право визнати вину або заявити про свою невинуватість.

Порядок доказування

Сторони представляють докази під керівництвом головуючого судді. Всі стадії фіксуються в офіційному протоколі судового розгляду.

Прокурор несе відповідальність за доведення вини обвинуваченого поза розумним сумнівом. При загрозі життю або безпеці свідків або їхніх родин, прокурор може не розкривати повні дані, обмежившись резюме доказів.

Судова палата ухвалює рішення щодо допустимості та належності доказів.

Ведення слухань і порядок

Судова палата може вживати заходів для підтримання порядку. Веде повний письмовий протокол судового процесу. Якщо обвинувачений порушує порядок, його можуть тимчасово видалити із зали суду.

Визнання вини

Якщо обвинувачений визнає вину добровільно, усвідомлено і після консультацій з адвокатом, Судова палата може засудити його без подальшого розгляду.

Якщо умови не дотримані, судовий розгляд триває за стандартною процедурою.

Прийняття рішення

Судді ухвалюють рішення на підставі доказів і виключно в межах пред'явленого обвинувачення. Рішення приймається одногосно або більшістю голосів, оформлюється в письмовій формі та публічно проголошується.

Якщо сторона обвинувачення не доведе вину обвинуваченого поза розумним сумнівом, особу визнають невинуватою та звільняють з-під варти. Обидві сторони процесу, захист і Прокурор, мають право оскаржити рішення.

Вимоги до ухвалення рішення

Склад Судової палати – усі судді Судової палати повинні бути присутніми на всіх стадіях судового розгляду та під час усіх нарад.

У виняткових випадках Президія Суду може призначити одного або кількох запасних суддів, які будуть присутні протягом усього провадження та можуть замінити основного суддю у разі його вибуття.

Підстава для ухвалення рішення. Рішення ґрунтується на оцінці доказів та всього перебігу судового процесу; воно не може виходити за межі фактів і обставин, викладених у документі з обвинуваченням або в його поправках; Суд може обґрунтувати своє рішення лише тими

доказами, що були представлені сторонами та розглянуті у ході відкритого судового засідання.

Механізм голосування – Судді прагнуть досягти одностайного рішення. У разі неможливості, рішення приймається більшістю голосів.

Конфіденційність – внутрішні обговорення суддів залишаються конфіденційними.

Форма рішення – рішення складається у письмовій формі з повним і мотивованим викладом встановлених фактів, аналізу доказів і правових висновків; у разі відсутності одностайності рішення повинно містити як думку більшості, так і окрему думку меншості; рішення або його стисле резюме публічно проголошується у відкритому засіданні.

Якщо вина доведена Суд переходить до стадії призначення покарання.

Призначення покарання і компенсації

У разі винесення обвинувального вироку призначається покарання:

- a) позбавлення волі на певний строк, що не перевищує 30 років;
- b) довічне позбавлення волі – у випадках, коли це виправдано особливо тяжким характером злочину та індивідуальними обставинами особи, визнаної винною.

Окрім позбавлення волі, Суд може додатково призначити:

- a) штраф згідно з критеріями, визначеними у Правилах процедури і доказування;
- b) конфіскацію доходів, майна чи активів, отриманих прямо або опосередковано внаслідок злочину, без шкоди для прав bona fide третіх осіб.

Судова палата також може присудити компенсацію потерпілим.

Система визначення покарання

МКС забезпечує індивідуальний підхід до кожної справи, поєднуючи об'єктивні (тяжкість злочину) та суб'єктивні (особисті характеристики підсудного) критерії.

Під час визначення покарання Суд, відповідно до Правил процедури і доказування, бере до уваги такі *основні критерії*:

Тяжкість злочину – включає характер, масштаби, наслідки діяння та рівень суспільної небезпеки.

Індивідуальні обставини винної особи – такі як: роль особи у скоєнні злочину (ініціатор, виконавець, співучасник); наявність пом'якшувальних або обтяжуючих обставин; попередня кримінальна історія; поведінка після злочину (співпраця зі слідством, розкаяння тощо).

Додаткові положення. При призначенні покарання у вигляді позбавлення волі Суд зараховує строк попереднього тримання під вартою, проведений на підставі рішення Суду; можливе також зарахування іншого строку перебування під вартою, якщо він пов'язаний з тим самим злочином.

Якщо *особа визнана винною у кількох злочинах*, Суд:

- призначає окреме покарання за кожен злочин;
- визначає загальне покарання, строк якого:

- не може бути меншим за найсуворіше з призначених покарань;
- не може перевищувати 30 років або довічного позбавлення волі відповідно до статті 77(1)(b) Статуту.

5. Апеляційне провадження є одним із способів забезпечення справедливості та перегляду судових рішень, що охоплює питання винуватості, покарання, репарацій, а також процедурні та юрисдикційні аспекти.

Право на апеляцію

Прокурор і Захист мають право оскаржити рішення Судової палати:

- щодо невинуватості або винуватості обвинуваченого;
- щодо призначеного покарання.

Потерпілі та засуджена особа мають право оскаржити постанову про репарації (відшкодування збитків) відповідно до Правил процедури і доказування.

Склад Апеляційної палати

Апеляційну палату складають п'ятеро суддів, які не брали участі в ухваленні первинного рішення

Повноваження Апеляційної палати

Апеляційна палата може:

- залишити рішення без змін;
- змінити рішення;
- скасувати рішення;
- наказати повторний розгляд справи в іншому складі Судової палати.

Підстави для подання апеляції (ст. 81–82 Статуту)

Апеляція на вирок або рішення про винуватість може бути подана:

Прокурором або визнаною винною особою з таких підстав:

- процесуальна помилка;
- помилка у фактах (ст. 32(1));
- помилка в праві (ст. 32 (2));
- будь-яка інша обставина, яка впливає на справедливість процесу або довіру до рішення.

Окремо може бути оскаржене покарання, якщо воно є непропорційним вчиненому злочину.

Апеляційна процедура та наслідки

Особа, визнана винною, залишається під вартою на період розгляду апеляції, якщо Суд не постановить інше.

Якщо строк тримання під вартою перевищує строк призначеного покарання, особу слід звільнити, за винятком випадків, коли апеляція подана також Прокурором.

У разі виправдання обвинувачений підлягає негайному звільненню, якщо Судова палата не вбачає виключних обставин, зокрема:

- високий ризик втечі;
- серйозність обвинувачень;
- висока ймовірність задоволення апеляції.

Апеляційна палата ухвалює рішення більшістю голосів і оголошує його публічно.

Оскарження інших рішень (ст. 82 Статуту)

Кожна сторона має право оскаржити такі рішення:

- a) щодо юрисдикції або прийнятності справи;
- b) про звільнення особи, щодо якої ведеться розслідування;
- c) рішення Палати попереднього провадження діяти за власною ініціативою;
- d) рішення, яке істотно впливає на справедливість, швидкість чи результат провадження, якщо його перегляд Апеляційною палатою може значно сприяти здійсненню правосуддя.

Оскарження розглядається у прискореному порядку. При цьому оскарження не призупиняє розгляду справи, якщо Апеляційна палата не вирішить інакше.

Компенсації потерпілим (репарації)

Законний представник потерпілих, засуджений або *bona fide* власник майна можуть оскаржити рішення про репарації, винесене за ст. 75 Статуту.

6. Виконання вироку є комплексною процедурою, що враховує юридичні та гуманітарні аспекти дотримання прав людини, міжнародних стандартів і справедливого розподілу обов'язків між державами. Міжнародний кримінальний суд не має власних місць відбування покарань, тому спирається на держави-учасниці, які добровільно надають свої пенітенціарні установи.

Призначення держави, у якій буде виконано вирок, здійснюється на засадах співпраці між МКС і державами та з урахуванням позиції засудженої особи, що є проявом гуманного підходу. Покарання у вигляді позбавлення волі виконується у державі, яку обирає Суд з-поміж держав, що повідомили про свою готовність приймати засуджених осіб.

Обрана держава має негайно повідомити Суд про свою згоду з таким призначенням.

Критерії визначення держави виконання вироку

Під час визначення держави виконання вироку Суд бере до уваги:

- принцип справедливого розподілу обов'язків між державами-учасницями (згідно з Правилами процедури і доказування);
- дотримання загально визнаних міжнародних стандартів поведінки з ув'язненими;
- думку засудженої особи;
- громадянство засудженого;
- інші чинники, пов'язані з обставинами злочину, особистістю засудженого чи ефективністю виконання покарання.

Виконання покарання у разі відсутності визначеної держави

Якщо жодна держава не визначена відповідно до п. 1, ст. 103 виконання покарання здійснюється у пенітенціарному закладі держави

перебування Суду, згідно з умовами, передбаченими в угоді про штаб-квартиру (ст. 3(2) Римського статуту). У такому випадку всі витрати покриває Суд ч. 4 ст. 103 Статуту).

Умови та витрати на виконання покарання

Умови утримання регулюються національним законодавством держави виконання, але вони мають відповідати міжнародним стандартам.

Витрати на утримання засудженої особи несе держава виконання вироку.

Листування між засудженою особою і Судом є конфіденційним та безперешкодним.

Зміна держави виконання вироку (ст. 104 Статуту).

Суд може будь-який час ухвалити рішення про переведення засудженої особи до в'язниці іншої держави.

Засуджена особа також має право подати клопотання про її переведення з держави виконання вироку.

Виконання рішень про штрафи та конфіскацію (ст. 109 Статуту)

Держави-учасниці зобов'язані забезпечити виконання рішень про штрафи й конфіскацію, не порушуючи прав *bona fide* третіх осіб.

Якщо держава не може виконати рішення про конфіскацію, вона повинна:

- вжити заходів щодо стягнення майна або доходів;
- передати Суду доходи або майно, отримані від реалізації активів.

Перегляд строку покарання (ст. 110 Статуту)

Коли особа відбула 2/3 строку покарання, або 25 років у разі довічного ув'язнення, Суд переглядає вирок з метою оцінки можливості зменшення покарання з урахуванням:

- співпраці з Судом у розслідуваннях і переслідуванні;
- добровільної допомоги у виконанні рішень та наказів Суду.

Якщо Суд вирішить не зменшувати строк, перегляд може бути повторений через визначені проміжки часу.

У разі втечі засудженого

Якщо засуджена особа втекла з-під варти і покинула державу виконання вироку, ця держава може:

- після консультацій із Судом, звернутися до держави, де перебуває особа, про її передачу на підставі двосторонніх або багатосторонніх угод;
- або подати клопотання безпосередньо до МКС.

Ситуація у Демократичній Республіці Конго (ДРК) [76]

Юрисдикція у загальній ситуації

У квітні 2002 року Демократична Республіка Конго ратифікувала Римський статут, тим самим визнавши юрисдикцію Міжнародного

⁷⁶Situation in the Democratic Republic of the Congo ICC-01/04. URL: <https://www.icc-cpi.int/drc>

кримінального суду (МКС) щодо злочинів, передбачених Статутом, скоєних на її території або громадянами з 1 липня 2002 року.

У березні 2004 року ДРК офіційно передала ситуацію на своїй території на розгляд МКС. Пізніше, у травні 2023 року, ДРК звернулася до Суду вдруге, у зв'язку з повідомленнями про ймовірні злочини, скоєні в провінції Північне Ківу з 1 січня 2022 року.

Контекст і підстави для розслідування

З червня 2004 року Офіс прокурора МКС здійснює розслідування ситуації в ДРК, зосереджуючись на ймовірних воєнних злочинах і злочинах проти людяності, скоєних переважно на сході країни – в Ітурі, Північному та Південному Ківу.

У першій заяві щодо відкриття розслідування Офіс Прокурора підкреслив, що хоча повідомлення про масові злочини надходили ще з 1990-х років, юрисдикція Суду починається з 1 липня 2002 року. У звітах йшлося про масові вбивства, зґвалтування, катування, насильницьке переміщення населення та залучення дітей до збройних формувань.

Ймовірні злочини, які розслідує МКС

Воєнні злочини: вербування, призов і використання у бойових діях дітей-солдатів віком до 15 років; умисні вбивства, замах на вбивство, знищення майна; напади на цивільне населення та об'єкти, що підлягають захисту; сексуальне насильство (зґвалтування, сексуальне рабство); примусове переміщення цивільного населення; тортури, жорстоке поводження, каліцтва; мародерство, образи особистої гідності.

Злочини проти людяності: вбивства, тортури, зґвалтування, сексуальне рабство; переслідування та нелюдські дії; насильницьке переміщення, напади на цивільне населення; знищення майна, грабіж.

Розслідування ситуації в ДРК призвело до порушення кількох справ, зокрема, були винесені обвинувальні вироки:

Томас Лубанга – перший вирок МКС. Засуджений 10 липня 2012 року до 14 років позбавлення волі. Вирок та покарання підтверджені Апеляційною палатою 1 грудня 2014 року. 19 грудня 2015 року пана Лубангу було переведено до в'язниці в ДРК для відбування покарання у вигляді позбавлення волі. 15 березня 2020 року Томаса Лубангу було звільнено після 14 років позбавлення волі. Процедура відшкодування збитків жертвам розпочалася 7 серпня 2012 року.

Жермен Катанга – визнаний винним 7 березня 2014 року. Засуджений до 12 років позбавлення волі; час, проведений під вартою в МКС – з 18 вересня 2007 року по 23 травня 2014 року – було вираховано з покарання. Наказ про відшкодування збитків потерпілим: 24 березня 2017 року.

Боско Нтаганди – 7 листопада 2019 року Боско Нтаганду було засуджено до 30 років позбавлення волі. Час, який він провів під вартою МКС, з 22 березня 2013 року по 7 листопада 2019 року, буде вираховано з цього покарання.

30 березня 2021 року Апеляційна палата МКС підтвердила обвинувальний вирок та вирок у цій справі. Ці два рішення тепер є остаточними.

14 грудня 2022 року пана Нтаганду було переведено до Королівства Бельгія для відбування покарання у вигляді позбавлення волі у в'язниці Лезе-ан-Ено.

Інші справи:

Калліксте Мбарушімана – 23 грудня 2011 року пана Мбарушімана було звільнено з-під варті МКС. попереднє слухання не підтвердило звинувачень, справа вважається закритою, якщо і доки прокурор не надасть нових доказів.

Сільвестра Мудакумури, Ордер на арешт Сільвестра Мудакумури було видано 13 липня 2012 року. Підозрюваний досі перебуває на волі.

Оновлення розслідування (2024 рік)

14 жовтня 2024 року Прокурор МКС оголосив про відновлення активної фази слідства, зосереджуючись на подіях у Північному Ківу з січня 2022 року. Рішення базувалося на аналізі другого звернення ДРК та встановленні того, що останні епізоди насильства відображають сталі моделі злочинної поведінки, які мають місце в регіоні щонайменше з 2002 року.

Це означає, що ймовірні злочини, скоєні з 1 січня 2022 року в Північному Ківу, розглядатимуться в межах загального розслідування, відкритого ще у 2004 році.

Отже, Ситуація в ДРК стала першою офіційно переданою справою МКС, яка продовжує залишатися актуальною й досі. Вона демонструє тривалий характер збройного конфлікту та повторюваність масових порушень міжнародного гуманітарного права. Дії Суду, зокрема активізація розслідувань у 2024 році, свідчать про намір притягнути до відповідальності осіб, винних у серйозних міжнародних злочинах, з урахуванням як давніх, так і новітніх проявів насильства.

Ситуація в Уганді

Юрисдикція у загальній ситуації

У червні 2002 року Уганда ратифікувала Римський статут, надаючи Міжнародному кримінальному суду юрисдикцію щодо злочинів, визначених у цьому документі, скоєних на території країни або її громадянами з 1 липня 2002 року.

У січні 2004 року президент Уганди Йовері Мусевені офіційно звернувся до МКС із проханням розпочати розслідування ситуації, пов'язаної з діяльністю Армії опору Бога (Lord's Resistance Army, ЛРА) – жорстокого повстанського угруповання, відомого викраденням дітей для використання їх як бойовиків або сексуальних рабів.

Контекст та ймовірні злочини

Розслідування було розпочато в липні 2004 року, і охоплювало події, пов'язані зі збройним конфліктом між ЛРА та урядом Уганди, переважно на території Північної Уганди, у період з 1 липня 2002 року.

Офіс прокурора у своїй першій заяві наголосив, що: ключовим завданням є пошук і арешт керівництва ЛРА; багато учасників ЛРА є жертвами примусового вербування, тому реінтеграція таких осіб є критично важливою для стабільності; співпраця держав, міжнародних організацій і громадянського суспільства є необхідною для успіху правосуддя.

Ймовірні злочини, які розслідував МКС:

Воєнні злочини: вбивства; жорстоке поводження з цивільними; навмисні напади на цивільне населення; грабунок; сексуальне насильство (зґвалтування, примус до статевих дій); використання дітей як солдатів.

Злочини проти людяності: вбивства; поневолення та сексуальне рабство; зґвалтування; нелюдські дії, що спричиняють тяжкі страждання.

Судове переслідування ЛРА

8 липня 2005 року – МКС видав перші ордери на арешт п'яти лідерів ЛРА: Джозеф Коні; Вінсент Отті; Раска Луквія (загинув у 2006 році); Окот Одхаямбо; Домінік Онгвен у січні 2015 року здався у полон.

8 листопада 2007 року – Суд виніс остаточні рішення у справі, визнавши лідерів ЛРА винними у тяжких міжнародних злочинах. Усі четверо були засуджені до довічного ув'язнення (за винятком Луквії, який загинув).

Справа проти Онгвена стала однією з найважливіших у практиці МКС, з огляду на його унікальний статус, викрадений у дитинстві, він став жертвою і злочинцем водночас.

Завершення розслідування

1 грудня 2023 року Прокурор МКС Карім А.А. Хан КС офіційно оголосив про завершення фази розслідування ситуації в Уганді. Цей етап заклав більш ніж 19-річну слідчу роботу.

6.3. Міжнародне співробітництво держав у діяльності Міжнародного кримінального суду

Зобов'язання держав-учасниць у виконанні повноважень МКС

Відповідно до положень Римського статуту, держави-учасниці беруть на себе комплекс зобов'язань щодо надання МКС допомоги у виконанні його функцій. Це стосується співробітництва у розслідуванні злочинів, що підпадають під юрисдикцією Суду, у здійсненні кримінального переслідування, а також під час виконання покарань, призначених засудженим.

Співробітництво на етапі розслідування триває протягом усього попереднього провадження і охоплює виконання державами низки процесуальних дій, спрямованих на забезпечення його ефективності. Особливістю такого міжнародно-правового механізму є його подвійна природа: з одного боку, він базується на положеннях Римського статуту, з іншого – реалізується відповідно до внутрішнього законодавства держави.

Статут МКС (ст. 87) передбачає право Суду звертатися до держав із проханням про співробітництво, що має відповідати певним вимогам. Зокрема, воно повинне бути оформлене однією з офіційних мов МКС або офіційною мовою відповідної держави. Передача здійснюється через дипломатичні канали або за допомогою Інтерполу. Важливою умовою є дотримання режиму конфіденційності, а також наявність належного обґрунтування і підтверджуючих документів.

Хоча Статут прямо не передбачає санкцій за відмову від співробітництва, МКС має право звернутися до Асамблеї держав-учасниць або Ради безпеки ООН. Це фактично відкриває можливість застосування міжнародно-правових заходів щодо держав, які ухиляються від виконання зобов'язань.

***Приклади.** Монголія не виконала ордер Міжнародного кримінального суду (МКС) на арешт президента росії володимира путіна під час його візиту до країни у вересні 2024 року. Уряд Монголії пояснив це своєю значною енергетичною залежністю від Росії: 95% нафтопродуктів і понад 20% електроенергії країна імпортує з рф. Ці поставки є критично важливими для забезпечення життєдіяльності Монголії. Міжнародний кримінальний суд визнав, що Монголія не виконала свої зобов'язання за Римським статуттом, не арештувавши володимира путіна під час його візиту. МКС передав цю справу до Асамблеї держав-учасниць для подальшого розгляду.*

N.B. більше інформації щодо відмови виконання Статуту МКС **Монголією** див. Court records and transcripts. Mongolia. URL: https://www.icc-cpi.int/documents?court_records_fulltext=Mongolia&created_1%5Bmin%5D=&created_1%5Bmax%5D=

МКС звернувся до Асамблеї держав-учасниць через невиконання Угорщиною своїх зобов'язань за Римським статуттом. Угорщина не здійснила тимчасовий арешт Біньяміна Нетаньягу під час його перебування в державі (3–6 квітня 2025 року), хоча її вихід зі Статуту набуде чинності лише 2 червня 2026 року. Питання передано Асамблеї для розгляду, а представника Угорщини запрошено надати пояснення.

N.B. більше інформації щодо відмови виконання Статуту МКС **Угорщиною** див. <https://asp.icc-cpi.int/press-releases/PR-20250725>

Для держав-учасниць Римського статуту співпраця з МКС є міжнародним зобов'язанням. Натомість для країн, які не ратифікували договір, обов'язок співпрацювати відсутній, таке співробітництво можливе лише на договірній основі. Подібний підхід існував і в діяльності міжнародних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди (ст. 28 та ст. 29), де обов'язковість співпраці була закріплена резолюціями Ради Безпеки ООН.

Співробітництво МКС з державами, що не є учасниками Статуту

Відносини з державами, які не ратифікували Римський статут, будуються на основі спеціальних угод. Якщо ж така держава відмовляється виконувати свої зобов'язання за угодою, МКС має право звернутися до Ради Безпеки ООН. Такий підхід є виправданим, оскільки міжнародні злочини становлять значну небезпеку, а їхнє розслідування потребує оперативності, доступу до доказів і широкої підтримки з боку міжнародної спільноти. Разом з тим, така практика має певні обмеження та недоліки, пов'язані з добровільним характером співробітництва і залежністю від політичної волі держав.

Співробітництво держав із МКС: арешт і передача осіб

Співробітництво держав із МКС може здійснюватися через арешт осіб та їх передачу до Суду. Ці механізми є ключовими для ефективного проведення розслідування, оскільки результативність попереднього провадження значною мірою залежить від виконання державами клопотань МКС щодо арешту чи передачі підозрюваних осіб.

Клопотання про арешт надсилається разом із письмовим проханням про передачу та супроводжується документами, що містять інформацію про розшукувану особу та її ймовірне місцезнаходження. Обов'язково додається копія ордеру на арешт та інші документи, необхідні для виконання процедури згідно з національним законодавством. Передумовою для передачі є наявність ордеру на арешт, виданого Палатою попереднього провадження відповідно до ст. 58 Римського статуту. Таким чином, передача можлива лише тих осіб, щодо яких законно видано ордер на арешт.

Відповідно до ст. 89 Статуту, Суд має право звертатися до будь-якої держави, на території якої перебуває або може перебувати особа, щодо якої Прокурор проводить розслідування, із проханням про її передачу. Якщо прохання надходить до держави-учасниці Римського статуту, вона зобов'язана виконати його відповідно до Статуту та власного національного законодавства. Для держав, що не підписали Римський статут, порядок передачі регулюється окремими двосторонніми або багатосторонніми угодами. Такі держави мають забезпечити умови для виконання процедур, передбачених їхнім внутрішнім законодавством.

Передача особи може здійснюватися будь-яким способом. У разі транзиту через територію іншої держави МКС зобов'язаний звернутися до цієї держави з окремим проханням для уникнення конфліктів. Прохання про передачу особи може надходити не лише від МКС, а й від інших держав для проведення власного розслідування щодо тотожних злочинів. У разі конфлікту інтересів держава-учасниця повинна повідомити МКС про отримане інше прохання. Якщо МКС розпочав провадження щодо цієї особи, його прохання має пріоритет.

Якщо прохання надійшло від держави, що не є учасником Римського статуту, держава-контрагент може відмовити лише у разі відсутності міжнародного договору про видачу осіб. Якщо держави мають двосторонні зобов'язання про видачу, Статут надає право вибору, враховуючи черговість отримання прохань, інтереси держави, громадянство особи та можливість подальшої передачі до МКС. При цьому особливу увагу слід звертати на характер і тяжкість вчиненого діяння, якщо воно не підсудне МКС.

Інші форми співробітництва держав із МКС (ст.93)

Окрім арешту та передачі, співробітництво може включати допомогу у проведенні слідчих дій: допитів, обшуків, встановлення місцезнаходження осіб і предметів, захист потерпілих та свідків, збереження та збір доказів, включаючи свідчення під присягою, експертні висновки та інше.

Прохання МКС про інші форми співробітництва має відповідати ст. 96 Статуту: бути письмовим, містити мету звернення, правову основу та всю необхідну інформацію для його виконання. Якщо прохання не відповідає національному законодавству, МКС повинен. Відмова у наданні допомоги можлива лише у разі загрози національній безпеці. МКС також може просити державу про тимчасову передачу особи під вартою для впізнання або дачі свідчень, що здійснюється лише за згодою особи та держави.

Виконання прохань МКС про співробітництво не позбавляє державу права відстрочити їх за певних умов, наприклад при проведенні власного розслідування або оскарження юрисдикції Суду. Якщо держава-учасниця здійснює розслідування у справі, відмінній від тієї, що є предметом прохання, вона може відстрочити його виконання на строк, передбачений національним законодавством.

Право МКС на співробітництво не виключає аналогічного права держав-учасниць. Допомога може включати передачу заяв, документів, доказів та проведення допитів із затриманими за розпорядженням Суду.

Співробітництво у виконанні покарань

Статут передбачає ще один вид взаємодії – допомогу у виконанні покарань. Позбавлення волі здійснюється у державі, обраній Судом із числа тих, що погодилися прийняти засуджених. Таким чином, Суд виносить вирок, а його виконання покладається на національні пенітенціарні органи. При виборі держави МКС враховує принцип справедливого розподілу відповідальності між державами-учасницями, а також дотримання міжнародних стандартів поведіння із засудженими. Зокрема, орієнтиром слугують Мінімальні стандартні правила поведіння із засудженими,

ухвалені на Першому Конгресі ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками (Женева, 1955 р.) [⁷⁷, с. 89].

За будь-яких умов, повноцінна взаємодія з МКС забезпечується виключно державами, які ратифікували його Статут і стали учасниками Римського договору».

6.4. Учасники процесу

Жертви – потерпілі, які зазнали шкоди внаслідок вчинення будь-якого злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду.

Потерпілими можуть бути окремі особи, а також організації чи установи, які зазнали прямої шкоди будь-якому своєму майну, призначеному для релігії, освіти, мистецтва чи науки або благодійних цілей, а також історичним пам'ятникам, лікарням та іншим місцям і об'єктам гуманітарного призначення. (ст. 85 Правил процедури та доказування)⁷⁸.

Форми спілкування з Судом під час розслідування

1. Надання інформації Офісу Прокурора

Будь-яка особа, група або держава має право передати Офісу Прокурора інформацію щодо ймовірних злочинів, що входять до юрисдикції МКС у ситуації в Україні. Постраждали громади та інші зацікавлені особи можуть подавати відомості через спеціальні інформаційні канали, створені з метою забезпечення ефективного збору матеріалів у рамках розслідування. Спеціальний портал: <https://otplink.icc-cpi.int/>

2. Визнання потерпілим для участі у кримінальному провадженні

Особи, які постраждали внаслідок діянь, що можуть кваліфікуватися як геноцид, злочини проти людяності або воєнні злочини, мають право звернутися до МКС із заявою про визнання їх потерпілими. Таке визнання відкриває можливість брати участь у провадженні, котре ведеться щодо одного або кількох підозрюваних.

3. Подання заяв про участь у провадженні та заяв про відшкодування шкоди

Потерпілі можуть подавати до Секретаріату МКС відповідні заяви про участь у процесі та відшкодування завданої шкоди. Після отримання документів Секретаріат передає їх суддям (в оригіналі), а сторонам (у відредагованому вигляді), відповідно до встановленої процедури. Перед поданням заяви потерпілим та їхнім представникам рекомендується звернутися до Відділу участі потерпілих та відшкодування збитків (VPRS), який надає консультації,

⁷⁷ Сироїд Т.Л. Захист жертв злочинів у міжнародному праві: Автореф. дис. ... к. юр. наук. Харків, 2000. 162 с.

⁷⁸ Rules of Procedure and Evidence. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>

допомагає у правильному заповненні документів і забезпечує методичну підтримку. Форми заяв: VPRS.information@icc-cpi.int

4. Доступність документів

Форми для фізичних осіб, а також інструкції щодо їх заповнення доступні офіційними мовами Суду (наразі доступні англійською та французькою мовами). Додатково МКС підготував інформаційні буклети, що роз'яснюють процедури подання документів, критерії визнання потерпілих та їх права у межах міжнародного кримінального провадження.

Форма заяви для фізичних осіб – <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2025-03/2019%20JointApplication%20Form-Individuals-PDF%20%5BUKR%5D.pdf>

Інструкції щодо заповнення форми для фізичних осіб – <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/items Documents/vprs/2019 JointShort FormGuideENG.pdf>

Інформаційний буклет для потерпілих – https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/items Documents/vprs/abd-al-rahman/VPRS-Victims-booklet_ENG.pdf

Ситуація в Україні

2 березня 2022 року Прокурор оголосив ⁷⁹ про початок розслідування ситуації в Україні, охоплюючи події, що відбуваються з 21 листопада 2013 року. Розслідування стосується всіх минулих та поточних імовірних воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи актів геноциду, скоєних будь-якою особою на всій території України.

Права потерпілих на участь у провадженні та спілкування з МКС

У МКС потерпілі мають право:

- брати участь у судовому провадженні;
- вимагати відшкодування збитків;
- висловлювати свої думки та занепокоєння на етапах провадження, які судді вважають доцільними, якщо це стосується їхніх особистих інтересів.

Свідки

Перед Судом можуть давати свідчення різні категорії свідків, залежно від характеру їх знань та ролі у подіях. Будь-яку з цих категорій свідків можуть викликати або попросити надати свідчення Прокурор, захист, законний представник потерпілих або самі судді.

⁷⁹ Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>

Категорія свідків	Характеристика
Свідки фактів	<p>особи, які безпосередньо спостерігали події або володіють інформацією про те, що сталося. Вони можуть:</p> <ul style="list-style-type: none"> – бути свідками (очевидцями) злочинів; – давати свідчення про обставини, відомі їм із власного досвіду; – виступати свідками з подвійним статусом, тобто одночасно мати статус свідків і потерпілих, якщо вони самі зазнали шкоди внаслідок злочинних дій у межах справи
Свідки-інсайдери	<p>особи, які мають прямий зв'язок із обвинуваченим або організаційними структурами, у межах яких скоювались злочини. Вони можуть надавати свідчення про внутрішні процеси, накази, структуру підлеглості чи механізми реалізації злочинних дій</p>
Експертні свідки	<p>спеціалісти, які надають свідчення з питань що входять до їх професійної компетенції. <i>наприклад: балістичні експерти, судово-медичні експерти, фахівці з ДНК, криміналісти, психологи та інші.</i></p>
Оглядові свідки	<p>особи, які допомагають встановити контекст, у якому стався конфлікт або злочин. <i>наприклад, науковці, аналітики, професори, представники неурядових організацій, а також фахівці, які досліджують ситуацію з точки зору прав людини, гуманітарного права чи безпекових процесів.</i></p>

Допомога свідкам у МКС

МКС забезпечує різні форми підтримки свідків, щоб гарантувати можливість давати свідчення без фінансових та соціальних перешкод. Така допомога надається незалежно від того, яка сторона процесу викликала свідка і охоплює компенсацію витрат, пов'язаних із участю у провадженні.

Фінансова підтримка свідків. Свідки можуть отримувати два основні види допомоги:

1. *Допомога на непередбачені витрати.* Компенсуються витрати, пов'язані з проживанням свідка та іншими особистими витратами в місці, де він дає свідчення. Розмір визначається з урахуванням вартості проживання в конкретному регіоні.

2. *Добові за участь.* Передбачають компенсацію втраченої заробітної плати, доходів або часу свідка, який він змушений витратити на поїздку до Суду та участь у процесуальних діях.

Згідно з положеннями ст. 84(2) та 85(3)(а) Регламенту Секретаріату, саме Секретар визначає розміри таких виплат і щороку їх переглядає. Ставки диференційовані залежно від держави проживання свідка, вартості та способу надання показань (особисто або через відеозв'язок). Регулярне оновлення гарантує адекватність виплат і сприяє рівності свідків незалежно від місця їх проживання.

Захисні заходи для свідків, потерпілих та інших учасників провадження у МКС. МКС має комплексну систему заходів безпеки, спрямовану на захист свідків, потерпілих та інших учасників провадження. Суд прагне встановити баланс між необхідністю забезпечити безпеку свідка та мінімальним втручанням у його приватне життя.

Основні цілі системи захисту свідків, потерпілих та інших учасників провадження:

- гарантування безпеки та добробуту;
- приховування від сторонніх осіб та громадськості взаємодію свідка з Судом;
- забезпечення того, що участь у процесі не створює ризиків для життя або свободи свідків, потерпілих, інших учасників провадження та їх близьких.

Усі сторони процесу (Прокурор, захист, представники потерпілих) зобов'язані дотримуватися конфіденційності та виконувати заходи захисту, визначені палатою.

Захист свідків за місцем проживання. Палата може призначити низку заходів для зменшення рівня ризику, з яким стикається свідок у своєму середовищі. Такі заходи повинні відповідати принципу пропорційності: обирається той варіант захисту, який є достатнім, але найменш обтяжливим для свідка.

До таких заходів належать:

- місцеві заходи безпеки (охорона, контроль приміщень, попередження загроз);
- організація переїзду чи тимчасове розміщення за допомогою Суду. Переселення свідків застосовується лише у виняткових випадках, коли усунути загрозу іншими способами неможливо, оскільки воно є серйозним втручанням у життя свідка та його родини;
- інші індивідуальні заходи, спрямовані на усунення конкретних ризиків.

Захист під час судових засідань. Для гарантування безпеки свідків Палата може призначити заходи захисту, серед яких:

- приховування обличчя або зміна голосу свідка;
- використання псевдоніма;
- проведення частини засідань у закритому режимі, якщо це необхідно для захисту свідка або інших осіб, які перебувають у небезпеці через свідчення.

6.5. Цільовий (трастовий) фонд для жертв (Trust Fund for Victims (TFV)) та його роль у системі МКС

Римський статут став правовою основою для створення двох ключових міжнародних інституцій у сфері міжнародного кримінального права:

1. *Міжнародний кримінальний суд* – заснований у 2002 р. для розслідування та переслідування найбільш серйозних міжнародних злочинів: геноцид; злочини проти людяності; військові злочини; злочини агресії.

2. *Цільовий (трастовий) фонд для жертв (TFV)* – створений у 2004 р. Асамблеєю держав-учасниць (ASP) як окремий, але тісно пов'язаний з МКС інститут. Він працює на підставі Положень, ухвалених 2005 р., відповідно до яких у 2007 р. було сформовано Секретаріат фонду.

Цільовий фонд виконує функції, спрямовані на підтримку жертв міжнародних злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС.

Основні напрямки діяльності TFV:

1. Усунення шкоди, завданої геноцидом, злочинами проти людяності, воєнними злочинами та агресією. Фонд реагує на наслідки міжнародних злочинів, шляхом здійснення заходів з відновлення порушених прав.

2. Забезпечення компенсацій та допомоги жертвам та їхнім сім'ям через фізичну реабілітацію, психологічну підтримку та матеріальну допомогу.

3. Сприяння відновному правосуддю та примиренню. Діяльність фонду спрямована на відбудову довіри та соціальної стабільності в громадах, постраждалих від міжнародних злочинів.

Трастовий фонд реалізує діяльність на принципах гуманності, орієнтуючись на потреби жертв та тих, хто пережив насильство. Такий підхід передбачає: поєднання матеріальної, медичної, психологічної та соціальної підтримки; відновлення гідності та можливостей постраждалих; сприяння тривалому миру в громадах.

Така модель допомоги виходить за межі індивідуальних виплат і формує умови для повноцінного відновлення постраждалих і повернення до нормального життя.

Подвійний мандат TFV

Цільовий фонд для жертв діє в межах юрисдикції МКС та має подвійний мандат що охоплює:

- 1) виконання рішень Суду про відшкодування шкоди постраждалим;
- 2) надання програмної допомоги жертвам та їхнім сім'ям.

Обидва напрями діяльності спрямовані на забезпечення відновного правосуддя, підтримку постраждалих від міжнародних злочинів та підтримання соціальної стабільності в постраждалих громадах.

1. *Мандат TFV щодо відшкодування шкоди за рішенням MKC* – реалізація компенсацій жертвам міжнародних злочинів або їх правонаступникам. Римський статут покладає на MKC обов'язок визначити принципи відшкодування шкоди жертвам (ст. 75 (1), включаючи реституцію, компенсацію та реабілітацію.

TFV реалізовує рішення Суду, використовуючи: кошти, стягнуті із засудженої особи (штрафи, конфіскації) (ст. 79(2)); ресурси Цільового фонду (внески держав та інших донорів); добровільні внески за рішенням Ради директорів TFV.

Види репарацій:

індивідуальні – спрямовані на конкретних потерпілих та включають грошові компенсації; медичну, психологічну, соціальну допомогу; професійне навчання або інші програми відновлення добробуту;

колективні – впроваджуються для громад чи груп постраждалих, у вигляді програм медичної та психологічної підтримки; професійної та економічної реабілітації; відновлення інфраструктури, культурних об'єктів; символічні заходи пам'яті та примирення.

Форми репарацій:

реституція – повернення майна або компенсація в натурі;

компенсація – грошові виплати;

реабілітація – медична, психологічна чи соціальна допомога.

Практична реалізація: справи MKC, у яких TFV виконує рішення суду
TFV наразі виконує рішення MKC про відшкодування шкоди у трьох справах: Лубанга^[80]; Катанга^[81]; Аль-Махді^[82].

У справі Аль-Махді (Малі) 17 серпня 2017 року Судова палата VIII видала Наказ про репарації жертвам, встановивши відповідальність пана Аль-Махді у розмірі 2,7 мільйона євро як для індивідуальних, так і для колективних репарацій громадам Тімбукту. Судова палата VIII зазначила, що відповідач є малозабезпеченим, TFV був закликана доповнити суму репарацій за рахунок власних ресурсів.

Індивідуальні репарації. Компенсація особам, які є прямими нащадками святого одного з мавзолеїв або для осіб, чия економічна діяльність була пов'язана з охоронюваними об'єктами.

Колективні репарації. Відновлення та утримання зруйнованих мавзолеїв у співпраці з ЮНЕСКО; економічні програми стійкості; психологічна підтримка громади Тімбукту для подолання шоку, страху та руйнування віри,

⁸⁰ The Lubanga Case. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/what-we-do/reparation-orders/lubanga>

⁸¹ The Katanga Case. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/what-we-do/reparation-orders/katanga>

⁸² The Al Mahdi Case. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/what-we-do/reparation-orders/al-madhi>

спричинених нападом (наприклад, дискусійні групи з гендерно-чутливим підходом); сприяння поверненню внутрішньо переміщених осіб до Тімбукту у співпраці з УВКБ ООН та МОМ; символічні заходи, такі як комітети з увічнення пам'яті місцевим населенням та організація символічної церемонії вручення «1 євро» уряду Малі (що представляє малійців) та ЮНЕСКО (що представляє міжнародну спільноту).

2. *Мандат TFV щодо надання допомоги жертвам та їхнім сім'ям* – цей мандат виконується незалежно від судових рішень МКС і спрямований на відновлення фізичного, психологічного та матеріального благополуччя.

Мандат TFV щодо надання допомоги передбачає підтримку жертв злочинів (визначених у Правилі 85 Правил процедури та доказування) та їхніх сімей, які зазнали фізичної, психологічної та/або матеріальної шкоди внаслідок воєнних злочинів. Така допомога може надаватися ще до ухвалення вироку Судом і незалежно від засудження конкретної особи.

Допомога фінансується виключно з добровільних внесків держав та інших донорів (п. 47 Положення про TFV) [83]. *Наприклад, добровільні внески станом на липень 2025 року внесли Іспанія – понад 3 млн €, підтримка програм відшкодування та реабілітації жертв у справі Лубанга та у країнах Центральної Африки, Конго та Грузії* ⁸⁴; *Швеція – 560 000 € через Sida, останній тримісяч грантової угоди 2023–2025 рр. на загальну суму 13,9 млн шведських крон (~1,2 млн €), спрямований на стійкість постраждалих осіб і громад* [85].

Мета мандату щодо надання допомоги

- забезпечити своєчасну підтримку жертв, котра не завжди можлива в рамках судового процесу;
- охопити широке коло постраждалих, включно з тим, чия шкода не є наслідком конкретних злочинів у певній справі;
- особливо важливе цільове фінансування для підтримки жертв сексуального та гендерного насильства (СГН).

Форми допомоги TFV

1. *Фізична реабілітація* [86]. Програми фізичної реабілітації TFV спрямовані на лікування травм та ушкоджень, завданих жертвам злочину

⁸³ Regulations of the Trust Fund for Victims. URL: Regulations of the Trust Fund for Victims

⁸⁴ Spain reaffirms commitment to justice and victims through a new voluntary contribution to the Trust Fund for Victims. 29 Jul 2025. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/news/spain-reaffirms-commitment-justice-and-victims-through-new-voluntary-contribution-trust-fund>

⁸⁵ Sweden continues to champion reparative justice for victims of crimes against humanity and war crimes. 14 Jul 2025. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/news/sweden-continues-champion-reparative-justice-victims-crimes-against-humanity-and-war-crimes>

⁸⁶ Physical Rehabilitation. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/what-we-do/assistance-programmes/physical-rehabilitation>

геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Основні заходи включають:

- реконструктивна пластична хірургія – відновлення обличчя, усунення травм голови та опіків.

- протезування – підбір, встановлення та ремонт протезів.

- фізіотерапевтичне лікування – відновлення рухливості та зміцнення м'язів.

- ортопедичні пристрої та хірургічні послуги – забезпечення ортопедичних послуг.

- професійні медичні послуги – фізичне та психічне здоров'я жінок, чоловіків та дітей, які стали жертвами сексуального насильства, також скринінг на ВІЛ/СНІД.

- корекційна хірургія – видалення сторонніх предметів (куля, осколки); полегшення післяопікових контрактур та післяопераційний догляд.

- терапія для відновлення рухливості та одужання – реабілітація після опіків та травм.

- ініціативи з мобілізації спільноти жертв-пацієнтів – підтримка об'єднань та груп самопомогі серед постраждалих.

- повернення постраждалих до активного та продуктивного життя в суспільстві – інтеграція постраждалих у суспільство.

2. *Психологічна реабілітація*^[87]. З 2008 року Цільовий фонд для жертв надає психологічну підтримку жертвам геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Програми спрямовані на:

- надання психологічної, соціальної, медичної допомоги та поліпшення психологічного благополуччя жертв;

- розробку стратегій подолання стресу для підготовки до поствоєнного життя;

- підвищення здатності продуктивно працювати та інтегруватися в громаду.

- інформування місцевих громад про потреби жертв.

Основні елементи психологічної підтримки TFV

Багаторівнева підтримка громад і жертв, створення безпечного середовища та покращення умов відновлення психічного здоров'я.

Індивідуальна та групова психологічна допомога, консультації терапевтів, робота з жертвами, їхніми сім'ями та домогосподарствами; клінічні послуги або направлення до спеціалізованих закладів.

Розвиток місцевих постачальників послуг – партнерство з організаціями охорони психічного здоров'я для підвищення якості та доступності послуг.

⁸⁷ Psychological Rehabilitation. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/what-we-do/assistance-programmes/psychological-rehabilitation>

Інтенсивна психотерапія – малогрупова та індивідуальна робота з особами, які мають ПТСР, тривогу, депресію або поведінкові розлади.

Інформування та мобілізація громад – виявлення постраждалих, підвищення обізнаності про наслідки травм та надання інформації про доступну допомогу.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) – ефективна для соціальної інтеграції, навчання релаксаційним стратегіям та практичному застосуванню в повсякденному житті.

3. *Матеріальна та соціально-економічна підтримка* [88]. Цільовий фонд для жертв TFV реалізує програми для пом'якшення економічних та соціальних наслідків, для жертв злочинів.

Основні ініціативи включають:

– діяльність, що приносить дохід (IGA) – програми для створення джерел доходу.

– сільські асоціації заощаджень і позик (VSLA) – надання невеликих позик, наставництво, бухгалтерська підтримка.

– удосконалені сільськогосподарські технології – підвищення продуктивності та продовольчої безпеки.

– професійне навчання – розвиток навичок для працевлаштування та самозайнятості.

– розвиток малого бізнесу – підтримка підприємницької активності в громадах.

Ці програми не лише зміцнюють економічне становище жертв, але й сприяють соціальній інтеграції, підвищенню участі жінок, дівчат та осіб з інвалідністю, а також стабілізації домогосподарств і громад.

Модель VSLA: учасники створюють групи, отримують капітал через невеликі позики, навчаються фінансовому управлінню та займаються агробізнесом (вирощування сої, квасолі, соняшнику, бавовни, зернових). Це дозволяє їм підвищувати доходи та накопичення, а також сприяє мирному співіснуванню в громадах.

N.B. докладніше ознайомитись із заходами допомоги в державах, де діє TFV можна Центральноафриканська Республіка. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/locations/central-african-republic>
Демократична Республіка Конго URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/locations/democratic-republic-congo>

⁸⁸ Material Support. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/what-we-do/assistance-programmes/material-support>

Структура Цільового (трастового) фонду для жертв (TFV)

Рада директорів – вищий керівний орган TFV, котрий ухвалює стратегічні рішення та визначає пріоритети діяльності фонду.

Секретаріат – виконує щоденні адміністративні та операційні функції фонду. Очолюється *виконавчим директором*, який відповідає за реалізацію програм та координацію роботи.

Станом на січень 2021 року у Секретаріаті працювали 28 співробітників, які діяли як у штаб-квартирі МКС, так і у представництвах державах (зокрема, Кампала та Абіджан).

Питання для контролю засвоєння знань

1. Охарактеризуйте Міжнародний кримінальний суд. Розкрийте загальну компетенцію Міжнародного кримінального суду
2. Особливості співробітництва Міжнародного кримінального суду та держав-учасниць Римського статуту.
3. Чим відрізняється МКС від міжнародних трибуналів ad hoc (для колишньої Югославії, Руанди тощо)?
4. Хто може бути суб'єктом відповідальності перед МКС?
5. Які функції виконує Прокурор МКС та які етапи попереднього розслідування передбачені Статутом?
6. Що означає принцип комплементарності в діяльності МКС?
7. Які органи входять до структури Міжнародного кримінального суду?
8. Чим відрізняються поняття «передача» та «видача» у Статуті МКС?
9. Які обов'язки мають держави-учасниці Статуту щодо співробітництва з МКС?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ НОРМАТИВНИХ АКТІВ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Akayesu, ICTR, Trial Judgment § 521. URL: [https:// www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ictr/1998/en/19275](https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ictr/1998/en/19275)
2. Amendments to the Elements of Crimes Article 8bis Elements5. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP9/OR/RC-11-ENG.pdf;))
3. Appeals Chamber Judgement in the Case the Prosecutor v. Dragan Nikolic. 4 February 2005. URL: <https://www.icty.org/en/press/appeals-chamber-judgement-case-prosecutor-v-dragan-nikolic>
4. Convention for the protection of submarine telegraph cables, on 14 March 1884. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/1884-Convention-for-the-Protection-of-Submarine-Telegraph-Cables-1.pdf>
5. Decision assigning the situation in Ukraine to Pre-Trial Chamber II. ICC-01/22-1. 02 March 2022. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2022_01686.PDF
6. Extraordinary Chambers in the Court of Cambodia. URL: <https://hybridjustice.com/extraordinary-chambers-in-the-court-of-cambodia/>
7. Hearing before the subcommittee on international operations of the committee on foreign relations united states senate one hundred fifth congress second session july 23, 1998 p. 45. URL: [https:// www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-105shrg50976/pdf/CHRG-105shrg50976.pdf](https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-105shrg50976/pdf/CHRG-105shrg50976.pdf)
8. International Criminal Court. About the Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/about/the-court>
9. International Military Tribunal at Nuremberg. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/international-military-tribunal-at-nuremberg>
10. Material Support. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/what-we-do/assistance-programmes/material-support>
11. Nahimana Ferdinand, Barayagwiza Jean Bosco, Ngeze Hassan v. Prosecutor, No. ICTR-99-52-A. URL: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/ CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-99-52/MS31299R0000555170.PDF>
12. Novic E., The Concept of Cultural Genocide. Oxford: Oxford University Press, 2016. URL: https://api.pageplace.de/preview/ DT0400.9780191090912_A30390524/preview-9780191090912_A30390524.pdf
13. Physical Rehabilitation. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/what-we-do/assistance-programmes/physical-rehabilitation>
14. Prlic and Others (IT-04-74). URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-04-74#eng>
15. Prosecutor v Erdemovic 29 November 1996. URL: <https://www.icty.org/x/cases/erdemovic/tjug/en/erd-ts961129e.pdf>

16. Prosecutor v. Dusko Tadic a/k/a “Dule” Decision on the defence motion for interlocutory appeal on jurisdiction 2 octobre 1995 par. 70. URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>

17. Psychological Rehabilitation. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/what-we-do/assistance-programmes/psychological-rehabilitation>

18. Regulations of the Trust Fund for Victims. URL: Regulations of the Trust Fund for Victims

19. Resolution ICC-ASP/16/Res.5. Activation of the jurisdiction of the Court over the crime of aggression on 14 December 2017. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/Resolutions/ASP16/ICC-ASP-16-Res5-ENG.pdf (п. 1)

20. Review conference of the Rome statute of the international criminal court Kampala, 31 may – 11 june 2010 Annex II Amendments to the Elements of Crimes Article 8 bis Crime of aggression. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP9/OR/RC-11-ENG.pdf

21. Rome Statute 1998. URL: <https://cjad.nottingham.ac.uk/en/RS/>

22. Rules of Procedure and Evidence. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>

23. Situation in the Democratic Republic of the Congo ICC-01/04. URL: <https://www.icc-cpi.int/drc>

24. Situation in Ukraine. ICC-01/22. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>

25. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>

26. Spain reaffirms commitment to justice and victims through a new voluntary contribution to the Trust Fund for Victims. 29 Jul 2025. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/news/spain-reaffirms-commitment-justice-and-victims-through-new-voluntary-contribution-trust-fund>

27. Special Court for Sierra Leone URL: <https://hybridjustice.com/special-court-for-sierra-leone/>

28. Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>

29. Sweden continues to champion reparative justice for victims of crimes against humanity and war crimes. 14 Jul 2025. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/news/sweden-continues-champion-reparative-justice-victims-crimes-against-humanity-and-war-crimes>

30. The Al Mahdi Case. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/what-we-do/reparation-orders/al-madhi>

31. The crime of aggression (RC/Res.6) Annex II Amendments to the Elements of Crimes. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/Publications/Compendium/Compendium.3rd.26.ENG.pdf

32. The Katanga Case. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/what-we-do/reparation-orders/katanga>

33. The Lubanga Case. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/what-we-do/reparation-orders/lubanga>

34. The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo. ICC-01/05-01/08. URL: <https://www.icc-cpi.int/car/bemba>

35. The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir ICC-02/05-01/09. URL: <https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir>

36. THE PROSECUTOR versus JEAN PAUL AKAYESU Case №: ICTR-96-4. URL: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-96-04/MS15218R0000619893.PDF>

37. Tribunal convicts Radovan Karadžić for crimes in Bosnia and Herzegovina. 24 March 2016. URL: <https://www.icty.org/en/press/tribunal-convicts-radovan-karadzic-for-crimes-in-bosnia-and-herzegovina>

38. Filianina L., Chackiewicz M. THE CRIME OF AGGRESSION UNDER THE STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT. Customs Scientific Journal, № 2, 2022. С. 13–18.

39. UNITED KINGDOM OF GREAT BRITAIN AND NORTHERN IRELAND, UNITED STATES OF AMERICA, FRANCE, UNION OF SOVIET SOCIALIST REPUBLICS. London, on 8 August 1945. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf

40. Буроменський М. В. Міжнародне кримінальне право та кримінально-правова система України. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Київ : ВАІТЕ, 2015. С. 469

41. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

42. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention>

43. Декларация конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды 1972 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454

44. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174?find=1&text=%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD#w1_1

45. Договір між Україною та Йорданським Хашимітським Королівством про видачу правопорушників 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400_003-19#Text

46. Європейська конвенція з прав людини 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
47. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25.01.1974. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text
48. Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження. Затверджена наказом Міністерства юстиції України 19 серпня 2019 р. № 2599/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-19#Text>
49. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789/conv
50. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text
51. Конвенція про екстрадицію 1933 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-33#Text
52. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (CPPCG), ухвалена ООН у 1948 році, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text
53. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text ст. 3 (с).
54. Конвенція про передачу засуджених осіб 1983 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_025#Text
55. Конвенція про права дитини 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
56. Конституція Португалії 1976 р. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/portugal.pdf>
57. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
58. Конференція з перегляду, Офіційні записи, RC/9/11, Додаток III; Й. Дінштейн, Війна, агресія та самооборона (Y. Dinstein, 'War, Aggression and Self-Defence') (Видання Кембріджського університету, 2017 р.), с. 144
59. Конференція з перегляду, Офіційні записи, RC/9/11, Додаток III; Нотатки щодо злочину агресії.
60. Лабенська Л. Л., Філяніна Л. А. Кримінальне провадження *in absentia* в Україні: виклики збройної агресії, європейські стандарти та необхідність законодавчої адаптації. *Право та державне управління*. Випуск № 2. 2025. С. 36–41. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2025/6.pdf

61. Міжнародна Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р. ратифікована 12.09.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518
62. Міжнародне право : основні галузі : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ. Либідь, 2004. 816 с.
63. Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. / С. М. Перепьолкін, Д. О. Трескін, В. В. Філатов, Л. А. Філяніна; за ред. С. М. Перепьолкіна. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2025. Т. 1: Основи теорії. 250 с.
64. Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії 050204IT. URL: https://www.icty.org/x/cases/dragan_nikolic/trans/en/050204IT.htm
65. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
66. Міжнародне співробітництво у сфері кримінального провадження за законодавством України та Республіки Молдова: навчальний посібник / [В.С. Березняк, Н.В. Павлова, Н.К. Паустовська, В.М. Федченко, Л.А. Філяніна]. Київ. Алерта, 2020. 310 с.
67. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання. 2000. 771 с.
68. Неофіційний документ з інших основних питань, пов'язаних з агресією, який повинен розглядатися на Конференції з перегляду, ICC-ASP/7/20/Add.1, с. 36
69. Перепьолкін С. М. Імперативні норми загального міжнародного права (jus cogens): ідентифікація та правові наслідки. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2025. Вип. 19 (31). С. 179–187.
70. Перепьолкін С. М. Перелік імперативних норм загального міжнародного права (jus cogens): теорія та практика. *Правова позиція*. 2025. № 2 (47). С. 73–78.
71. Перепьолкін С. М., Кохан Г. Л. Міжнародна організація кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2020. № 6. С. 254–257.
72. Перепьолкін С. М. Правовий статус Агентства Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів (ЄВРОПОЛ). *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2021. № 3. С. 270–274.
73. Перепьолкін С.М. Юрисдикція Міжнародного кримінального Суду та її визнання Україною. *Вісн. Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 243–250.
74. Постанова Верховної Ради № 145-VIII (2015) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>
75. Рада ратифікувала угоду про створення спецтрибуналу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/4015162-rada-ratifikuvala-ugodu-pro-stvorennja-spectribunalu.html>

76. Рамкове рішення ради від 13 червня 2002 року про європейський ордер на арешт та процедури передачі правопорушників між державами-членами (2002/584/ЮВС). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b17#Text

77. Резолюція 1989/65 Економічної і Соціальної Ради ООН від 24 травня 1989 року «Принципи ефективного попередження та розслідування позазаконних, свавільних і сумарних старт». URL: <chrome-extension://efaidnbmninnibpacajpcglclefindmkaj/https://www.ohchr.org/sites/default/files/executions.pdf>

78. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

79. Римський статут, стаття 15bis(4); Резолюція АДУ ICC-ASP/ASP/16/Res.5, п. 2.

80. Сироїд Т.Л. Захист жертв злочинів у міжнародному праві: Автореф. дис. ... к-та юр. наук. Харків., 2000. 162 с.

81. Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201

82. Стрельцов Є. Л. Економічні злочини: внутрішньодержавні та міжнародні аспекти : навч. посіб. Одеса. Астропринт, 2000. 476 с.

83. Філянїна Л. А. Міжнародне співробітництво у «війні» із транснаціональною організованою злочинністю. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». Випуск 29, 2020. С. 348–353.

84. Філянїна Л. А. Визначення агресії у міжнародному праві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: Науковий журнал. 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). С. 276–279.

85. Філянїна Л. А. Імунітет від кримінальної юрисдикції глави держави та інших посадових осіб: міжнародний аспект. *Інноваційні рішення в сучасній науці, освіті та практиці*: Збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції (наукове видання), 15–16 жовтня 2024р. : у 2 ч. Київ: НТУ, 2024. Ч. 2. 408–410.

86. Філянїна Л. А. (2025). Теорія і практика імунітету від кримінальної юрисдикції дипломатичних агентів: міжнародний аспект. *Український політико-правовий дискурс*, (11) 2025. DOI. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15587639>

87. Юридична енциклопедія: в 6 Т. / Ред. кол.: Ю. С.Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. Т. 2. Київ “Укр. енцикл.”. 1999. 744 с.: іл.

Навчальне видання

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Навчальний посібник

Філянiна Людмила Анатолiївна

Редактори: Т. П. Дерев'янка, О. О. Смирнова

Підписано до друку 22.12.2025. Формат 60/84 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 9,69. Облік.-вид. арк. 8,61. Тираж 100 прим.
Замовлення № 7.

Дніпро: Університет митної справи та фінансів
(свідоцтво про видавничу діяльність ДК № 6198 від 24.05.2018 р.).
49000, м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4